

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN PROBLEMLERİ

EDİTÖR
DR. ÖĞR. ÜYESİ BURAK UĞUR

EĞİTİM
yayınevi

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN PROBLEMLERİ

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Burak Uğur

Yayınevi Grubu Genel Başkanı: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Tasarım Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-385-575-8

1. Baskı, Aralık 2025

Kütüphane Kimlik Kartı

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN PROBLEMLERİ

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Burak Uğur

VII+208 s., 160x240 mm

Kaynakça var, izin yok.

E-ISBN: 978-625-385-575-8

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM
yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
bilgi@kitapmatik.com.tr

EĞİTİM YAYINEVİ
GRUBU

EĞİTİM
yayınevi

SALON
yayınevi

Kitapmatik
yayınevi

kitapmatik
İnternetteki kitaplarınız

EĞİTİM
kitabevi

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Burak UĞUR

YAZARLAR

Prof. Dr. Ayşe DURGUN KAYGISIZ

Doç. Dr. İlyas OKUMUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Burak UĞUR

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz CİĞERLİOĞLU

Dr. Öğr. Gör. Sevim ÖZKAN

Dr. Ayşe ERYER

Dr. Burcu ÖZTAŞ

Dr. Tuğba KONUK

Arş. Gör. Gökhan Mete SUN

Arş. Gör. Seçkin KABAK

Uzman Ekrem KÜÇÜK

Yüksek Lisans Öğrencisi Esin ARKAYA

Yüksek Lisans Öğrencisi İsa KIZILTAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	V
BİRİNCİ BÖLÜM: HİZMET SEKTÖRÜ PROBLEMLERİ.....	1
Sevim Özkan	
İKİNCİ BÖLÜM: MAL PİYASASI (SANAYİ SEKTÖRÜ) PROBLEMLERİ	14
Sevim Özkan	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TARIM SEKTÖRÜ PROBLEMLERİ	25
Ayşe Eryer	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ PROBLEMLER.....	43
İlyas Okumuş, İsa Kızıldaş	
BEŞİNCİ BÖLÜM: İNŞAAT SEKTÖRÜNDEKİ PROBLEMLER	58
Burak Uğur, Gökhan Mete Sun	
ALTINCI BÖLÜM: 2008 KÜRESEL KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ	73
Esin Arkaya	
YEDİNCİ BÖLÜM: ENFLASYON PROBLEMİ	90
Burak Uğur	
SEKİZİNCİ BÖLÜM: İŞSİZLİK VE EKONOMİK BÜYÜME PROBLEMİ	108
Tuğba Konuk	
DOKUZUNCU BÖLÜM: BÜTÇE VE KAMU BORÇLANMASI PROBLEMİ ..	132
Burcu Öztaş	
ONUNCU BÖLÜM: MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI VE FİNANSAL PİYASALAR PROBLEMİ	155
Seçkin Kabak, Ayşe Durgun Kaygısız	
ON BİRİNCİ BÖLÜM: ÖDEMELER DENGESİ PROBLEMİ	178
Oğuz Cığırlioğlu	
ON İKİNCİ BÖLÜM: PANDEMİ VE RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDE KÜMÜLATİF VE GİRİFT ETKİLERİ	193
Ekrem Küçük	

ÖN SÖZ

Türkiye ekonomisi, **jeopolitik konumu** ve **doğal kaynak potansiyeli** sayesinde bölgesel ve küresel düzeyde stratejik bir avantaja sahiptir. Üç kıtanın kesişim noktasında yer alan Türkiye, yalnızca ticaret yollarının merkezi değil, aynı zamanda enerji koridorlarının da en kritik kavşaklarından biridir. Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan bu eşsiz konum; lojistik, dış ticaret, enerji taşımacılığı ve uluslararası yatırım açısından Türkiye'ye önemli bir değer katmaktadır. Boğazlar üzerinden gerçekleşen küresel enerji ve ticaret trafiği, Türkiye'yi uluslararası ekonomi-politikte vazgeçilmez bir aktör haline getirmektedir. Ayrıca ülkemiz siyasi istikrar, nitelikli ve ucuz iş gücü, hızlı ve istikrarlı büyüme, çok sayıda serbest ticaret anlaşmasına taraf olması, turizm açısından gelişmişlik, güçlü lojistik, ulaşım alt yapısı, sağlam bankacılık sistemi ve düşük kamu borç açısından öne çıkmaktadır.

Kitabın amacı, Türkiye ekonomisinin güncel sorunlarına ele almaktır. Bu bağlamda, ilk beş bölümde sektörel analizler yapılmıştır. Altıncı bölüm ve on ikinci bölümde 2008 Küresel krizi, Covid-19 ve 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Diğer bölümlerde ise ülkemiz enflasyon, ekonomik büyüme, ödemeler dengesi, bütçe ve finansal piyasalar gibi makro ekonomik değişkenler açısından ele alınmıştır. Bununla beraber, kitapta problemler kavramı konu kavramı ile özdeş ele alınarak, her konuda ülkemizin hem olumlu hem de olumsuz noktalarına değinilmiştir. Dolayısıyla kitabımız eleştirel bir yaklaşım yerine bütüncül yaklaşımı tercih etmektedir. Böylece kitap, Türkiye ekonomisinin güncel konularını ele almakta ve hem akademik camia hem de öğrenciler için kılavuz niteliği taşımaktadır.

İlk bölümde; Türkiye'de hizmet sektörü problemlerine değinilecektir. Ülkemiz taşımacılık, turizm ve finans gibi hizmet sektörlerinde dünyada ön plandadır. Bu bağlamda sektörün incelenmesi önemlidir.

İkinci bölümde; ülkemizde mal piyasası (sanayi sektörü) problemleri incelenecektir. Bu bölümde sanayi sektörüne genel bir bakış sunulacak ve karşılaşılan sorunlar ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde; Türk tarım sektörünün problemleri sunulacaktır. Bu bölümde tarım sektörüne yönelik kavramlar, tarım sektörünün

Ülkemizdeki problemleri ve tarımın Türkiye ekonomisindeki yeri ele alınacaktır.

Dördüncü bölümde; Türkiye’de turizm sektörü ele alınacaktır. Türkiye, turizm açısından çok gelişmiş bir ülke olduğundan kitapta turizme özellikle değinilmiştir.

Beşinci bölümde; Türk inşaat sektörü ele alınacaktır. Ülkemizdeki inşaat firmaları hem ulusal hem uluslar arası çapta önemli projelere imza attığından kitapta inşaat sektörüne özellikle değinilmiştir.

Altıncı bölümde; 2008 Küresel Krizinin Türkiye ekonomisine etkilerine değinilecektir.

Yedinci bölümde; Türkiye ekonomisinin en temel problemi olan enflasyon kavramı verilerle incelenecektir. Bu bölümde 2002-2005 dönemindeki dezenflasyon politikalarına da yer verilecektir.

Sekizinci bölümde; Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve işsizlik problemini ele alınacaktır. Bu bölümde istihdam dostu büyüme stratejilerinin gerekliliği ortaya vurgulanacaktır.

Dokuzuncu bölümde; ülkemizdeki bütçe ve kamu borçlanması problemine yer verilecektir. Bu bağlamda bütçe ve kamu borçlanmasındaki ülkemizin başarısı vurgulanacaktır.

Onuncu bölümde; Türkiye’nin merkez bankası bağımsızlığı ve finansal piyasalar problemi incelenecektir.

On birinci bölümde; Türkiye’nin demeler dengesi sorununa yer verilecektir. Bu bölümde, Türkiye’nin 1980 sonrası dönemdeki dışa açılma deneyimi ve bu sürecin cari işlemler dengesi üzerindeki etkileri tarihsel bir perspektifle incelenecektir.

Son bölümde; Covid 19 ve 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Türkiye zerindeki etkilerine değinilecektir.

Bu kitabın yazılmasında yazarlarımız, Prof. Dr. Ayşe DURGUN KAYGISIZ, Doç. Dr. İlyas OKUMUş, Dr. Öğr. Üyesi Oğuz CİğERLİOğLU, Dr. Öğr. Gör. Sevim ÖZKAN, Dr. Ayşe ERYER, Dr. Burcu ZTAş, Dr. Tuğba KONUK, Arş. Gör. Gökhan Mete SUN, Arş. Gör. Seçkin KABAK, Uzman Ekrem KÜÇÜK, Yüksek Lisans ğrencisi

Esin ARKAYA ve Yüksek Lisans Öğrencisi İsa KIZILTAŞ hocalarımıza teşekkür ederim.

Teşekkürlerin sonuncusu ise bu derleme kitabı yayımlayan Eğitim Yayınevinedir. Kitabı yazarlarımıza ve kızım Zeynep'e ithaf ediyorum. Çalışmanın Türkiye ekonomisinin güncel konularını ele alan literatüre katkıda bulunması dileklerimle...

Burak UĞUR

Aralık 2025

BİRİNCİ BÖLÜM: HİZMET SEKTÖRÜ PROBLEMLERİ

Sevim Özkan**

GİRİŞ

1970’li yılların ortasında meydana gelen ekonomik kriz, hizmet sektörünün toplam katma değer içerisindeki payında dikkate değer bir artışı beraberinde getirerek ilgili sektöre yeni bir hız kazandırmıştır. Post-endüstriyel dönem olarak adlandırılan bu süreçte, hizmet sektörünün milli gelir içerisindeki artan payı ekonomik analizlerde daha fazla yer almaya başlamıştır. 1980’li yıllarda birçok araştırmacı hizmet sektöründe meydana gelen genişlemeden bahsetse de bu dönemde henüz “Hizmet Devrimi” niteliğinde bir dönüşümden bahsedilmemiştir. Ancak 1990’lı yıllarda hizmet sektöründe yaşanan hızlı büyüme literatürde “Hizmet Devrimi” kavramının kullanılmasını mümkün hale getirmiştir. Bu durumda “Hizmet Ekonomisi” ve “Hizmet Sektörü” ifadeleri eski çalışmalara yönlendirirken; “Hizmet Devrimi” kavramı daha güncel akademik çalışmalara ulaşılmasını sağlamaktadır. Günümüz gelişmiş ekonomilerinde hizmet sektörünün Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içerisindeki payı %70 düzeyinde hatta bazı ülkelerde %80 seviyesine kadar yükselmiştir. Benzer görünüm, farklı hız ve ölçeklerde olmak üzere gelişmekte olan ekonomilerde de gözlemlenmektedir. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerin böylesine büyük bir kısmını oluşturan hizmet sektörünün yapısının, dinamiklerinin ve gelişim sürecinin kapsamlı bir şekilde araştırılması bilimsel ve politika yapımcılar için bir zorunluluk haline gelmiştir(Yıldırım, 2019:347).

Hizmet sektörünün ülke ekonomileri içerisindeki payının bu denli artış göstermesi ilgili sektörü oldukça önemli bir konuma taşımıştır. Dolayısıyla da bu sektörde yaşanan problemlerin belirlenerek çözüm yolu üretilmesi ülke ekonomilerinin büyüme ve kalkınması için önem arz edecektir.

** Dr. Öğr. Gör. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Emet Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Maliye Programı, Kütahya, sevim.ozkan@dpu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4554-1244.

Hizmet Sektörü Tanım ve Kapsamı

Hizmet olgusu, soyut bir yapıya sahip olması nedeniyle somut nitelikteki mallardan ayrılan farklı özellikler barındırmaktadır. Bu durum da hizmet kavramının tanımlanmasında mal kavramına kıyasla daha güç hale gelmektedir. Genel çerçeve içerisinde değerlendirildiğinde hizmet fiziksel bir çıktısı bulunmayan, mal üretimi dışında kalan ve üretildiği anda tüketilen soyut bir değer olarak tanımlanmaktadır. İlgili kavram daha geniş bir şekilde ele alındığında ise; fiziksel özellikler taşımayan, yer, zaman, şekil ve hız boyutlarında fayda yaratan, aynı anda üretilip tüketilen bir faaliyet, eylem, performans, sosyal süreç, çaba ya da işlev bütünü olarak tanımlanmaktadır (Bayat vd., 2015:63).

Bir faaliyetin hizmet olarak değerlendirilebilmesi için maddi olmayan bir çıktının yanı sıra ekonomik bir değer de oluşturması gerekmektedir. Bu doğrultuda ise hizmet; somut bir ürün üretmeyen, çoğunlukla üretildiği anda tüketilen ve kullanıcılara zaman tasarrufu sağlamakla birlikte, konfor ve sağlık gibi çeşitli faydalar sağlayan soyut nitelikli ekonomik süreçler olarak tanımlanmaktadır. Örneğin temizlik alanında faaliyet gösteren bir işletme, bireylerin gündelik sorumluluklarını üstlenerek onlara zaman yönünden önemli bir rahatlık sunmaktadır. Benzer şekilde çok bölümlü mağazalarla birlikte marketler, farklı ürünleri bir araya getirerek tüketicilere erişim kolaylığı ile birlikte kullanım konforu sağlamaktadır. Sağlık kurumları ve hekimler ise bireylerin sağlıkla ilgili ihtiyaçlarına cevap vererek doğrudan sağlık değeri üretmektedir (Erenkol:31).

Hizmet ve Hizmet Sektörünün Özellikleri

Hizmetlerin temel özellikleri soyutluklarından kaynaklanan dayanıksızlıkları, üretim ile tüketimin eş zamanlı gerçekleşmesi (ayrılmazlık), sunumlarında yüksek düzeyde heterojenlik sergilemeleri (Türdeş olmama), talep düzeylerinin dalgalanmaya açık olması (Değişken talep) ve emek ile insan ilişkisine yoğun biçimde bağlı olmaları şeklinde özetlenebilir. Soyutluk, hizmetlerin fiziksel olarak depolanamamasına, standartlaştırılmamasına ve mülkiyet devrine konu olmamasına yol açarken eş zamanlı üretim ve tüketim müşterinin hizmet sunum sürecine aktif olarak dahil olmasını ve hizmet sağlayıcıyla sürekli etkileşim içinde bulunmasını gerektirir. Heterojenlik, insan faktörünün belirleyici olması nedeniyle hizmet kalitesinin sunan kişiye, müşteriye, zamana ve koşullara

göre değişiklik göstermesine neden olur. Talepteki belirgin dalgalanmalar ise kapasite planlaması ve verimlilik değerlendirmelerinde güçlük yaratır. Emek ve ilişki yoğunluk ise hizmet üretiminin büyük ölçüde çalışanların bilgi, beceri ve iletişim kabiliyetine bağlı olduğunu ortaya koyarak, insan unsurunu hizmet sektörünün merkezine yerleştirir (Sayım ve Aydın, 2011: 247).

Hizmet sektörü, üretim ve istihdam açısından önemli bir rol oynamakta ve kendine özgü yapısal özellikler taşımaktadır. Hizmet sektörünün temel özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (İbik, 2006:5).

- Müşteri ve hizmet sağlayıcı arasında **yüz yüze** bir ilişki bulunmaktadır. Bu husus, kalite yönetiminde insan ilişkilerini merkezi kılmaktadır.
- Sektörde **çok sayıda insan** bulunmaktadır.
- Hizmet sunumu, günlük ve haftalık işlem trafiğinin yoğun olarak gerçekleştiği ve **yüksek düzeyde para alışverişinin** meydana geldiği bir alan olduğu için insan hatasına açık çok sayıda belge ve finansal işlem ortaya çıkmaktadır.
- Hizmetlerde karşılaşılan **kusurlar**, çoğu zaman çalışanların performansından, kullanılan ekipmanın niteliğinden veya her iki unsurun birlikte etkisinden kaynaklanabilmektedir.
- Ayrıca üretim süreçlerinde mekanik kontrollerin bulunmaması nedeniyle **değişkenlik**, hizmet yönetiminde esnekliği zorunlu hale getirmektedir.

Hizmetlerin Sınıflandırılması

Hizmet sektörü, çeşitli iş kollarını kapsayan geniş bir alan olmakla birlikte modern ekonomilerde işletme sektörünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, hizmet sektöründen bahsedildiği takdirde işletme sektörünün yarısından fazlasını kapsayan bir ana sektörden bahsedilmiş olmaktadır. Milli gelir ve GSYİH hesaplamalarında hizmetler, katma değer ve nihai harcamaların sektörel dağılımı açısından mallardan ayrılarak analiz edilmektedir. Örneğin hastaneler teşhis ve tedavi, okullar eğitim, oteller ve lokantalar ise konaklama, eğlence ve yemek hizmeti sunmaktadır. Bu tür faaliyetler, söz konusu işletmeleri hizmet işletmesi olarak tanımlarken, tüm bu işletmelerin oluşturduğu alan hizmet sektörü olarak adlandırılmaktadır. Hizmet işletmeleri, faaliyet

alanlarına göre çok çeşitli türlerde sınıflandırılabilmekte ve bu çeşitlilik sektörel analiz ile yönetim stratejilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Hizmet işletme türlerini aşağıdaki şekilde tablolastırmak mümkündür (Sayım ve Aydın, 2011: 248):

Tablo 1. Hizmet İşletme Türleri

Ulaştırma hizmetleri	Kara, deniz, demiryolu ve hava taşımacılığı vb.
Haberleşme hizmetleri	Telefon, internet hizmetleri vb.
Dağıtım hizmetleri	Kargo, kurye hizmetleri, lojistik firmaları posta vb.
Finans hizmetleri	Aracı kurumlar, sigorta şirketleri, bankalar vb.
Emlak hizmetleri	Gayrimenkul danışmanlığı, kiralama hizmetleri
Turizm hizmetleri	Oteller, tatil köyleri, seyahat acenteleri, restoranlar vb.
Medya hizmetleri	TV, Podcast platformları, dijital yayıncılık, radyo vb.
Sağlık hizmetleri	Fizik tedavi merkezleri, hastaneler, tıbbi laboratuvarları vb.
Kişisel hizmetler	Kuaför, kişisel antrenör vb.
Mesleki uzmanlık hizmetleri	Muhasebe danışmanlığı, hukuk büroları vb.
Tamir ve bakım hizmetleri	Elektronik tamir servisleri, araba tamircileri vb.
Eğitim hizmetleri	Dil okulları, yetişkin eğitim merkezleri, kreşler vb.

Bilgi, iletişim ve telekomünikasyon teknolojilerinde meydana gelen teknolojik ilerlemeler, uluslararası ticaret ve hizmet yatırımlarının global ekonomide gittikçe daha belirli bir konum haline gelmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler, hizmet ticaretinin liberalleşmesi ihtiyacını artırmış ve hizmetler, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) kapsamında çok taraflı ticarete dahil edilmiştir. Hizmetlerin sınıflandırılması bağlamında GATS ile DTÖ tarafından yayımlanan belgede ise hizmetler on iki başlık altında ele alınmıştır (Yaylı, 2025 :21).

Tablo 2. DTÖ – GATS Hizmet Sınıflandırması

-
1. Mesleki Hizmetler
 2. Haberleşme Hizmetleri
 3. Müteahhitlik ve İlgili Müteahhitlik Hizmetleri
 4. Dağıtım Hizmetleri
 5. Eğitim Hizmetleri
 6. Çevre Hizmetleri
 7. Finansal Hizmetler
 8. Sağlık ve Sosyal Hizmetler
 9. Turizm ve Seyahat ile İlgili Hizmetler
 10. Eğlence, Kültürel ve Spor Hizmetleri
 11. Ulaştırma Hizmetleri
 12. Başka Yere Dâhil Edilmemiş Diğer Hizmetler
-

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2022.

Hizmet Sektöründe Yaşanan Sorunlar

Hizmet sektörü, ekonomik büyüme ve rekabet gücünde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak nitelikli iş gücü eksikliği, finansal kısıtlar, pazarlama yetersizlikleri ve altyapı sorunları sektörü sınırlamaktadır. Bu nedenle, bu sorunların analizi, sektörel verimlilik ve sürdürülebilir rekabet için hayati öneme sahiptir.

Nitelikli iş gücü eksikliği

Günümüzde yaşanan dijital dönüşüm, katma değer yaratma ve yenilik kapasitesini artırmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda yeni üretim süreçlerinin ve bu süreçleri destekleyecek nitelikli işgücünün gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ancak, bu noktada meydana gelen iş gücü talebi yalnızca niceliksel artışı değil aynı zamanda özel becerilere sahip niteliksel değişimlere de yol açmaktadır. Dolayısıyla işgücü piyasalarında oluşan beceri eksikliği önemli bir sorun olarak kendini göstermektedir (Gökbayrak ve Çalışır, 2024: 254).

İşletmelerin ve bu doğrultuda da hizmet sektöründe yer alan işletmelerin en önemli sorunlarından biri, teknik bilgi ve deneyime sahip olan nitelikli işgücü bulamamaktır. İşverenler çalışanlarda teknik hususlarda yeterlilik dışında, etkili sözlü ve yazılı iletişim, bilgiye erişim ve teknolojik gelişmeleri takip edebilme gibi becerilere de önem vermektedir. Ancak, özellikle teknik ve uygulamalı alanlarda bu

özelliklere sahip işgücü bulmada sıkıntılar yaşanmaktadır (Aksoy vd., 2022:168).

Türkiye’de diğer alanlarda olduğu gibi hizmet sektöründe yaşanan “nitelikli işgücü eksikliği” sorunun giderilmesi ve hususta önlemlerin alınması ekonomik büyüme ve kalkınma için önem arz etmektedir.

Yoğun Rekabet Sorunu

Rekabet, piyasaya mal ve hizmet sunan işletmelerin faaliyetlerini direkt veya dolaylı olarak etkileyen tüm koşulları kapsayan bir kavramdır. İşletmeler arasında ortaya çıkan rekabet; fiyat, kalite, hizmet ve destek gibi faktörlerle şekillenmekte ve işletmelerin amaçlarına ulaşmada belirleyici bir rol oynamaktadır. Tarihsel olarak üretim üstünlüğü ile başlayan rekabet anlayışı maliyet, kalite ve hız üstünlüğü ile devam etmiştir. Günümüze gelindiğinde ise hizmet üstünlüğü üzerinden gelişimini sürdürmektedir (Tekin ve Çiçek, 2005 :63).

Ülkelerin makroekonomik yapısını etkileyen unsurlara arasında kamu ve özel sektör kurumsal yapısı, üretim kapasitesi ve kalifiye işgücü gibi özellikler öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bir ülkenin rekabet gücünü belirleyen faktörler arasında esneklik, verimlilik ve hız, stratejik yönetim ve organizasyon yapısı, yurtiçi ve yurtdışından yapılan yatırımlar, finansal yapı, beşeri sermaye, altyapı ve kalite unsurları yer almaktadır. Ayrıca, etkin devlet yapısı ve döviz kurları, eğitim sistemi, kamu kurumları ve milli istikrar politikaları ile üretim maliyetleri ve coğrafi konum da rekabet gücünü doğrudan etkileyen önemli değişkenlerdir. Bu unsurların bütüncül değerlendirilmesi, ülkelerin ulusal ve uluslararası pazarlardaki rekabet avantajını anlamak ve sürdürülebilir stratejiler geliştirmek açısından kritik öneme sahiptir (Yavuz ve Aktürk, 2022:222).

Ekonomilerde yoğun ve sert bir şekilde hüküm sürmeye başlayan rekabet ortamı, geleneksel rekabet anlayışının yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu durum, işletmeleri ulusal pazarlardan çıkararak global pazarlara yönelmeye zorlamıştır. Küreselleşmenin etkisiyle müşteri talep eğilimlerinin hızla değişmesi işletmelerin bu değişime uyum sağlama kapasitesini sınırlandırmıştır. Başlangıçta üretim sektöründe kendini gösteren sert ve yoğun rekabet, zamanla hassas yapıya sahip hizmet sektörünü de derinden etkilemiştir. Bazı durumlarda da bu etki yıkıcı boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlamda, hizmet sektöründe işletmelerin

stratejik esneklik, inovasyon ve müşteri odaklı yönetim uygulamalarını kritik bir zorunluluk haline getirmiştir (Yavuz ve Aktürk, 2022: 216).

Türkiye’de hizmet sektöründe rekabet, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için önemli zorluklar barındırmaktadır. Yüksek maliyetler ve teknolojik altyapı eksiklikleri işletmeleri zorlamaktadır. Kalifiye işgücü yetersizliği de rekabet gücünü sınırlayan bir diğer faktördür. Uluslararası rakiplerle rekabet etme gerekliliği, işletmelerin sürdürülebilir büyümesini zorlaştırmaktadır. Bu koşullar, hizmet kalitesinin artırılması ve yenilikçi yönetim uygulamalarının benimsenmesini zorunlu kılmaktadır.

Finansal Sorunlar

Finansal sorunlar, işletmeler açısından kuruluş aşamasından itibaren ortaya çıkan ve hammadde tedarikinden üretim süreçlerine kadar tüm faaliyet alanlarını doğrudan etkileyen temel bir kısıt unsuru olarak görülmektedir. KOBİ’lerin karşılaştığı yapısal, yönetsel, işgücü, teknolojik, tedarik, üretim, stok yönetimi, pazarlama ve bürokratik nitelikli güçlüklerin büyük ölçüde doğrudan veya dolaylı biçimde finansal yetersizliklerle bağlantılı olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda, finansal yönetimin karmaşıklığı ve diğer sorun alanlarıyla olan yakın ilişkisi göz önüne alındığında, finansal yönetim eksiklikleri KOBİ’ler için yalnızca önemli bir sorun değil, aynı zamanda çözüm bekleyen öncelikli bir alan niteliği taşımaktadır (Mecek, 2019:42).

Türkiye’de yapılan araştırmalar, KOBİ’lerin karşılaştığı sorunlar arasında finansman güçlüklerinin ilk sırada yer aldığını göstermektedir. Türkiye’deki KOBİ’ler kredi hacminden diğer ülkelere kıyasla daha az yararlanmakta ve bankacılık sisteminde kullanılan kredilerin toplam kredi içindeki payı oldukça sınırlı kalmaktadır. Uzmanlar, uygun koşullarda orta ve uzun vadeli kredi sağlamak amacıyla esnek garanti mekanizmalarına sahip finansal kuruluşların oluşturulmasını önermektedir. KOBİ’lerin düşük kâr marjları nedeniyle yatırım ve işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılamak için bankalara başvurdıklarında yüksek faiz oranları, bürokratik süreçler ve ağır teminat koşullarıyla karşılaştıkları belirtilmektedir. Ayrıca, sermaye piyasalarından yeterince yararlanamamaları; risk sermayesi, finansal kiralama gibi alternatif finansman araçlarının yaygınlaşmasını da sınırlamaktadır. Türkiye’de risk sermayesinin gelişmesini engelleyen temel nedenler ise ekonomik

istikrarsızlık ve ilgili kuruluşların oluşturulmasında yaşanan kurumsal sorunlardır (Akgemci, 2001: 31)

KOBİ’lerde yönetim, pazarlama ve finansman gibi temel fonksiyonlara ilişkin çeşitli operasyonel ve stratejik sorunlar ortaya çıkabilmekte; bu sorunlar hem işletmenin kendi iç dinamiklerinden hem de dış çevredeki makroekonomik koşullardan kaynaklanabilmektedir. İçsel faktörler arasında örgütsel yapıdaki yetersizlikler ve finansal yönetim eksiklikleri öne çıkarken, dışsal faktörler; bankacılık sistemi, finansal piyasaların gelişmişlik düzeyi ve alternatif finansman araçlarının sınırlılığı gibi unsurları kapsamaktadır. Finansman sorunları, bu çerçevede yalnızca KOBİ’lerin değil, genel olarak tüm işletmelerin karşılaştığı en temel darboğazlardan biri olup, işletmelerin büyüme, yatırım ve sürdürülebilirlik hedeflerini doğrudan etkilemektedir. İç kaynakların yetersiz kaldığı durumlarda KOBİ’ler dış finansmana yönelmekte; ancak dış finansman seçenekleri içinde en yaygın kullanılan araç olan banka kredilerine erişim, büyük ölçekli firmalara kıyasla daha zorlayıcı olabilmektedir. Bu zorlukların merkezinde, bankaların talep ettiği yüksek teminat gerekliliklerinin KOBİ’ler tarafından karşılanmasındaki güçlükler bulunmaktadır. Bu nedenle kredi garanti mekanizmaları, KOBİ’lerin finansmana erişimini kolaylaştırmada önemli bir politika aracı olarak ön plana çıkmaktadır (Gök ve Uçar, 2013:119).

Türkiye’de hizmet sektöründeki küçük ve orta ölçekli işletmeler, yüksek maliyetler ve sınırlı nakit akışı nedeniyle finansmana erişimde zorluk yaşamaktadır. Bu durum, hizmet kalitesini artırma ve rekabet avantajı sağlama çabalarını doğrudan sınırlamaktadır. Dolayısıyla da uygun finansal destek mekanizmalarının geliştirilmesi, sektörün sürdürülebilirliği için kritik öneme sahip olmaktadır.

Pazarlama Sorunları

Pazarlama, bir işletmenin faaliyet alanları zincirinde ilk ve son halkayı oluşturmakta ve diğer tüm işletme faaliyetleriyle yakından ilişki içinde bulunmaktadır. Günümüzün hemen her sektöründe yoğun rekabetin yaşanması, fark yaratabilmek için pazarlama araçlarının etkin biçimde kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Ancak KOBİ’ler, pazarlama faaliyetlerini kullanma konusunda çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. KOBİ’lerin pazarlama sorunlarının büyük bir kısmı; bu işletmelerin kendilerine özgü özellikleri ile yönetim, finansman, üretim ve bürokrasi alanlarında yaşadıkları sorunlar temelinde ortaya çıkmakta ve pazarlama,

işletmelerin en önemli problemlerinden biri olarak varlık göstermektedir (Bakır ve Akbıyık, 2020: 52).

Günümüzde yeni teknolojileri kullanabilen veya bu teknolojileri üretim süreçlerine uyarlayabilen işletmeler, büyük ölçüde üretim kaynaklı sorunlarını aşmış ve odaklarını ürün ve hizmetlerin pazarlanmasına yöneltmiştir. Ancak Türkiye’de pazar ihtiyaçlarına uygun üretim yapılmaması ve modern pazarlama tekniklerinin yeterince benimsenmemesi, işletmelerin önemli pazarlama sorunlarıyla karşılaşmasına neden olmaktadır. Hizmet sektörüne ilişkin küçük ve orta ölçekli işletmeler, büyük ölçekli firmalarla rekabet ederken özellikle çağdaş pazarlama anlayışı ve uygulamaları konusundaki eksiklikleri nedeniyle dezavantajlı durumdadır. Bu bağlamda küçük ve orta ölçekli işletmelerin pazarlama sorunları temel olarak aşağıdaki başlıklarda toplanabilir (İnce, 2006: 96):

- Pazar oluşturmak amacıyla kullanabilecekleri finansal ve kurumsal kaynakların sınırlı olması,
- Kalifiye pazarlama personeli istihdam etme imkânlarının düşük olması,
- Hedef pazar araştırması yapma, yeni pazarlar keşfetme ve bunları değerlendirme kapasitelerinin yetersiz kalması.

Türkiye’de hizmet sektöründeki küçük ve orta ölçekli işletmeler, finansal ve insan kaynağı eksiklikleri nedeniyle pazarlama faaliyetlerinde sınırlılıklar yaşamaktadır. Dijital pazarlama ve modern yöntemlerin yeterince kullanılamaması, rekabet avantajı elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, pazarlama kapasitesinin güçlendirilmesi, işletmelerin sürdürülebilir büyümesi için kritik öneme sahiptir.

Altyapı Sorunları

Bir ülkenin ekonomik başarı düzeyini belirleyen temel unsurlardan biri, sahip olduğu altyapı olanaklarıdır. Sağlık ve eğitim kurumları gibi kamusal yapılar ile havaalanları, limanlar, karayolları ve demiryollarını içeren ulaşım sistemleri; su, elektrik ve doğalgaz gibi enerji hizmetleri ve telekomünikasyon altyapısı, ülkenin fiziki altyapısının önemli bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu altyapı yatırımlarının büyük bölümü kamu kaynaklarıyla finanse edilmekte ve toplumun tüm kesimlerine açık bir şekilde hizmet vermektedir. Söz konusu yatırımların gerçekleştirilmesinin temel amaçları arasında ekonomik kalkınmayı

desteklemek, özel sektörün yatırım yapma isteğini artırmak ve buna bağlı olarak ekonomik büyümeyi teşvik etmek yer almaktadır (Karacan, 2017: 315).

Düşük gelirli ülkeler, genellikle yeterli düzeyde fiziksel altyapıya sahip değildir; bu durum, asfaltlanmamış yollar, yetersiz liman ve havaalanı bağlantıları gibi eksikliklerle kendini göstermektedir. Aynı zamanda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan sınırlılıklar, bu ülkelerin ekonomik faaliyetlerini ve yatırımlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Zayıf altyapı hem yurt içi hem de yurt dışı yatırımların önünde bir engel teşkil etmekte, hizmet ticaretinden elde edilecek gelirlerin sürdürülebilirliğini sınırlamaktadır. Bu nedenle, özellikle iletişim altyapısının güçlendirilmesi, hizmet sektöründe rekabetçi bir konum elde edebilmek ve gelir potansiyelini artırabilmek açısından kritik önem taşımaktadır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin küreselleşen ve entegrasyon sürecindeki dünya pazarına etkin biçimde katılabilmesi için, yeni teknolojilerin benimsenmesi ve ürünlerin pazarlama süreçlerinde altyapı imkanlarının geliştirilmesi gerekmektedir (Koca, 2018: 23).

Türkiye’de hizmet sektöründe altyapı eksiklikleri, özellikle KOBİ’lerin lojistik ve iletişim süreçlerini olumsuz etkileyerek rekabet gücünü sınırlamaktadır. Yetersiz ulaşım ve iletişim altyapısı, hizmetlerin etkin ve zamanında sunulmasını engellemekte, maliyetleri artırmaktadır. Bu nedenle, altyapının güçlendirilmesi, sektörün sürdürülebilir büyümesi ve ulusal rekabet avantajının artırılması açısından stratejik bir öncelik olarak öne çıkmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hizmet sektörü, günümüz ekonomilerinde üretim ve istihdam açısından merkezi bir role sahiptir; ancak sektördeki bazı temel sorunlar, verimlilik ve sürdürülebilir büyümeyi sınırlamaktadır. Nitelikli iş gücü eksikliği, finansal kısıtlar, pazarlama yetersizlikleri, altyapı eksiklikleri ve yoğun rekabet, sektörün karşı karşıya olduğu başlıca engeller olarak öne çıkmaktadır. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler, bu sorunların etkisini daha yoğun hissetmekte, kaynakların sınırlılığı nedeniyle gelişim fırsatlarını tam olarak değerlendirememektedir.

Sektörün gelişimini desteklemek için öncelikle insan kaynağının güçlendirilmesi gerekmektedir. Çalışanların teknik bilgi ve deneyiminin yanı sıra iletişim, problem çözme ve teknolojiyi etkin kullanma

becerilerinin artırılması, hizmet kalitesinin yükselmesine ve müşteri memnuniyetinin artmasına katkı sağlayacaktır. Finansal sorunların aşılması için KOBİ'lerin uygun koşullarda krediye erişimi kolaylaştırılmalı, esnek finansman ve garanti mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Pazarlama alanında ise dijital araçların ve modern yöntemlerin etkin kullanımı teşvik edilmelidir. Hedef pazarın doğru belirlenmesi ve stratejik pazarlama planlarının uygulanması, küçük işletmelerin rekabet avantajını artıracaktır. Ayrıca altyapı eksikliklerinin giderilmesi, özellikle ulaşım ve iletişim alanında yapılacak iyileştirmeler, hizmet sunumunu hızlandıracak ve maliyetleri düşürecektir.

Sonuç olarak, hizmet sektöründeki bu temel sorunların sistematik olarak ele alınması hem işletmelerin rekabet gücünü artıracak hem de ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlayacaktır. Sektörün sürdürülebilirliği, eğitimden finansmana, pazarlamadan altyapıya kadar bütüncül ve eşgüdümlü önlemlerle desteklenebilir. Bu sayede, hizmet sektörünün potansiyeli en etkin şekilde değerlendirilebilir ve ulusal ekonomi üzerindeki etkisi güçlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akgemci, T. (2001). Kobi'lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı K O S G E B Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı.
- Aksoy, A., Özdemir, F. N., & Avcıoğlu, Ü. (2022). Nitelikli İşgücü Sorunu Üzerine Çalışma. *Journal Of Life Economics*, 9(3), 159-169.
- Bakır, N., & Akbıyık, G. (2020). Sanayi ve Hizmet Sektöründe Faaliyet Gösteren Kobi'lerin İç Pazardaki Pazarlama Sorunlarının İncelenmesi ve Keşifsel Bir Araştırma. *Journal Of Business Economics & Management Research*, (1).
- Bayat, M., Baydaş, A., & Atlı, C. (2015). Hizmet Sektörünün Kavramsal Tanımı ve Ulusal Ekonomilerdeki Önemi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 59-88.
- Erenkol, H. A. D. (Yıl). Hizmet pazarlaması. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Gök, R., & Uçar, M. (2013). Diyarbakır'da Faaliyet Gösteren Kobi'lerin Finansman Sorunu Çözümünde Kredi Garanti Fonu.
- Gökbayrak, Ş., & Çalışır, Y. C. (2024). Geleceğin İstihdam Gereksinimlerine Uyumlu Nitelikli İşgücü İhtiyacı ve Beceri Geliştirme Modelleri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 245-257.
- Gülsevil, M. (2019). Kobilerin Finansal Yönetim Tekniklerini Kullanma Düzeyi ve Finansal Sorunları Arasındaki İlişki: Afyonkarahisar Örneği (Master's Thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- İbik, Ö. A. (2006). Rekabet Ortamında Hizmet Kalitesinin Önemi ve Bir Havayolu İşletmesinde Hizmet Kalitesinin Gerçekleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- İnce, N. (2006). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (Kobi'ler). Vergi Raporu.
- Karacan, R. (2017). Türkiye'de Altyapı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Açısından Değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(2), 314-329.
- Koca, A. (2018). Hizmet ihracatının temel belirleyicileri üzerine bir analiz: Türkiye örneği. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tez.
- Mecek, G. (2019). KOBİlerin finansal yönetim tekniklerini kullanma düzeyi ve finansal sorunları arasındaki ilişki: Afyonkarahisar örneği (Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Afyonkarahisar, Türkiye.
- Sayım, F., & Aydın, V. (2011). Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistematiik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri ile Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 245-262.
- Tekin, M. Ve Çiçek, E. (2005). İşletmelerde Rekabet Üstünlüğünü Sağlamada Farklı Bir Yaklaşım: Değer Temelli Pazarlama. V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, (25-27 Kasım), S.63-68.
- Yavuz, E., Aktürk, E.B. (2022). Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Rekabet Gücüne Etkisinin Turizm Sektörü Açısından Değerlendirilmesi: Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları. *New Era International Journal Of Interdisciplinary Social Researches*, 7(16), 215-238.
- Yaylı, G. (2025). Türk Turizm Sektörünün Uluslararası Rekabetçiliği Üzerine Ampirik Bir Analiz, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa.
- Yıldırım, C. (2019). The Development Of Service Sector İn Turkey After 2001 Crisis. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 347-387.

<https://ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/hizmet-ticaretine-iliskin-siniflandirmalar>

SEVİM ÖZKAN

Ad Soyadı: Sevim Özkan

Doğum Yılı / Yeri: 1988, Eskişehir

E-posta: sevim.ozkan@dpu.edu.tr

Telefon: 0 (274) 443 54 61

EĞİTİM

Doktora: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisans: Anadolu Üniversitesi, İİBF – İktisat Bölümü

AKADEMİK GÖREVLER

Üniversite: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Birimi: Emet Meslek Yüksekokulu

Bölüm: Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü

Program / ABD: Maliye Programı

Görev Unvanı: Dr. Öğr. Gör.

Yöneticilik Görevi: Bölüm Başkanı (Görevine devam ediyor)

İKİNCİ BÖLÜM: MAL PİYASASI (SANAYİ SEKTÖRÜ) PROBLEMLERİ

Sevim Özkan **

GİRİŞ

Yerleşik hayata geçişle birlikte temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamada çeşitli güçlüklerle karşılaşan insan, bu sorunlara daha sistematik ve sürdürülebilir çözümler üretme çabasının bir sonucu olarak sanayi faaliyetlerini geliştirmeye başlamıştır. Zaman içinde üretim süreçlerinin hız kazanmasıyla birlikte sanayi ekonominin en temel ve belirleyici sektörlerinden biri haline gelmiştir. Genel anlamıyla sanayi sektörü hammaddelerin çeşitli işlemlerden geçirilerek kullanılabilir ve ekonomik değer taşıyan ürünlere dönüştürülmesi sürecini ifade etmektedir. Dünya genelinde yaşanan sosyoekonomik ve teknolojik dönüşümler, sanayi sektörünün yapısını ve işleyişini sürekli olarak etkilemekte ya da genel kabul gören görüşe göre sanayileşmeye göre ekonomik gelişme değişim göstermektedir (Yaşar vd., 2016: 237).

Ülkelerin ekonomik büyüme kapasitelerini ve kalkınma dinamiklerini anlamada, öncelikli olarak sanayi sektörünün ulusal ekonomi içindeki konumunun, işlevlerinin ve tarihsel gelişim sürecinin kapsamlı biçimde ele alınması gerekmektedir. Zira küresel ölçekte kalkınma hedefleyen ülkelerin sürdürülebilir ve yüksek tempolu bir büyüme performansı ortaya koyabilmeleri, büyük ölçüde sanayi odaklı bir kalkınma stratejisi benimsemelerine bağlıdır (Eren, 2010, s. 330).

Bu bağlamda, ekonomik gelişmenin sağlıklı biçimde ilerleyebilmesi için ülkenin sanayi yapısının ayrıntılı ve sistematik bir şekilde incelenmesi temel bir gerekliliktir. Özellikle sanayi sektöründe ortaya çıkan aksaklıkların, darboğazların ve yapısal zayıflıkların erken dönemde belirlenmesi, hem sektörün kendi üretim kapasitesini güçlendirmesi hem de ulusal ekonominin büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşması açısından kritik bir stratejik önem taşımaktadır. Sanayi sektöründe karşılaşılan sorunların doğru biçimde tespit edilmesi, politika

**Dr. Öğr. Gör. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Emet Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Maliye Programı, Kütahya, sevim.ozkan@dpu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4554-1244.

tasarımından uygulamaya kadar tüm süreçlerin daha rasyonel bir zemine oturmasını sağlayarak ekonomik ilerlemenin sürdürülebilirliğini artırmaktadır. Bu nedenle sanayideki problem alanlarının kapsamlı bir değerlendirmeye ortaya konulması, kalkınma sürecinin bilimsel temele dayalı ve etkin bir şekilde yönlendirilmesi için vazgeçilmezdir.

Sanayi Sektörü Kavramı

Sanayi kavramını dar ve geniş anlamda olmak üzere iki farklı şekilde tanımlamak mümkündür(Yılmaz, 2019:237):

Dar anlamda: Üretim sürecinde emek ve sermaye gibi üretim faktörlerini kullanarak hammadde ve yarı mamulleri işleyip nihai ürün hâline getiren faaliyetler olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda sanayi, esas olarak imalat faaliyeti niteliğindedir.

Geniş anlamda: Yalnızca mal üretimiyle sınırlı olmayıp, girişimciler tarafından oluşturulan, mal ve hizmet üretimine dayalı ve ekonomik değer yaratan tüm faaliyetlerin toplamı olarak ele alınabilir. Örneğin, turizm sektörü gibi alanlar da bu çerçevede geniş anlamda sanayi kapsamına girmektedir.

Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması (ISIC) kapsamında sanayi sektörü, geniş anlamda;

- Madencilik (ISIC 2),
- İmalat (ISIC 3),
- Elektrik ve su temini (ISIC 4)
- İnşaat (ISIC 5) sektörlerini içerecek şekilde tanımlanmaktadır.

Bu sınıflandırma, sanayinin sadece üretim faaliyetlerinden ibaret olmadığını, ekonomik faaliyetlerin bütünsel bir yapısını yansıttığını ortaya koymaktadır (Koç vd., 2018:19).

Türkiye’de başlıca imalat sanayi dallarını ise aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Yılmaz, 2019: 238):

• Gıda	• Kimya
• Dokuma	• İlaç
• Deri	• Kauçuk ve plastik
• Giyim	• Bilgisayar

- Elektronik ve optik ürünler
- Elektrikli teçhizat
- Otomotiv
- Kok ve petrol ürünleri
- Maden
- Orman
- Makine
- Madeni eşya
- Taşa ve toprağa dayalı sanayi dalları

Sanayi Sektörüne Genel Bakış

Sanayinin ortaya çıkışı insanlık tarihi kadar eski olup, ilk endüstriyel faaliyetler tarım devrimi ile başlamıştır. Takip eden süreçte, 18. yüzyılın sonlarında yaşanan Sanayi Devrimi, emek yoğun üretimden makine destekli üretime geçişin temelini oluşturmuştur. Bu devrim, tarıma dayalı toplumlardan sanayi temelli toplumlara geçişi simgelemektedir. Diğer dönüm noktası, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen İkinci Sanayi Devrimi'dir. Bu dönemde elektrik enerjisi, içten yanmalı motorlar, telekomünikasyon ve kimya endüstrisi gibi alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bir ülke içindeki ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmaları ifade eden döngüler sanayi tarihi içerisinde sıkça yer almaktadır. Sanayi sektöründe yaşanan belli başlı döngüler aşağıdaki şekilde tablolastırılmış mümkündür (Ermılla, 2024: 25)

Tablo 1. Sanayi Dalgaları

<i>Özellikler</i>	
SANAYİ 1.0	*Sanayi devrimlerinin başlangıcını temsil eden bir kavramdır. *Sosyal, ekonomik ve toplumsal alanlar üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.
SANAYİ 2.0	*Elektrik ve otomasyon teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla üretim süreçleri daha da gelişmiştir. *En önemli özelliği, fabrikalarda elektrik enerjisi kullanımının artması ve mekanik gücün elektrik enerjisiyle değiştirilmesidir.
SANAYİ 3.0	*Bilgisayarların ve dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla üretim süreçleri daha da otomatik hale gelmiştir. *En önemli özelliği, bilgisayar kontrollü makinelerin kullanımının artması ve üretim süreçlerinin dijitalleşmesidir.
SANAYİ 4.0	*Dijital teknolojilerin ve yapay zekanın yaygınlaşmasıyla birlikte üretim süreçleri daha da otomatikleşmiş ve bağlantılı hale gelmiştir. *En önemli özelliği, nesnelerin interneti, büyük veri analitiği, yapay zeka, robotik sistemler ve otomasyon teknolojilerinin entegrasyonu yoluyla üretim süreçlerinin dijital dönüşümüdür.

Sanayi Sektöründe Karşılaşılan Sorunlar

Türkiye sanayi sektörü, genel değişim atmosferinde bir dizi yapısal sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. İthal girdi bağımlılığı üretim süreçlerini kırılgan hale getirirken, finansman sıkıntıları ve yüksek enerji maliyetleri sektörde maliyet baskısını artırmaktadır. Kur dalgalanmaları ve enflasyon, üretim planlamasında belirsizlik yaratmakta, rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Ayrıca düşük katma değerli üretim, sınırlı işgücü yetkinlikleri ve markalaşma eksikliği, hem iç hem de dış pazarlarda Türkiye'nin rekabetçi konumunu sınırlayan temel etkenler olarak öne çıkmaktadır.

Bu başlık altında sanayi sektöründe yaşanan sorunlar; ithal girdi bağımlılığı, kur dalgalanmaları ve enflasyon, finansman sorunları, enerji maliyetlerindeki yükseklikler, rekabet sorunu ve marka sorunu alt başlıkları ile incelenecektir.

İthal Girdi Bağımlılığı

Küreselleşmenin hızlanması ve teknolojik ilerlemeler, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret ilişkilerini şekillendirmiş ve dışa bağımlılığı artırmıştır. Bu durum, sanayileşmesini tamamlamayan ülkelerde mamul mal, sanayileşmiş ülkelerde ise hammadde ve ara malı ithalatının yükselmesine yol açmıştır. Rekabet gücü yüksek ülkeler hızlı ve kaliteli üretimle ihracatta avantaj sağlarken, gelişmekte olan ülkeler teknoloji ve girdiler açısından bu ülkelere bağımlı hale gelmiştir. Türkiye de sanayi üretimi için gerekli girdilerin ve teknolojinin büyük kısmını dış kaynaklardan temin etmekte olup, bu durum uzun vadede üretim sürdürülebilirliği açısından risk oluşturmaktadır (Dalgıç, 2015: 97).

Bu durum, Türkiye sanayi sektörünün dışa bağımlılıkla karşı karşıya olduğunu ve üretim süreçlerinde stratejik bir kırılganlık taşıdığını göstermektedir. Uzun vadede sürdürülebilir üretim kapasitesinin güvence altına alınabilmesi için yerli üretim ve teknoloji geliştirme kapasitesinin artırılması kritik önem taşımaktadır.

Finansman Sorunları

Sanayinin en temel darboğazlarından biri hem iç hem de dış finansman kaynaklarına erişimde yaşanan güçlüklerdir; bu zorluklar yalnızca sermaye eksikliğiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yüksek faiz oranları, döviz kısıtlamaları ve kur dalgalanmalarından kaynaklanan ek finansal baskılar ile

dolaylı vergilerin yoğunluğu gibi faktörlerle de birleşerek sanayi kesiminin finansal esnekliğini sınırlamaktadır. Bunun yanı sıra, işletmelerin yüksek kâr marjı hedefleri, mevcut finansal darboğazlarla birleştiğinde, sanayinin yatırım ve büyüme kapasitesini doğrudan etkileyen ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Tınarlıoğlu, 1996:23).

Bu durum, Türkiye sanayi sektörünün yatırım ve büyüme potansiyelinin finansal kısıtlar nedeniyle sınırlı olduğunu göstermektedir. Finansmana erişim güçlükleri, sanayi işletmelerinin uzun vadeli planlama ve stratejik yatırımlar yapmasını zorlaştırmakta ve sektördeki yenilikçilik kapasitesini olumsuz etkilemektedir.

Enerji Maliyetlerindeki Yükseklik

Şirketlerin toplam maliyetleri içerisindeki enerji giderlerinin oranı, sektörün yapısına ve ilgili işletmenin özelliklerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bununla birlikte, toplam maliyetler içindeki enerji tüketim payı nispeten düşük olsa dahi, özellikle enerji yoğun üretim yapan işletmelerin finansal performansı üzerinde kayda değer etkiler doğurabilmektedir(Milewska ve Milewski, 2023:1).

Türkiye sanayi sektörü açısından enerji maliyetlerinin yüksekliği hala kritik bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Ülkedeki enerji fiyatlarının uluslararası düzeye göre genellikle daha yüksek olması, sanayinin rekabet edebilirliğini sınırlamakta ve maliyet baskısı yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, özellikle fosil yakıtlar bakımından enerji arz güvenliğinin sağlanamaması, sanayi üretiminin sürdürülebilirliği ve istikrarı üzerinde önemli bir risk unsuru oluşturmaktadır. Türkiye'nin enerji stratejisinin, üretim kaynaklarını çeşitlendirmeye, enerji verimliliğini artırmaya ve maliyetleri düşürmeye odaklanmasının yanı sıra enerji arz güvenliğini güçlendirmeye yönelik tedbirler alması, imalat sanayinin rekabet gücünü yükselterek sektörün sürdürülebilir büyümesini destekleyecektir(T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı [SBB], 2023:52).

Bu bağlamda, enerji maliyetlerinin yüksekliği ve arz güvenliği riskleri, Türkiye sanayi sektörünün rekabet gücünü ve üretim sürdürülebilirliğini doğrudan etkilemektedir.

Rekabet Sorunu

Küreselleşmenin oldukça hızlı seyrettiği günümüzde, iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ve ulaşım ile pazarlama imkânlarının

genişlemesi, üretilen mal ve hizmetlerin dünya genelinde hızlı bir şekilde dolaşımını mümkün kılmaktadır. Bu süreçte, düşük işçilik maliyetleri, bol hammadde kaynakları ve nispeten düşük enerji giderleri gibi avantajlara sahip ülkelerden çok daha düşük fiyatlarla ithal edilen ürünler, Türkiye'deki üreticilerin rekabet gücü üzerinde ciddi baskı oluşturmaktadır. Söz konusu baskı, hem iç pazarda yerli üreticilerin konumunu zayıflatmakta hem de dış pazarda sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamayı güçleştirmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin uluslararası ekonomik rekabet gücünü koruyabilmesi ve dengeli bir şekilde sürdürebilmesi açısından, devletin küresel düzeyde yürüttüğü diplomatik ve ekonomik ilişkilerin etkin, stratejik ve bütüncül bir esasta kurgulanması oldukça büyük önem taşımaktadır (Doğan, 2013:229).

Türkiye'nin sanayi yapısını şekillendiren temel dinamikler incelendiğinde, rekabet gücünü zayıflatan çeşitli yapısal sorunların giderek daha belirgin hâle geldiği görülmektedir. Özellikle üretim ve ihracat süreçlerinin dış kaynaklara aşırı bağımlı bir nitelik taşıması, ekonomik sistemin dayanıklılığını ve stratejik özerkliğini sınırlandırmaktadır. Bu çerçevede, ihracatın üretim aşamasında büyük ölçüde ithal girdilere dayanması, maliyet yapısını dışsal dalgalanmalara açık hâle getirerek uluslararası arenada sürdürülebilir rekabet konumunun tesis edilmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte, yüksek katma değer yaratma kapasitesi sınırlı olan üretim yapısı, özellikle ileri teknoloji ürünlerinin sınırlı payı nedeniyle Türkiye'nin küresel değer zincirlerinde üst basamaklara ilerleme imkânını kısıtlamaktadır. İşgücü niteliğine ilişkin eksiklikler ve sanayi sektöründeki yüksek işgücü devri ise hem kurumsal bilgi birikiminin sürekliliğini zedelemekte hem de yeni teknolojilerin üretim süreçlerine etkin biçimde entegre edilmesini engelleyerek rekabet kapasitesini daha da zayıflatmaktadır. Tüm bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, söz konusu yapısal sorunların Türkiye'nin hem iç pazarda hem de dış pazarda rekabetçiliğini önemli ölçüde daralttığı anlaşılmaktadır (TÜSİAD, 2016:34).

Bu bağlamda, Türkiye sanayi sektörünün rekabet gücünü artırmak ve sürdürülebilir büyümesini sağlamak için yapısal bağımlılıkların azaltılması kritik bir öncelik olarak öne çıkmaktadır.

Kur Dalgalanmaları ve Enflasyon

Döviz kurlarındaki oynaklık, özellikle dışa bağımlı üretim yapısına sahip gelişmekte olan ülkelerde ekonomik göstergeler üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Türkiye'de bu etkinin daha güçlü hissedilmesinin temel

nedeni, sanayi sektörünün üretim süreçlerinde ithal ara malı, hammadde ve sermaye mallarına yüksek düzeyde bağımlı olmasıdır. Bu bağımlılık, döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların girdi maliyetlerine hızla yansımaya ve sanayi kesiminde fiyat oluşumunu yukarı yönlü baskılayan maliyet enflasyonu kanallarını harekete geçirmesine yol açmaktadır. Kur artışları yalnızca üretici fiyatlarını artırmakla kalmamakta, aynı zamanda firmaların rekabet gücünü zayıflatarak üretim planlamasında belirsizlik yaratmaktadır. Finansal serbestleşme süreciyle birlikte küresel ölçekte artan döviz kuru oynaklığı, dışa açık ekonomilerin dış ticaret koşullarını ve finansman maliyetlerini etkileyen kritik bir unsur hâline gelmiş; bu durum Türkiye'nin sanayi üretiminin sürekliliğini, verimlilik düzeyini ve sürdürülebilir büyüme potansiyelini daha kırılgan bir yapıya sürüklemiştir. Dolayısıyla, döviz kuru dalgalanmaları Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektörünün performansı üzerinde çok boyutlu ve derin etkiler yaratmaktadır (Ünsal vd., 2021:16).

Sonuç olarak, döviz kuru oynaklıkları sanayi sektöründe maliyet belirsizliklerini artırarak üretim ve planlama süreçlerini zorlaştırmaktadır.

Marka Sorunu

Marka, en genel anlamıyla, bir ürün ya da hizmeti rakiplerinden ayırt etmeye yarayan isim, sembol veya diğer tanıtıcı unsurlar olarak tanımlanmakta; bu yönüyle tüketicilerin algı ve tercihleri üzerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Markanın sunduğu ayırt edicilik, yalnızca ürünün tanınmasını kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda işletmelerin satış performansını ve piyasa konumlanmasını da doğrudan etkilemektedir (Koç vd., 2018:36).

Endüstriyel markalama sürecinde marka farkındalığı, işletmelerin rekabetçi konumlanmalarını belirleyen stratejik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Endüstriyel pazarlarda çok sayıda tedarikçinin benzer nitelikte ürün ve hizmet sunduğu dikkate alındığında, alıcıların bu seçenekleri sistemli bir biçimde değerlendirmek zorunda olduğu görülmektedir. Bu nedenle marka farkındalığının oluşturulması, markaya ilişkin bilişsel tanınırlığın artırılmasını, potansiyel müşterilerin markaya yönelik ilgisinin güçlenmesini ve uzun vadede satış hacminin yükselmesini sağlayan, zamana yayılan bir süreçtir. Endüstriyel pazarlarda yüksek farkındalık düzeyine ulaşan markalar, bilinirliği sınırlı olan markalara kıyasla daha güçlü bir

kurumsal itibar oluşturarak müşteriler nezdinde tercih edilen ve algılanan değeri yüksek bir konuma erişmektedir (Yılmaz ve Erciş, 2012: 31).

Türkiye’de markalaşma olgusu uzun bir dönem boyunca yeterince önem görmemiş ve bu durum yalnızca belirli sektörlerle sınırlı kalmayarak sanayiden tarıma uzanan geniş bir üretim alanında etkisini göstermiştir. Ülkemizin dünya fındık üretimindeki yaklaşık yüzde 70’lik payına rağmen, ürün fiyatlarının uluslararası piyasada yabancı ülkeler tarafından belirlenmesi ve küresel ölçekte tanınan bir fındık markasının bulunmaması, markalaşma eksikliğinin somut bir göstergesi niteliğindedir. Bu örnek, yüksek kaliteli ürün üretmenin rekabet avantajı için tek başına yeterli olmadığını; ürün kalitesinin, ancak etkin bir marka stratejisiyle desteklendiğinde uluslararası başarıya dönüşebileceğini ortaya koymaktadır. Türkiye her ne kadar küresel ölçekte güçlü markalar yaratma konusunda sınırlı bir görünüm sergilese de giderek yoğunlaşan küresel rekabet ortamında markalaşmanın sürdürülebilir varlık ve başarı için stratejik bir zorunluluk olduğu açıktır. Aksi halde, yıllar içinde oluşan üretim birikimi ve sektörel deneyim, markasızlık nedeniyle küresel piyasalarda zayıflayarak ekonomik değerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Çedikçi,2008:XI-68).

Sonuç olarak, Türkiye’de markalaşma eksikliği, yüksek kaliteli üretim potansiyeline rağmen küresel pazarlarda sürdürülebilir rekabet avantajı elde edilmesini sınırlamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanlığın yerleşik hayata geçişiyle birlikte, temel ihtiyaçlarını karşılamada karşılaştığı güçlükler, daha sistematik ve sürdürülebilir üretim biçimlerinin gelişmesine yol açmıştır. Bu süreç, sanayi faaliyetlerinin ortaya çıkışının temel nedenini oluşturmuştur. Zamanla üretim tekniklerinin gelişmesi ve hız kazanması, sanayiye ekonomik yapının en önemli ve belirleyici sektörlerinden biri haline getirmiştir.

Sanayi kavramı, dar ve geniş anlamda olmak üzere ele alınabilir. Dar anlamda sanayi, emek ve sermaye kullanılarak hammadde ve yarı mamulleri işleyen ve nihai ürün üreten imalat faaliyetlerini kapsarken; Geniş anlamda sanayi, mal ve hizmet üretimine dayalı ekonomik değer yaratan tüm faaliyetleri kapsamaktadır.

Sanayi tarihi, tarım devrimiyle başlayan üretim faaliyetlerinin, Sanayi Devrimi ve İkinci Sanayi Devrimi ile makineleşme, elektrik ve teknolojik

dönüşüm süreçlerinden geçmesiyle şekillenmiştir. Günümüzde ise Sanayi 4.0 ile dijitalleşme, yapay zeka ve otomasyon teknolojileri üretim süreçlerinin merkezine yerleşmiştir.

Türkiye sanayi sektörü, ithal girdi bağımlılığı, finansman sıkıntıları, yüksek enerji maliyetleri, kur dalgalanmaları, düşük katma değerli üretim ve markalaşma eksikliği gibi yapısal sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlar, üretim maliyetlerini artırmakta, yatırım kapasitesini sınırlamakta ve rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Özellikle döviz kuru dalgalanmaları ve enerji maliyetlerindeki yüksek oranlar, sanayinin sürdürülebilir büyümesini engellemektedir. Ayrıca, markalaşma ve işgücü yetkinliklerindeki eksiklikler, Türkiye'nin hem iç pazarda hem de uluslararası pazarda rekabet avantajını kısıtlamaktadır.

Türk sanayi sektörünün yapısal sorunlarının aşılması ve rekabet gücünün artırılması amacıyla, yerli hammadde ve ara malı üretiminin teşvik edilmesi, Ar-Ge yatırımlarının güçlendirilmesi ve stratejik sektörlerde üretim kapasitesinin çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

Finansmana erişimin kolaylaştırılması için düşük faizli ve uzun vadeli kredi mekanizmaları oluşturulmalı, küçük ve orta ölçekli işletmelerin yatırım kapasiteleri kamu destekleriyle artırılmalıdır.

Enerji maliyetlerinin düşürülmesi ve verimliliğin artırılması amacıyla yenilenebilir enerji yatırımları desteklenmeli, enerji yoğun üretim yapan işletmelere özel tarifeler sunulmalı ve enerji arz güvenliği sağlanmalıdır.

Rekabet gücünü artırmak için yüksek katma değerli ve ileri teknoloji ürünlerin üretimine öncelik verilmeli, dijitalleşme ve otomasyon uygulamaları yaygınlaştırılmalı ve uluslararası pazarlarda lojistik, kalite ve standartlar konusunda destek sağlanmalıdır.

Kur dalgalanmalarına karşı finansal koruma mekanizmaları geliştirilirken, markalaşma ve pazarlama stratejileri güçlendirilmeli, sanayi ürünlerinin ulusal ve uluslararası tanıtımı artırılmalıdır. Ayrıca işgücünün niteliklerini geliştirecek mesleki eğitim ve sürekli eğitim programları uygulanmalı, çalışma koşulları iyileştirilerek işgücü devri azaltılmalı ve stratejik sanayi politikaları uzun vadeli, bütüncül bir yaklaşım ile hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Çedıkcı, T. (2008). Türkiye ekonomisinde markalaşmanın yeri ve önemi: Tekstil sektöründe bir uygulama, Yüksek lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dalgıç, A. (2015). Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Sanayileşmenin Geleceği. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, (603), 95-101.
- Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. Marmara Coğrafya Dergisi, (28), 211-231.
- Eren, A. (2010). Türkiye ekonomisi (3. baskı). Ekin Yayınevi.
- Ermilia, A. M. M. (2024). The impact of inflation on economic growth in Turkey's industrial sector (Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). İstanbul, Türkiye.
- Koç, E., Şenel, M. C., & Kaya, K. (2018). Dünyada ve Türkiye’de sanayileşme II-yapısal sorunlar, istihdam ve işsizlik. Mühendis ve Makina, 59(691), 15-43.
- Milewska, B., & Milewski, D. (2023). The Impact of Energy Consumption Costs on the Profitability of Production Companies in Poland in the Context of the Energy Crisis. Energies, 16(18), 6519.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı(SBB). (2023). İmalat Sanayii Politikaları: Özel İhtisas Komisyonu Raporu (On İkinci Kalkınma Planı, 2024-2028). Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Tınarlıoğlu, C. (1996). Türk Sanayinin at Sanayi karşısında Rekabet imkanları (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- TÜSİAD. (2016). Türkiye'nin küresel rekabetçiliği için bir gereklilik olarak Sanayi 4.0 (Yayın No. TÜSİAD-T/2016-03/576; N. Numanoğlu, M. E. Eynehan, G. Morkoç-Nikelay ve E. Aksoy, Ed.). Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği.
- Ünsal, Y., Kaplan Y., Günsoy, G.(2021). Döviz Kuru ve Sektörel Enflasyon İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz. Journal of Academic Opinion,1(1): 15-23.
- Yaşar, E., Özçelik, Ö., Tuncer, G., Kılıç, R., Önder, H., & Odabaşı, Y. (2016). [Türkiye’de Sanayi Sektörü].In Y. Odabaşı & Z. Yılmaz (Eds.), Seçilmiş göstergelerle Türkiye ekonomisi: Geçmişten günümüze. Academia Yayınevi.
- Yılmaz, M. K., & Erciş, A. (2012). Endüstriyel pazarlarda kişisel ve kişisel olmayan bilgi kaynaklarının marka değeri üzerindeki etkilerinin incelenmesi. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(2), 27-44.

SEVİM ÖZKAN

Ad Soyadı: Sevim Özkan

Doğum Yılı / Yeri: 1988, Eskişehir

E-posta: sevim.ozkan@dpu.edu.tr

Telefon: 0 (274) 443 54 61

EĞİTİM

Doktora: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisans: Anadolu Üniversitesi, İİBF – İktisat Bölümü

AKADEMİK GÖREVLER

Üniversite: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Birimi: Emet Meslek Yüksekokulu

Bölüm: Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü

Program / ABD: Maliye Programı

Görev Unvanı: Dr. Öğr. Gör.

Yöneticilik Görevi: Bölüm Başkanı (Görevine devam ediyor)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TARIM SEKTÖRÜ PROBLEMLERİ

Ayşe Eryer¹

1.Giriş

İnsanoğlu başlangıç dönemlerinde yaşamını doğadan topladığı besinlerle (Toplayıcılık Dönemi), ardından ise avcılık ve balıkçılıkla (Av ve Balıkçılık Dönemi) sürdürmüştür. İnsanlık tarihinin bu aşamalarında, göçebe bir yaşam tarzı hâkimken, toprağı işlemeye başlamalarıyla birlikte (Tarım Devrimi/Üretim Ekonomisi) yerleşik düzene geçilmiş; bunun sonucunda köy ve kasabalar gibi yerleşim birimleri oluşmuş, üretimin artmasıyla ticaret gelişmiş ve birlikte yaşamının getirdiğı ortak ihtiyaçları karşılayacak kamusal örgütlenme arayışları ortaya çıkmıştır (Kaya ve Kalaycı, 2021:24).

Bu tarihsel dönüşüm, tarımın yalnızca bir üretim biçimi olmaktan çıkarak ekonomik ve toplumsal yapının merkezinde yer alan stratejik bir sektör hâline gelmesinin zeminini oluşturmuştur.

Tarım sektörü; ekonomik, toplumsal ve çevresel etkileriyle toplumun tüm kesimlerini doğrudan ilgilendiren stratejik bir alandır. Ülke nüfusunun gıda ihtiyacını karşılaması, milli gelir ve istihdama katkı sunması, diğer sektörlerle hammadde ve sermaye sağlaması, ihracata dolaylı ve doğrudan etkileri ile ekolojik denge ve biyolojik çeşitliliğe katkısı nedeniyle dünyada vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de önemini sürdüreceğı açıktır. Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından bu yana farklı dönemlerde ihtiyaçlara göre çeşitli tarım politikaları ve destekleme yöntemleri uygulanmıştır. Ancak 2000’li yıllarla birlikte, neo-liberal yaklaşımların benimsenmesi, ekonomik krizlerin etkileri ve uluslararası kuruluşların yönlendirmeleri sonucunda tarım politikalarında kapsamlı bir yapısal dönüşüm süreci başlamıştır.

Bu çalışmada amaç, Türkiye ekonomisinin Tarım sektörünü kavramsal çerçevede değerlendirip, tarım sektöründe olan sorunlar ele alınacaktır. Bu kapsamda çalışmanın bölümleri şu şekilde ele alınmıştır. Çalışmada giriş bölümünü takiben ikinci bölümünde tarıma yönelik kavramsal çerçeve ve sektörün genel özellikleri değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye’de

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ayse_zabun46@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6556-1605>

tarım sektörünün yapısı, uygulanan politikalar değerlendirilmiş olup, takip eden bölümde ise tarım sektörünün Türkiye ekonomisindeki sorunları ve çözümleri ve verilerle tarım sektörünün durumu ele alınmıştır.

2.Tarıma Yönelik Kavramsal Çerçeve

Ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutlarıyla tarım, toplumun her kesimini doğrudan ilgilendirmektedir. Nüfusun gıda ihtiyacını karşılaması, istihdam ve milli gelire destek sağlaması, diğer sektörlerle hammadde ve sermaye sunması, ihracata doğrudan ya da dolaylı katkıda bulunması ve ekolojik denge ile biyolojik çeşitliliğe sağladığı faydalar nedeniyle tarım, dünya genelinde kritik öneme sahip bir alandır (Doğan vd.,2015:30).

Çalışmanın bu bölümünde tarım sektörünün kavramsal çerçevesi, tarihsel gelişim süreci, iktisadi kalkınmadaki yeri ve tarım sektörünün genel özelliklerinden bahsedilecektir.

2.1.Tarım Sektörü Kavramı

Tarih boyunca tarım, insan yaşamında merkezi bir konumda yer alan temel bir faaliyet alanı olmuştur. Avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir yaşam süren insanlar, toplumsal gelişim süreci içinde tarımı keşfetmiş; geliştirdikleri basit araçlarla toprağı işlemeye başlayarak doğada hazır bulamadıkları besinleri üretme imkânına kavuşmuştur.

Genel olarak tarım kavramı, toprak ve tohumdan yararlanarak bitkisel ve hayvansal ürünlerin elde edilmesi ve bu ürünlerin farklı aşamalarda işlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Daha kapsamlı bir anlatımla, insanların beslenme ihtiyacını karşılayacak bitkisel ve hayvansal ürünleri üretmek için belirli biyolojik ve sosyo-ekonomik koşullar altında yürütülen faaliyetlerin tümü tarım adını almaktadır. Günümüzde tarım, dünya genelinde en kritik ve vazgeçilmez sektörlerden biri olmayı sürdürmektedir (Uzundumlu, 2011:35).

Bir başka tanıma göre tarım, etimolojik açıdan değerlendirildiğinde, insanlara fayda sağlayan bitkisel ve hayvansal ürünleri elde etmek amacıyla toprağın işlenmesi ve yetiştirme faaliyetlerinin yürütülmesi anlamına gelmektedir. Bu teknik açıklama kapsamında tarımın aynı zamanda ekonomik bir faaliyet olduğu açıkça görülmektedir; zira tarımsal üretim, sınırlı kaynakları kullanarak insan ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır (Erdoğan, 2015: 2).

Doğan vd.(2015), sosyal, iktisadi ve çevresel yönleriyle toplumdaki her kesimi ilgilendiren konuların başında gelmektedir. Tarım ülke nüfusunun beslenmesine, istihdam edilmesine, iktisadi büyümesine katkı sağlayan temel sektör olarak ifade edilmektedir.

2.2.Tarım Sektörü Genel Özellikleri

Tarımı öteki sektörlerden farklı kılan evrensel ve kurumsal bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bunlar kısaca şu şekilde ele alınmıştır:

- Tarımın toprak ve iklim koşullarına bağımlı yapısı nedeniyle üretim miktarı, ürün çeşitliliği, verimlilik, depolama ve dağıtım süreçleri büyük ölçüde doğal faktörlerden etkilenmekte, bu da istenen sonuçların her zaman elde edilememesine yol açmaktadır. Tarımsal üretim, büyük ölçüde belirli iklim koşullarından etkilenmektedir. İklim değişikliğiyle ortaya çıkan sıcaklık artışları ve atmosferdeki karbondioksit seviyesinin yükselmesi, bazı bölgelerde kısa vadede tarımsal ürün miktarında olumlu bir izlenim yaratıyor olsa da uzun vadede bu unsurlar, ürün kalitesinin ve üretim hacminin düşmesine yol açabilmektedir. Tarımsal üretimin artabilmesi için yalnızca sıcaklıkların ve karbondioksit oranının yükselmesi yeterli değildir. Bu iki unsurun tarımsal verim üzerinde olumlu bir sonuç doğurabilmesi için toprağın yapısı ve niteliğinin tarıma uygun olması gereklidir. Bunun yanı sıra, toprak neminin ideal seviyede bulunması, tarım yapılacak alanın yeterli su kaynaklarına ulaşabilir olması ve tüm bu koşulların bir araya gelerek tarıma elverişli bir ortam oluşturması zorunludur (Akalin, 2014:354; Bayraç ve Doğan, 2015:23-48).
- Tarım sektörü, “evrensel” ve “kurumsal” özellikleri bakımından diğer ekonomik alanlardan ayrılmaktadır. Tarımın evrensel nitelikleri, üretim süreçlerinin dışsal doğal faktörlere bağımlılığıyla ilgilidir. Teknolojik kapasitesi yüksek olan ülkeler bu dış etkileri belirli ölçüde kontrol edebilse de, biyoteknolojideki ilerlemeler tarımsal üretimde doğanın belirleyiciliğini yalnızca sınırlı ölçüde azaltabilmektedir. Kurumsal nitelikler ise ülkelerin ekonomik yapılarıyla şekillenmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki yapısal sorunlar tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilerken, gelişmiş ülkelerdeki kurumsal sistemler daha farklı işleyiş mekanizmaları sunmaktadır. Bu kurumsal yapı,

üretimden pazarlamaya uzanan süreçte tarımı kendi içsel özelliklerinden ayırıştırarak ekonomik entegrasyonun tamamlanmasına olanak tanımaktadır (Günaydın, 2004: 97).

- Tarım dışı sektörlerde fiyatları tahmin etmek ve belirlemek, tarım sektörüne kıyasla daha kolaydır; fiyatlar genellikle talep tarafından şekillendirilmektedir. Tarımsal ürünlerde de fiyatlar talep tarafından belirlenir, ancak üretim fazlalığı veya eksikliği durumlarında talep hızla değişemediği için fiyatlar bazen aşırı düşebilir veya yükselebilir. Çiftçiler tarımsal fiyatları yalnızca ekim aşamasında etkileyebilir; ekim döneminde fiyatı yüksek olan bir ürüne daha geniş alan ayırabilir, fiyat düşükse daha az alan tahsis edebilirler. Bu durum, çiftçilerin fiyatlara tepki vermesinde yaşanan gecikmeler nedeniyle piyasanın ve fiyatların düzenlenmesini zorlaştırmakta ve tarımsal ürünlerde tüketim talebine göre üretim planlamasını güçleştirmektedir (Gaytancıoğlu, 2009: 14-15).
- Tarımsal üretimde azalan verim yasası söz konusudur. Bir işletme, kısa vadede üretim faktörlerinden yalnızca birini değiştirerek üretimi artırmaya çalıştığında, toplam üretim başlangıçta hızlanan bir artış gösterir, ardından daha yavaş bir artış eğilimine girer. Ancak değişken faktörün tek başına artırılmaya devam edilmesi, bir süre sonra üretimden elde edilen verimin giderek düşmesine yol açar. İlk kez 19. yüzyılda David Ricardo tarafından dile getirilen bu olgu, iktisat yazınında “Azalan Verimler Yasası” olarak adlandırılmaktadır. Ricardo’ya göre, zamanla verimli toprakların azalması ve nüfusun artması, daha düşük nitelikli arazilerin ekilmesini gerektirecek; bu durumda istihdam artsa bile işgücü verimliliği düşecektir. Sonuç olarak, tarım sektöründeki teknolojik ilerlemeler birim alandan daha fazla ve daha hızlı ürün alınmasını mümkün kılarsa da, azalan verimler yasasının hem kısa hem de uzun vadede ortaya çıkması olağan bir durumdur (Öztürk, 2010:3-5).
- Üretimin mevsimlere bağlı olması: Bir bölgedeki iklim ve toprak özellikleri, o yörede hangi ürünlerin yetiştirileceğini belirlemede temel bir etken niteliğindedir. Tarımsal üretimin mevsim döngülerine bağlı olması, her ürün için ekim zamanının belirli dönemlerde gerçekleşmesini ve üretim unsurlarının yıl içerisinde yalnızca sınırlı zaman dilimlerinde üretime dâhil olmasını

beraberinde getirir. Özellikle ılıman iklim kuşaklarında kış ve yaz arasında belirgin hava koşulları farklılıkları görülmektedir. Yağışlı ve kurak dönemler, bazı ürünlerin gelişim sürecinde veya hasat aşamasında tarladan toplanması sırasında çeşitli güçlükler yaratabilmektedir (Topçu, 2005:5-8)

3.Türkiye Tarım Sektörü Tarihsel gelişimi ve Problemleri

3.1.Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi

Tarih boyunca bulunduğu coğrafi konum nedeniyle farklı uygarlıklara ev sahipliği yapan Türkiye, bölgesel iklim çeşitliliği, uygulama yöntemleri nedeniyle farklı alanlarda tarımsal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Her dönemde farklı yöntemler denenmiş ve farklı sonuçlar elde edilmiştir. Tarihsel perspektiften Türkiye'nin tarım sektörünün gelişimi şu şekilde özetlenebilir:

Cumhuriyet döneminde, dünyadaki gelişmelere benzer biçimde, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkilerini azaltmak amacıyla Keynesyen yaklaşımlar doğrultusunda tarım sektöründe korumacı politikalara ağırlık verilmiştir. 1929 ekonomik buhranı, genel ekonomi ve tarım politikalarını şekillendirmiş ve bir takım uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kapsamda özellikle gümrük vergileri yükseltilerek yerli üreticinin dışarıdan gelen ürünlere karşı korunması hedeflenmiştir. Aynı zamanda tarımsal işletmelerin finansal açıdan desteklenmesi için kredi imkânları genişletilmiş, Ziraat Bankası'nın şube sayısı artırılarak çiftçiye daha kolay ulaşılması sağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan tarım politikalarının temel amacı, üretimi teşvik etmek ve çiftçinin ekonomik olarak ayakta kalmasına yardımcı olacak mali destekler sunmak olmuştur. (Ulusoy, 2003, Eşiyök, 2004.7; Kaya ve Kalaycı, 2021:24)

1930-1950 arasındaki döneme bakıldığında, tarımsal üretimi teşvik etmek için traktör, tohum gübre gibi girdiler kullanılmış, Ziraat Bankası tarafından çiftçilere daha fazla kredi imkanı sağlanmıştır. Yine bu dönemde üretici kesimin üretmiş olduğu ürünlere kredi verilmesi sağlanmış ve bu ürünlere Pazar güvencesi sağlamak için destekleme alımları yapılmaya başlanmıştır. Bu amaçla Toprak Mahsulleri Ofisi açılmıştır (Gaytancıoğlu, 2009:85).

1960'lı yıllara gelindiğinde yoğun tarıma geçiş için hazırlıklar yapılmış, ekim alanlarının daralması nedeniyle üretimi artırmaya yönelik hedefler

belirlenmiştir. 1963 yılında planlı kalkınma dönemine adım atılmış ve tarımsal verimliliğin yükseltilmesi temel amaç olarak benimsenmiştir (Tümtaş, 2016:86) Bunun yanı sıra, tarımsal işletme yapısının geliştirilmesi, tarıma bağlı sanayi için gerekli girdilerin yurt içi kaynaklardan karşılanması, üretim ve fiyat istikrarının sağlanması, modern tarım teknolojilerinin etkin biçimde kullanılması, çiftçi gelirlerinin artırılması, işsizliğin azaltılması ve toplumun beslenme düzeyinin iyileştirilmesi gibi hedefler tarım politikalarının önemli unsurları arasında yer almıştır. Ayrıca verimli tarım arazilerinde üretimin sürdürülmesi de öncelikli politikalar arasına alınmıştır (Şanlı ve Gülbahar, 2008:22).

Fakat 1968–1978 yılları arasında sanayi sektörünün daha fazla ön plana çıkarılması, tarım için belirlenen hedeflere tam anlamıyla ulaşılmasını engellemiş ve ilerleme kısmen gerçekleştirebilmiştir. 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizi, Kıbrıs Harekâtı, siyasi belirsizlikler ve döviz sıkıntısı ekonomiyi durgunluğa sürüklemiştir. Bu sorunlarla mücadele edebilmek amacıyla 24 Ocak 1980’de ekonomik istikrar kararları yürürlüğe konmuş; bu kararlar Türkiye açısından bir dönüm noktası niteliği taşımış ve liberalleşme yönündeki adımların etkisi tarım sektöründe de hissedilmiştir (Dernek, 2006:5).

1980’li yıllara gelindiğinde Türkiye’de tarım sektöründe kapsamlı bir dönüşüm yapılmasına karar verilmiştir. Bu dönemin ardından uygulanan tarım politikalarında IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar etkili olmuştur. 1980’lerde tarımsal kredilere verilen sübvansiyonlar azaltılmış, kredi işlemleri piyasa faiz oranları üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. Ayrıca doğrudan destek verilen ürünlerin sayısında da düşüşe gidilmiştir. 1990’lı yıllarda ise seçim süreçlerine etki edeceği düşüncesiyle, sübvansiyonlar yeniden devreye sokulmuş ve doğrudan destekleme kapsamındaki ürünler artırılmıştır. Bu durum, Türkiye’de “seçim ekonomisi” anlayışının tarım politikalarında tutarsızlık ve düzensizlik yaratmasına neden olmuştur (Eştürk ve Ören, 2014: 194).

2000’li yıllarda ise IMF yönlendirmeli tarım politikaları yeniden ağırlık kazanmış; doğrudan gelir destekleri azaltılmış ve düşük faizli kredi olanakları daraltılmıştır. 2006 yılına gelindiğinde ise tarım politikalarının dayanağını oluşturacak yasal bir çerçeve hazırlanmış ve bu kanun, tarım politikalarının özgün bir temel kazanması açısından önemli görülmüştür.

Çünkü bu tarihe kadar tarımsal uygulamalar çeşitli kurumlar arasında dağınık halde sürdürülmüş, belirli bir sistematığa sahip olmamış ve sürdürülebilirlikten uzak kalmıştır. Ancak bu kanuna ilişkin yönetmelikler hazırlanamadığı için uygulamada beklenen etkinlik sağlanamamıştır (Abay, Olhan vd., 2005: 2).

Erdoğan (2020) göre, Türkiye’de günümüzde izlenen tarım politikalarında temel amaç, nüfus artışı sonucu oluşan gıda talebinin karşılanması, ülkenin tarımsal olarak kendine yeten bir üretim seviyesine ulaşması, kırsal alanlarda gelişmeler sağlanması ve tarımsal ihracatta artış oluşması şeklindedir.

2019-2023 dönemini kapsayan 11. Kalkınma Planı çerçevesinde tarımda temel amaç; ileri teknolojiye dayalı, arz-talep dengesinin sağlandığı, nüfusun gıda ihtiyaçlarının karşılanarak, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulmasıdır. Ayrıca, tarımsal üretim sürecinde ekimden, tüketime kadar olan süreç bütün olarak kaydedilerek gıda güvenilirliğinin sağlanması da amaçlar arasındadır. Tarım girdileri ve ürün fiyatları izlenerek rekabetin ve istikrarın sağlanması da planda yer almaktadır. Ayrıca planda biyoçeşitliliğin artırılması, ürün pazarlama konusunda kooperatiflerin kurulması, kamu sektörü, özel sektör, üniversite iş birliğine yönelik AR-GE çalışmaları, tarımsal istihdamın gençleşmesi ve eğitimi yüksek kesimin tarıma kazandırılması gibi birçok alanda çalışmalar yer almaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Tüm bunlara ek olarak, tarım sektöründe Türkiye’nin potansiyelinin oldukça yüksek olmasına karşın bu potansiyelin yeteri kadar kullanılmadığı düşünülmektedir. Son yıllarda, tarımsal ithalatın bütçede oluşturduğu mali baskı bu düşünceyi doğrular niteliktedir

3.2. Tarım Sektörünün Sorunları ve Çözümleri

Tarım sektörü, insanların en temel gereksinimi olan beslenmeyi doğrudan karşılaması ve ekonomik kalkınma için gerekli kaynakları üretmesi nedeniyle yüzyıllardır önemini sürdürmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tarım, ekonomideki payı zamanla azalmış olsa da, istihdamda hâlâ büyük bir ağırlığa sahiptir ve millî gelir ile ihracat içinde önemli bir yer tutmaktadır (Aydemir ve Pıçak, 2008).

Türkiye'nin verimli toprakları ve teknolojinin giderek artan kullanımı, tarımsal üretimin büyük ölçüde doğal koşulların etkisi altında yürütülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Türkiye tarımı, doğa koşullarından daha bağımsız üretim yapabilen merkez ülkelerden farklı olarak, üretimin büyük ölçüde çevresel etkenlere bağlı olduğu çevre ülkelere benzer bir görünüm sergilemektedir. Tarım sektörü; yetersiz altyapı, üretim ve pazarlamada çeşitli aksaklıklar, gizli işsizlik ve etkisiz üretici örgütlenmeleri nedeniyle yapısal sorunlar taşımaktadır. Buna karşın tarım, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yapısı içinde hâlâ önemli bir konuma sahiptir. Bir ülkede tarım sektörünün yeri; milli gelire katkısı, gıda alanında kendi kendine yeterlilik düzeyi, dış ticaret özellikleri, sanayiye sağladığı girdiler, istihdamdaki payı ve talep yaratma kapasitesi gibi unsurlar dikkate alınarak değerlendirilmelidir (Acar, vd., 2022).

Türkiye tarım sektörü, zengin ekolojik yapısına sahip olması, üretim çeşitliliğinin fazla olması, köklü tarihsel perspektifiyle önemli bir potansiyele sahip sektör olarak bilinmektedir. Her sektörde olduğu gibi tarım sektöründe de iktisadi, yapısal sorunlar söz konusudur. bu sorunlar sadece tarımsal üretimi değil, aynı zamanda ülke ekonomisinin diğer makro ekonomik göstergelerini de etkilemektedir. Tarım sektöründeki sorunları anlayabilmek için hem demografik yapının hem üretim yapısının, alt yapı eksikliklerinin neler olduğunu bilmek gereklidir. Bu bölümde bu sorunlar ve çözüm önerilerinden bahsedilmiştir: (Öncü, 2022:8; Kılıç, 2025:15; Gökhan ve Çakır, 2025);

- **Arazi Yapısının Parçalanması ve Verimsizlik Düzeyi:** Türkiye Tarım Arazilerinin çoğunluğu, küçük, düzensiz ve parçalı parsellerden meydana gelmektedir. Bu yapı hem üretim maliyetlerinin artmasına hem de modern tarım tekniklerinin uygulanmasını zor hale getirmektedir.
- **Nüfusun Yaşlanması ve İnsan Kaynağı Yetersizliği:** Tarım sektöründe istihdam edilen nüfus yaş ortalaması gittikçe artış göstermektedir. Genç nüfusun kentlere göç etme eylemi, tarım sektörünü iktisadi açıdan faydalı bulmaması ve sosyal güvenceden yoksun şartlarda çalışmayı arzulamaması üretici tabanın yaşlanmasına sebebiyet vermektedir.
- **Sulama Alt Yapısı:** son yıllarda yaşanan küresel iklim değişiklikleri ile Türkiye'de diğer ülkeler gibi su sıkıntısı çeken ülkeler arasında yer almaktadır. Tarımsal üretimin çoğunluğu sulama sistemi ile

olmasına karşılık, mevcut sulama alt yapısının yeterli ve verimli, düzeyde olmaması tarımsal üretimi sıkıntıya sürüklemektedir. Ayrıca geleneksel sulama metodlarının sıklıkla kullanılması hem su kaynaklarının hızlı bir biçimde tükenmesine hem de toprağın tuzlanmasına sebebiyet vermektedir.

- **Plansız Tarım Politikaları ve Piyasa Dalgalanmaları:** Tarım politikalarında ortaya çıkan planlama eksikliği üreticiler açısından belirsizlik meydana getirmektedir. Fiyat garantileri, tarımsal destekler, destekleme alımları bazı durumlarda yeterli uygulanamamakta ve bu da üretici kesimin ekonomik risklerinin artmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda tarım ürünlerindeki girdi maliyetlerinin döviz kuruna bağlı olarak artış göstermesi, üretici kar marjlarının düşmesine neden olmakta ve bu durum çiftçiye üretim sürecinden çekilmeye veya başka sektörlere kaymaya zorlamaktadır.
- **İklim Değişikliği, Alt Yapı Eksikliği:** İklim Tarımı etkileyen temel sorunlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Tarımsal verimin sürdürülebilirliği, verimliliği ve elde edilecek ürün kalitesi üzerinde iklim şartları önem arz etmektedir (Evenson ve Gollin, 2003:758-762). Türkiye’de son dönemlerde yaşanan iklim krizi, aşırı sıcaklık, su sıkıntısı, gibi doğal afetlere karşı savunmasız bir durum sergilemeye başlamıştır. Özellikle, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Ege bölgelerinde tarım arazilerinin iklim değişikliğine karşı uyum kapasitesi yeterince iyi düzeyde değildir. Yaşanan bu durum hem çiftçilerin gelir düzeylerinde kayıplara neden olmaktadır. Ek olarak geleneksel ürün yelpazesi bölgenin yeni iklim şartlarına uyum göstermemekte ve bu da uyum stratejilerinin gerekli bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Tarımsal altyapının yetersizliği de sektörde görülen verimlilik problemlerinin başlıca sebeplerinden biridir. Özellikle kırsal alanlarda sulama olanaklarının sınırlı kalması, taşımacılık ve ulaşım altyapısındaki eksiklikler ile soğuk zincir ağlarının oluşturulmaması, hem tarımsal üretimi hem de ürün kalitesini olumsuz etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır.
- **Kurumsal Yapı:** Tarım sektöründe bir çok faaliyet gösteren kurumlar olmasına rağmen bu yapılar arasında etkin bir veri paylaşımı olmamakla beraber, bu kurumlar arasında dağınıklık, koordinasyon eksikliğinin olması politika uygulamalarında çakışmalara sebebiyet vermekte ve kaynak israfına yol açmaktadır.

- **Finansman Sorunları:** Tarım sektörünün büyüme kapasitesini kısıtlayan önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Üreticilerin finansmana ulaşmada karşılaştıkları güçlükler, yatırım yapma imkânlarını daraltmakta ve tarımsal üretim süreçlerinin yenilenmesini, modern yöntemlere geçilmesini engellemektedir.
- **Tarımda Eğitim:** Tarım sektöründe çalışanların eğitim düzeyi oldukça düşük olup, gelir seviyeleri de diğer ekonomik faaliyet alanlarına göre daha alt düzeydedir. Gelişen teknolojilerin tarımsal üretim süreçleriyle bütünleşmesi, bu teknolojileri uygulayabilecek nitelikli üretici kitlesinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle tarımsal işgücünün eğitim seviyesinin mümkün olduğunca artırılması gereklidir. Zira mekanizasyonun yaygınlaşması, üretim süreçlerinde otomasyonun benimsenmesi ve ileri tarım tekniklerinin uygulanması, tarımda bilgi ve beceri düzeyinin yükseltilmesinin kritik önemini açıkça ortaya koymaktadır.
- **Gübre Sorunu:** Bitkilerin sağlıklı büyüebilmesi için çeşitli besin elementlerine gereksinimi vardır. Bu elementler makro ve mikro besinler olarak iki grupta incelenir. Makro elementler; karbon, hidrojen, oksijen, azot, potasyum, kalsiyum, fosfor, magnezyum ve kükürt olup bitkinin temel yapısal ve metabolik süreçleri için zorunludur. Mikro elementler ise demir, klor, bakır, mangan, çinko, molibden, bor ve nikel gibi daha düşük miktarda ihtiyaç duyulan fakat gelişim için kritik rol oynayan elementlerdir. Bu besinlerin herhangi birinin yetiştirme ortamında eksik olması bitki gelişimini olumsuz etkileyerek verim kaybına yol açar. Tarım toprakları çoğu zaman bu elementlerin tamamını doğal olarak sağlayamadığından, eksiklikler gübreleme yoluyla giderilir ve böylece ürünün verim ve kalite özellikleri artırılır. Üretimde en yaygın kullanılan gübre türleri organik ve kimyasal gübrelerdir. Organik gübreler, bitkisel veya hayvansal kaynaklı olmaları ve sentetik girdiler içermemeleri nedeniyle toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerini iyileştirir; toprağın havalanmasını destekler ve koyu renkli yapıları sayesinde güneş ışığını daha fazla tutarak toprağın ısınmasını ve biyolojik aktivitenin hızlanmasını sağlar.

3.4.Tarım Sektörü Sorunların Yönelik Çözümler

Tarımsal politikalardaki eksiklikler, tarımsal üretimde yeterli verim elde edilememesi, arazilerin küçük ve parçalı yapıda olması, üreticilerin eğitim düzeyinin yetersizliği ve tarımla uğraşan nüfusun fazlalığına karşın tarımsal desteklerin düşük kalması, Türkiye'nin tarım sektöründe karşılaştığı başlıca sorunlar arasındadır.

Tarım sektörü ekonomide her zaman ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Tarım ürünlerinde; tohum seçiminden sulama yöntemine, gübre çeşitlerinden toprağın bölgesel özelliklerine ve yağış dağılımına kadar pek çok konuda bilinçli ve donanımlı olunması zorunludur (Kargül, 2019: 15).

Tarımsal sulama altyapısının yenilenmesi, su kaynaklarının etkin yönetimi açısından kritik bir rol oynamaktadır. İklim değişikliğine uyum sağlayabilecek tarım tekniklerinin uygulanması ve mevcut su kaynaklarının daha tasarruflu kullanılması zorunludur. Dijital tarım teknolojilerinin yaygınlaştırılması ise hem üretimde verimliliğin yükselmesine hem de doğal kaynakların daha sürdürülebilir biçimde kullanılmasına katkı sunacaktır. Bu kapsamda, devletin dijital tarım uygulamalarını destekleyici politikalar geliştirmesi ve çiftçilere bu teknolojilere ilişkin eğitim olanakları sağlaması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin tarım ve gıda alanında rekabet gücünü artırabilmesi ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmesi için arazi toplulaştırmasının hızlandırılması, küçük işletmelerin kooperatifler aracılığıyla örgütlenmesi ve üretici birliklerinin güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu adımlar, çiftçilerin pazarlara daha kolay erişmesine ve finansman imkânlarından daha etkin yararlanmasına katkı sağlayacaktır. Ülkenin sahip olduğu geniş tarımsal potansiyelin değerlendirilmesi için coğrafi ve iklimsel avantajların modern tarım yöntemleri ve ileri teknoloji ile desteklenmesi gerekmektedir. Tarımsal altyapının iyileştirilmesi ve stratejik planlamaya dayalı politikaların benimsenmesi, sektörün sürdürülebilir bir şekilde dönüşüm geçirmesi açısından temel unsurlardır.

Türkiye'de tarım sektöründe sürdürülebilir bir dönüşüm için tarımsal eğitimin ve bilgiye erişimin güçlendirilmesi gerekmektedir. Çiftçilerin modern üretim teknikleri, sürdürülebilir tarım uygulamaları ve yeni teknolojiler konusunda bilinçlendirilmesi, hem verimliliği hem de rekabet gücünü artıracaktır. Üniversiteler, tarım danışmanları ve sivil toplum

kuruluşlarıyla işbirliği içinde yaygınlaştırılacak eğitim programları, üreticilerin hem üretim hem de pazarlama ve finansal yönetim süreçlerinde daha etkin olmasına katkı sağlayacaktır. Bilgi temelli üretimin desteklenmesi, tarımsal sürdürülebilirliği güçlendiren önemli bir unsur olacaktır. Bunun yanında, çevre dostu ve doğal kaynakları koruyan tarımsal yöntemlerin yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Organik tarımın teşvik edilmesi, toprak sağlığını koruyan üretim biçimlerinin uygulanması ve iklim değişikliğine uyum sağlayacak politikaların geliştirilmesi, hem çevresel hem ekonomik açıdan olumlu sonuçlar doğuracaktır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının tarım sektöründe kullanılması da maliyetlerin azaltılmasına ve sürdürülebilir bir üretim yapısının oluşmasına yardımcı olacaktır. Son olarak, tarımsal finansmana erişimin iyileştirilmesi gerekmektedir. Uygun koşullu kredi imkânları, mikro kredi uygulamaları ve özel finansman modelleri, çiftçilerin yatırım yapmasını kolaylaştıracaktır. Tarım sigortalarının kapsamının genişletilmesi ise doğal afetler ve iklim değişikliğinden kaynaklanan risklere karşı üreticiyi koruyarak sektörde istikrarı artıracaktır. Böylece Türkiye, tarım sektöründe sürdürülebilir büyümeyi ve rekabet gücünü destekleyen güçlü bir yapıya kavuşabilecektir (Gökhan ve Çakır, 2025)

3.5.Tarım Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri

Ülkemizde tarım sektörünün, ekonomi içindeki payı giderek azalıyor olsa da gıda güvenliği ve kırsal kalkınma açısından stratejik önemini korumaya devam etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde sektörel bazda verilerle tarımın Türkiye ekonomisindeki yeri ele alınacaktır.

- Tarım Sektörünün GSYH İçindeki Payı

Türkiye’de Cumhuriyet döneminden itibaren genellikle ekonomik gelişme sürecinde sanayi sektörüne ağırlık verilmişse de tarım sektörü, ekonomideki önemini korumayı sürdürmüştür. Ekonomik gelişmede tarım ve öteki sektörlerin sağladığı katkı dönemine göre farklılık göstermiştir.

Tablo 1. Türkiye Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla ve Tarımsal Katma Değerin Payı Tablosu

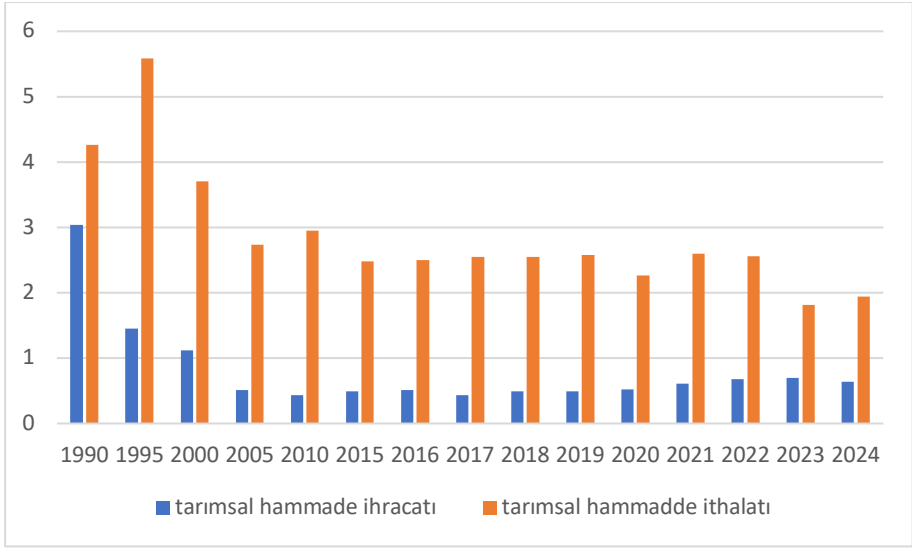
Yıl	GSYH(2015 Sabit Fiyatlarla ABD \$)	Tarımsal katma değer(%GSYH)	Tarımsal Katma Değer (Cari ABD \$
1990	2310139	3165.668	1.4E+13
1995	2390619	3359.021	1.71E+13
2000	2811284	3062.083	2.05E+13
2005	3247043	2742.872	2.4E+13
2010	3667666	2615.93	2.8E+13
2011	3731370	2560.354	2.92E+13
2012	3740922	2571.138	2.98E+13
2013	3781627	2542.813	3.1E+13
2014	3827256	2520.328	3.2E+13
2015	4058672	2517.474	3.27E+13
2016	3917491	2505.234	3.35E+13
2017	3981927	2490.075	3.48E+13
2018	4067481	2419.572	3.57E+13
2019	4125281	2382.075	3.68E+13
2020	3819282	2532.245	3.76E+13
2021	4082409	2475.059	3.91E+13
2022	4224643	2435.194	4.02E+13
2023	4061738	2262.65	4.13E+13
2024	3489142	1929.501	4.24E+13

Kaynak: Dünya Bankası, 2025

Tablo 1.'de 1990–2024 yılları arasında Türkiye'nin GSYH'si, tarımsal katma değer GSYH içindeki payı ve tarımsal katma değer cari dolar değerleri gösterilmektedir Tabloya göre GSYİH tutarları tabloya göre 1990-

2024 yılları arasında sürekli artış göstermiştir. Tarımsal katma değerin GSYH içindeki payı ise, oransal bazda incelendiğinde yıllar itibarıyla azaldığını göstermektedir. Bu durum her ne kadar ekonominin farklı sektörlerde de büyüme eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

- Tarımsal Hammadde İhracatı ve İthalatı

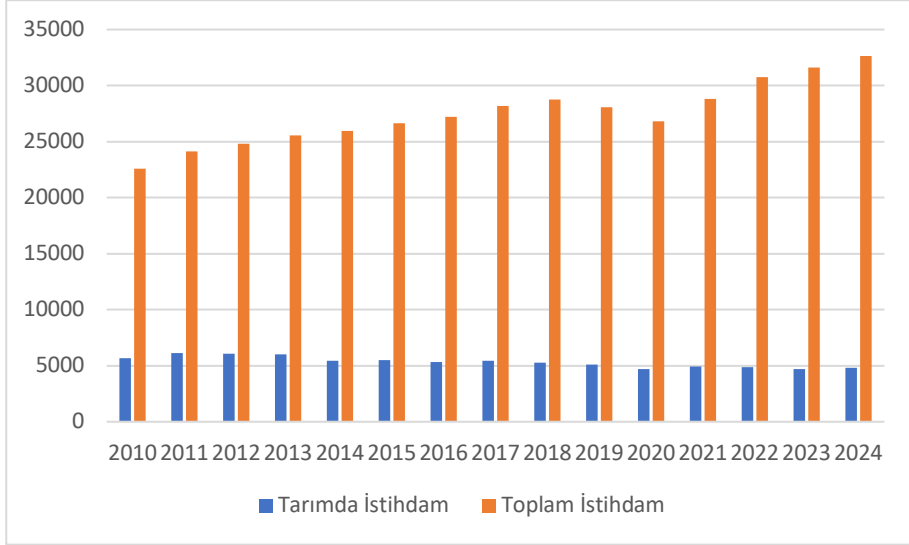
Şekil 1. Tarımsal Hammadde İthalatı ve İhracatı(Dünya Bankası, 2025)

Şekil 1’de 1990-2024 dönemi arasındaki tarımsal hammadde ithalatı ve ihracatı değerlerinin gelişim seyrini göstermektedir. Bu verilere bakıldığında 1990’larda hem ihracat hem ithalat içinde tarımsal hammaddenin payının yüksek olduğu görülmektedir. 2000’li yıllardan itibaren bu paylarda düşmeler meydana gelmiştir.2020’li yıllardan itibaren ise hem ithalat hem ihracat payı düşük olmasına rağmen kısmen birbirine yakın bir durum sergilemektedir. Bu durum genel olarak Türkiye’nin ekonomik yapısının tarım merkezli bir ekonomiden sanayi ve hizmet merkezli bir yapıya dönüşümünü yansıtmaktadır.

- Tarım Sektöründe İstihdam Sayısı

Tarım ülkemiz ekonomisine farklı açılardan ve doğrudan katkıda bulunmaktadır. Bunlardan birisi hammadde olarak sanayinin girdisi olurken, bir diğeri doğrudan hammadde satışı ihracat rakamlarına yansımaktadır.

Ayrıca tarım sektörü bir de istihdam boyutuyla ülkemiz ekonomisine ciddi katkılar sağlamaktadır

Şekil 2. Tarımda Çalışan İstihdam ve Toplam İstihdam (TÜİK, 2025)

Şekil 2'deki verileri incelendiğinde tarımın ülke istihdam katkısı yadsınmayacak derecede önemlidir. Tarımda istihdam edilen sayısı, son 15 yılda küçük değişimler yaşamıştır. Bunda kırdan kente göçün, genç nüfusun tarımda çalışmayı cazip bulmaması, maliyet artışları, iklim değişikliğinin etkisinin olduğu söylenebilir.

Genel Değerlendirme

Türkiye'de tarım sektörü; kırsal bölgelerde yaşayan aktif nüfusun önemli bir bölümüne iş olanağı sağlaması, toplumun temel gıda ihtiyacını karşılaması, döviz kazandırıcı bir alan olması ve iç ticarete ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturması nedeniyle stratejik bir konuma sahiptir. Ekonomik ve toplumsal açıdan kritik bir rol üstlenen tarım, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren kalkınma sürecinin merkezinde yer almış; ancak zamanla Türkiye ekonomisi içinde göreceli ağırlığını kaybederek yerini sanayi ve hizmetler sektörlerine bırakmıştır. Buna karşın, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, tarımın millî gelir, istihdam ve dış ticaret gibi başlıca ekonomik göstergelerdeki payı Türkiye'de hâlâ görece yüksek bir seviyede varlığını sürdürmektedir.

Çalışmada ortaya konulduğu üzere Türkiye tarım sektörü, tarihsel süreç boyunca farklı politika yaklaşımlarına maruz kalmıştır. Özellikle 1980 sonrası uygulanan ekonomik reformlar, IMF ve Dünya Bankası yönlendirmeleri ve 2000’li yıllardaki yapısal dönüşümler tarım sektörünün finansman, destekleme ve üretim mekanizmalarının etkilenmesine yol açmıştır. Son yıllarda yapılan kalkınma planlarında sürdürülebilirlik, gıda güvenliği, teknoloji kullanımı ve kurumsal kapasiteyi güçlendirme hedefleri ön plana çıksa da uygulamada beklenen verimlilik sınırlı düzeyde kalmıştır.

Türkiye tarımının temel sorunları; arazi yapısının parçalanmış olması, yaşanan üretici kesim, sulama imkanlarının yeterli düzeyde olmaması, iklim değişikliği ve küresel ısınma sorunu, maliyetlerde oluşan yükseklik, kurumsal birlikteliğin yeterli düzeyde olmaması, gibi sorunlar öne çıkmaktadır. Bu sorunların her biri, tarımsal üretimin verimliliğini, rekabet gücünü veya sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca Tarımsal katma değerın GSYH içindeki payının yıllar içerisinde azalma eğilimi göstermesi, Türkiye ekonomisinin sektörel dönüşüm geçirdiğini ortaya koysa da tarımın ekonomik sistem içindeki stratejik rolü devam etmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye tarımının sorunlarına yönelik çözüm önerileri; arazi toplulaştırmasının hızlandırılması, modern sulama tekniklerinin yaygınlaştırılması, genç nüfusu tarıma yönlendirecek teşviklerin artırılması, girdi maliyetlerinin sürdürülebilir hâle getirilmesi, üretim planlamasının güçlendirilmesi, dijital tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması ve kurumsal yapıda koordinasyonun sağlanması şeklinde özetlenebilir. Tarımsal politikaların süreklilik arz eden, planlı ve veri temelli bir yapıya kavuşturulması ise tüm bu sürecin temel koşuludur.

Sonuç olarak Türkiye tarım sektörü, sahip olduğu doğal avantajlar ve üretim çeşitliliğiyle önemli fırsatlar barındırmaktadır. Ancak bu potansiyelin ekonomiye güçlü bir katma değer olarak dönüşebilmesi, sektördeki yapısal sorunların giderilmesine, kaynakların etkin kullanılmasına ve modern teknoloji ile bütünleşmiş, sürdürülebilir bir tarımsal üretim modelinin hayata geçirilmesine bağlıdır. Bu dönüşümün sağlanması, hem Türkiye’nin gıda güvenliğini garanti altına alacak hem de tarımın ülke ekonomisine olan katkısını uzun vadede artıracaktır.

Kaynaklar

- Abay, C., Olhan, . E., Uysal, Y., Yavuz, F., Türkekul, B.(2018). Türkiye’de Tarım Politikalarında Değişim, ZMO, s.1-2 http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/1ce689121e39821_ek.pdf?
- Acar, Z. (2022). Münavebe Notları. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/zekiacar/66404/Tar%C4%B1m%20sekt%C3%B6r%C3%BC.ppt>
- Akalın, Mehmet (2014). The Climate Change Impacts on Agriculture: Adaptation and Mitigation Strategies for these Impacts”, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, 7(2). 351-377.
- Arı, F. A. (2006). Türkiye’de Tarımın Ekonomideki Yeri - dergipark.org.tr. Dergipark. Retrieved January 2, 2023, from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2576247>
- Aydemir, C., & Pıçak, M. (2008). Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri
- Bayraç, N. ve Doğan, E.(2015). Türkiye’de İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü Üzerine Etkileri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi 11(1), 23-48.
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. Ziraat Fakültesi Dergisi, 1(1), 1-12.
- Doğan, Z., Arslan, S., & Berkman, A. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi Ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 29-41.
- Erdoğan, O. (2015). *Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarım Politikaları ve Tarımda Emeklilik Sistemi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Eştürk Ö., Ören N.M., Türkiye’de Tarım Politikaları ve Gıda Güvencesi, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, s.193-200
- Eşiyok, A. (2004). Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörü: Gelişmeler, Sorunlar, Tespitler ve Tarımsal Politika Önerileri. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
- Evenson, R. E., & Gollin, D. (2003). Assessing the impact of the Green Revolution, 1960 to 2000. Science, 300(5620), 758-762.
- Gaytancıoğlu O (2009) Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası (İstanbul Ticaret Odası, İstanbul).
- Gökhan, H.,& Çakır, B(2025). Sürdürülebilir Gıda Ve Tarım Yaklaşımları: Yapısal Sorunlar, Çözümler Ve Önerileri, MÜSİAD Gıda Tarım ve Hayvancılık Sektör Kurulu Raporu, 86s.
- Günaydın G (2004) Türkiye Ekonomisi (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir).
- Kamacı, A. (2006). *Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikalarının Etkinliği ve OTP’ye Uyumu*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Kaya, M., & Kalaycı, İ. (2021). Türkiye’de Tarihsel Süreçte Tarım Politikası ve Planlama Deneyimi. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 23-34. <https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.837519>
- Kılıç, M.(2025). *Türk Tarımının Geleceği: Sorunlar, Fırsatlar ve Sürdürülebilirlik Perspektifi* “Türkiye’de Tarım Sektörü Mevcut Durum, Sorun Alanları Ve Çözüm Önerileri (Ed. Prof. Dr.Erol Turan, Dr. Mustafa A. Umarusman), S.11
- Oğuz.O ve Bayramoğlu, Z. (2014). Tarım Ekonomisi, 1. Basım, Konya, Atlas Akademi.
- Öncü, R.(2022). Türkiye’de Tarımın Durumu, Sorunları Ve Çözüm Önerileri, Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Şanlı, B. ve Gülbahar, O.(2008). 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Tarımın Geleceği ve Uygulanan Tarım Politikaları, , Journal of Qafqaz University, S.22, 134-152.
- Tümtaş, M.S.(2016). Kentsel Yoksulluğa Bir Neden: Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Diyarbakır’da Yarattığı Yoksulluk, 25(2), Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 81-100.
- Topçu, B.A.(2005). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Açısından Türk Tarım Sektörünün Durumu, Erciyes Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Uzundumlu, A. S. (2012). Tarım Sektörünün Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi. Alinteri Journal of Agriculture Science, 22(1), 34-44.
- URL-1: Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- URL-2: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), <https://data.tuik.gov.tr/>

Dr. Ayşe ERYER

1988 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. Lisans eğitimini 2008-2013 yılları arasında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi- İktisat alanında tamamladı. Yüksek lisans eğitimini Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde 2013-2015 yılları arasında İktisat alanında tamamladı. 2015-2023 yılları arasında İktisat Anabilim Dalı'nda Doktora yaptı. Yükseköğretim Kurulu-100/2000 öncelikli alan programı kapsamında Sağlık Ekonomisi alanında doktora tez araştırmasını yürüttü. Çalışma alanları, İktisat, Makro İktisat, Sağlık Ekonomisi, Gelişme Ekonomisi olan Ayşe ERYER'in bu konulara yönelik çok sayıda ulusal, uluslararası makale, bildiri ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Panel veri analizi, zaman serileri konusunda eğitim aldı. Bir erkek ve bir kız annesidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ PROBLEMLER

İlyas Okumuş**, İsa Kızıltaş***

Giriş

Turizm, bireylerin dinlenme, eğlenme, iş, eğitim, sağlık ya da kültürel amaçlarla sürekli yaşadıkları çevreden geçici olarak ayrılarak başka bir bölgeye seyahat etmeleri ve bu süre zarfında çeşitli hizmetlerden yararlanmaları şeklinde tanımlanabilir. İnsanlık tarihine bakıldığında, turizmin yalnızca modern çağın bir olgusu olmadığı, kökenlerinin çok eski dönemlere dayandığı görülmektedir. Nitekim seyahat etme olgusu, insanın merak duygusu, keşfetme isteği ve sosyoekonomik ihtiyaçlarıyla birlikte tarih boyunca farklı biçimlerde varlık göstermiştir. İlk organize seyahatlerin Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılar döneminde gerçekleştiği; bu dönemde hem dini hem de ticari amaçlı seyahatlerin yaygınlaştığı literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Kadiroğlu, 2023: 6).

Türkiye’de turizm faaliyetlerinin gelişimi ise Cumhuriyet’in ilanından sonraki yıllarda ivme kazanmıştır. Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde öncelikli hedef, savaşlardan yıpranmış bir ekonominin yeniden inşası ve sanayileşmenin sağlanması olduğundan, turizm sektörü uzun bir süre ikincil bir alan olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar, siyasi belirsizlikler ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle turizm yatırımları sınırlı kalmıştır. Ancak 1980’li yıllarla birlikte uygulanan ekonomik liberalizasyon politikaları, dışa açılma stratejileri ve devletin turizmi kalkınmanın bir aracı olarak görmeye başlaması, sektörün gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu yıllarda turizm hem döviz girdisi sağlaması hem de istihdam yaratma kapasitesi nedeniyle Türkiye ekonomisinin stratejik bir bileşeni haline gelmiştir (Güçlü, 2021: 70).

** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ilyas.okumus@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2225-42155>.

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kiziltasi146@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-7546-2623>.

Şekil 1. 2012-2024 yılları Türkiye'yi ziyaret eden toplam turist sayısı (URL-1, TÜİK, 2025, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz-Eylul,-2025-54157>)

Şekil 1’de 2012-2024 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’yi ziyaret eden toplam turist sayısının seyri sunulmaktadır. 2012 yılında 36,5 milyon civarında olan turist sayısı yaklaşık %71 artarak 2024 yılında 62 milyon civarına yükselmiştir. Şekil 1’e bakıldığında uluslararası krizler ve salgınların uluslararası turist sayısını ciddi bir şekilde etkilediği görülmektedir. 2016 yılında yaşanan Türkiye-Rusya gerilimi ve 2019 yılında başlayıp ilerleyen yıllarda kapanmalara sebep olan Covid-19 salgınının etkileri grafikte görülmektedir. Bu kriz dönemlerinde ciddi düşüşler yaşanmasına rağmen turizm sektöründe toparlanmalar hızlı olmaktadır.

Bu bölümün temel amacı, Türkiye’deki turizm sektörünün karşı karşıya bulunduğu temel sorunları ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk bölümünde turizm kavramı, kapsamı ve tarihsel gelişimi ele alınarak kuramsal bir çerçeve oluşturulacaktır. İkinci bölümde ise Türkiye’de turizm sektörünün mevcut durumu, karşılaştığı yapısal ve dönemsel problemlere değinilecektir. Böylelikle, turizm sektörünün sürdürülebilir gelişimi açısından karşılaşılan zorlukların daha bütüncül bir biçimde anlaşılması amaçlanmaktadır.

1. TURİZME YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu kısımda turizmin kavramsal çerçevesi ele alınacaktır. Bu bölümde, turizm çeşitleri, turizm sektörünün başlıca özellikleri ve Türkiye’deki turizm faaliyetlerine yönelik problemlere değinilecektir.

1.1. Turizm Çeşitleri

1.1.1. Eğlence Turizmi: Eğlence turizmi, bireylerin keyifli vakit geçirmek, dinlenmek ve gündelik yaşamın stresinden uzaklaşmak amacıyla yaptıkları seyahatleri ifade eder. Bu tür turizm, insanların farklı yerleri görmelerine, değişik kültürleri tanımalarına ve hoşlandıkları etkinliklere katılmalarına olanak sağlar. Temel amacı, katılımcılara eğlenceli ve unutulmaz bir deneyim sunmaktır. Müzik festivalleri, konserler, karnavallar, tematik eğlence parkları ve benzeri etkinlikler, eğlence turizminin en bilinen örnekleri arasında yer alır. (Doğan, 2024: 65)

1.1.2. Kültür Turizmi: Kültür turizmi, bireylerin kültürel miras unsurlarını, tarihî mekânları, sanatsal etkinlikleri ve geleneksel yaşam biçimlerini deneyimlemek amacıyla gerçekleştirdikleri seyahatleri kapsamaktadır. Bu turizm türü; müzeler, ören yerleri, tarihî yapılar, kültürel festivaller ve sanatsal etkinlikler gibi kültürel mekânlara ve olaylara yapılan ziyaretleri içermektedir. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) kültür turizmini, “bireylerin ikamet ettikleri yerlerin dışında, kültürel ihtiyaçlarını karşılamak, bilgi birikimlerini artırmak ve yeni deneyimlerde bulunmak amacıyla yaptıkları seyahatler” olarak ifade etmektedir (Güçlü, 2021:33).

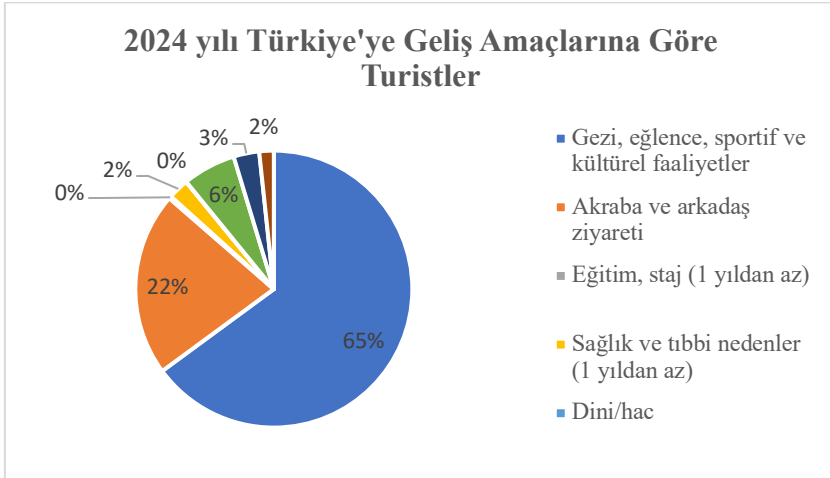
1.1.3. Sağlık Turizmi: Sağlık turizmi, bireylerin tedavi olmak, rehabilitasyon görmek veya sağlıkla ilgili hizmetlerden yararlanmak amacıyla yaşadıkları yerin dışına seyahat etmeleriyle ortaya çıkan turizm türüdür. Geçmişte bu kavram daha çok termal kaynaklar ve spa merkezleriyle ilişkilendirilirken, günümüzde çok daha geniş bir kapsama sahiptir. Sağlık turizmi genel olarak üç alt başlıkta incelenmektedir: **medikal turizm, termal ve spa turizmi** ile **yaşlı ve engelli bireylere yönelik bakım ve rehabilitasyon hizmetleri**. Bu turizm türü hem bireylerin sağlık ihtiyaçlarını

karşılamaı hem de ölkelerin ekonomik gelirlerine katkı sağlamaı amaçlamaktadır (Doğan, 2024: 66).

- 1.1.4. **Spor Turizmi:** İnsanların spor faaliyetlerini daha yakından takip etmek amacıyla yapmış oldukları seyahatlere denir. Futbol başta olmakla beraber, golf, kayak, rafting gibi spor dallarıdır.
- 1.1.5. **Sosyal Turizm:** Sosyal turizm, gelir düzeyi düşük veya satın alma gücü sınırlı olan bireylerin de turizm faaliyetlerinden faydalanılmasını amaçlayan uygulama ve politikaların tümüdür. Bu yaklaşım, turizmi yalnızca yüksek gelir gruplarına hitap eden bir etkinlik olmaktan çıkararak, daha geniş halk kitlelerinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayata katılımını teşvik eder. Sosyal turizmin temel amacı, **turizmde fırsat eşitliği** sağlamak, toplumun her kesiminin dinlenme, kültürel etkileşim ve seyahat hakkında yararlanmasına imkân tanımadır (Ünlüönen vd., 2011: 21).
- 1.1.6. **İnanç Turizmi:** İnsanların dini ibadetlerini yerine getirmek amacıyla yaşadıkları yerden ayrılarak kutsal yerleri ziyaret etmeleridir.
- 1.1.7. **Eğitim Turizmi:** Kişilerin kendini eğitim alanında geliştirmek için dil eğitimi, seminerler ve akademik programlar gibi alanlarda seyahatte bulunmasıdır.
- 1.1.8. **Kongre Turizmi:** İnsanların yaşadıkları ve çalıştıkları yerlerin dışına çıkarak farklı bilim alanları ya da mesleki disiplinler çerçevesinde bilgi ve deneyim paylaşımında bulunmak amacıyla gerçekleştirdikleri organize seyahatler, **kongre ve iş turizmi** kapsamında değerlendirilen toplu hareketler olarak tanımlanmaktadır (Kadiroğlu,2023:63).
- 1.1.9. **Eko Turizm ve Rafting Turizmi:** doğal yapısı korunmuş, ekolojik dengesi bozulmamış alanlara yapılan ziyaretleri kapsayan bir turizm türüdür. Bu türde temel amaç, doğayı koruyarak, çevresel bilinci artırmak ve yerel halkın ekonomik kalkınmasına katkı sağlamaktır. Eko turizm faaliyetleri genellikle doğa yürüyüşleri, kuş gözlemi, kampçılık ve yerel kültürlerle etkileşim gibi çevre dostu etkinlikleri içerir. **Rafting turizmi** ise akarsu turizmi kapsamında değerlendirilen bir macera turizmi türüdür. Bu faaliyet, akış hızı yüksek, engelli veya “vahşi” olarak nitelendirilen nehirlerde, özel donanıma sahip botlarla su akış yönünde yapılan bir spor ve eğlence

etkinliğidir. Rafting turizmi hem adrenalin ve heyecan arayışına cevap verir hem de doğayla bütünleşmiş bir deneyim sunar (Ünlüönen vd., 2011: 24).

1.1.10. Dağ Turizmi: İnsanların genellikle kış aylarında doğa ile bütünleşen, macera ve spor odaklı turizm faaliyetlerine ilgi göstermesiyle ortaya çıkan bir turizm çeşididir. Bu kapsamda dağlık ve karlı bölgelerde gerçekleştirilen turistik etkinlikler **dağ ve kış turizmi** olarak adlandırılmaktadır. Doğa temelli bu turizm türü; doğa yürüyüşü, dağcılık, buz tırmanışı, kayak, yaban hayatı gözlemi ve kampçılık gibi çeşitli faaliyetleri içermekte olup, bireylere hem fiziksel hem de ruhsal yenilenme olanağı sunmaktadır (Güçlü, 2021:23).

Şekil 2. 2024 yılı Türkiye'ye geliş amaçlarına göre ziyaretçiler (URL-1, TÜİK, 2025 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz-Eylul,-2025-54157>)

Şekil 2'de Türkiye'ye geliş amaçlarına göre ziyaretçilerin oranları görülmektedir. TÜİK verilerine göre yapılan sınıflandırmada gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler amacıyla yapılan turistik geziler %65 ile en yüksek paya sahiptir. Akraba ve arkadaş ziyareti amacıyla yapılan turistik faaliyetler ise %22 ile en yüksek ikinci turizm çeşididir.

1.2. Turizm Sektörünün Başlıca Özellikleri

- **Çok sektörlü yapıdadır.** Turizm, konaklama, ulaşım, yiyecek-içecek gibi birçok farklı sektörün bir arada çalıştığı karmaşık bir yapıya sahiptir.
- **Doğal ve kültürel kaynaklara dayanır.** Sektörün temel girdileri ülkedeki doğal, tarihi ve kültürel değerlerdir. Bu nedenle, yerel kaynaklara bağımlılığı yüksektir.
- **Emek yoğun bir sektördür.** Turizmde otomasyon sınırlıdır; hizmetlerin çoğu insan emeğiyle yürütülür. Bu durum sektörü istihdam açısından önemli hale getirir.
- **Hizmetler stoklanamaz.** Turizmde üretilen hizmet aynı anda tüketilir; yani otel odası veya uçuş koltuğu kullanılmadığında kaybolur.
- **Risk düzeyi yüksektir.** Sektör; ekonomik dalgalanmalara, politik istikrarsızlıklara ve doğal afetlere oldukça duyarlıdır.
- **Rekabet koşulları farklıdır.** Ülkelerin turistik kaynakları birbirinden farklı olduğu için tam rekabet değil, genellikle **monopolcü rekabet** ya da **oligopol** koşulları geçerlidir.
- **Ekonomik ve sosyal verimlilik birlikte görülür.** Turizm yalnızca ekonomik kazanç sağlamaz; aynı zamanda toplumsal etkileşim ve kültürel paylaşım açısından sosyal fayda üretir.
- **Zorunlu olmayan tüketime yöneliktir.** Turistik harcamalar genellikle lüks, boş zaman değerlendirme ve kültürel deneyim amacı taşır; temel ihtiyaçlar grubuna girmez.
- **Tüketici davranışları irrasyoneldir.** Tatil tercihleri çoğu zaman gelenek, moda, statü ya da kişisel zevklere dayanır; tamamen rasyonel ekonomik kararlarla açıklanamaz.
- **Sürekli değişim içindedir.** Seyahat ve tatil eğilimlerindeki hızlı değişimler, sektörün dinamik ve yenilikçi kalmasını zorunlu kılar.
- **Ekonomik etkisi yüksektir.** Döviz girdisi, istihdam artışı ve bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri nedeniyle ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir.
- **Kesin sınırları belirlenmesi zordur.** Turizm farklı sektörlerle iç içe geçtiğinden, sınırlarını çizmek ve tam istatistiksel ölçüm yapmak güçtür (Ünlüönen vd., 2011: 40-41).

1.3. Turizmin Ekonomik Etkileri

Turizm sektörü günümüzde ülkeler için önemli bir ekonomik kalkınma, gelir ve istihdam kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler turizmden aldıkları payı artırmayı hedeflerken; gelişmiş ülkeler turizm hareketliliğini genişletmeye yönelik stratejik planlamalar yürütmektedir (Mihalič, 2013: 645). Ülkeler, mevcut altyapı ve kaynaklarına uygun ekonomik politikalar geliştirerek üretim, gelir dağılımı istikrarı, tüketim-tasarruf dengesi, bölgesel yatırımlar, doğal kaynak kullanımı ve sürdürülebilirlik gibi unsurları turizm aracılığıyla iyileştirmeyi amaçlamaktadır (Wagner, 1997: 592). Bu süreçte teorik bilgilerin sade bir dille açıklanması ve anlaşılır çıktılar sunulması gerekmektedir (Tyrrell ve Johnston, 2006: 3-4).

Turizmin ekonomik etkileri çok yönlü olup hükümetler, işletmeler ve bireyler tarafından farklı şekillerde algılanmaktadır (Stynes, 1997: 1). Turizm faaliyetleri ekonomik yapıları dönüştürebilmekte; örneğin tarıma dayalı bölgelerin zamanla turizme yönelmesi ve tarımsal faaliyetlerin geri planda kalması literatürde sıkça görülmektedir. Turizmdeki değişimlerin hızlı sermaye hareketliliği nedeniyle tarım ve inşaat gibi bağlantılı sektörleri de etkilediği belirtilmektedir (Zhou vd., 1997: 77).

Turizmde yaşanan gerileme, destinasyonların tanınırlık ve gelir kaybına uğramasına yol açmakta; bu durum yerel kültüre ve bölgenin özelliklerine uygun alternatif turizm türlerinin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır (Daniels ve Norman, 2003: 216). Yeni turizm hareketlerinin oluşturulması kapsamlı bir planlama gerektirir ve bu süreçte yerel yönetimler ile bölge planlamacıları kritik rol oynamaktadır (Kottke, 1988: 122-123).

Turizmin etkileri kırsal alanlarda da önem taşımaktadır. Kırsal bölgelerde turizmin diğer sektörlerle göre daha hızlı uygulanabilir olması ve sınırlı kaynakların etkin kullanımına katkı sağlaması, turizmi bölgesel kalkınma için önemli bir unsur hâline getirmektedir (Zhang vd., 2007: 840).

2. TÜRKİYE'DE TURİZM PROBLEMLERİ

Türkiye'de turizm sektörü, sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihi çekiciliklere rağmen çeşitli yapısal, yönetsel ve çevresel sorunlar nedeniyle

sürdürülebilir bir gelişim çizgisi yakalamakta güçlük çekmektedir. Sektörde karşılaşılan temel sorunlar; tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin stratejik bir bütünlükten yoksun olması, turistik imajın siyasal ve ekonomik dalgalanmalardan kolayca etkilenmesi, altyapı yatırımlarının talebin gerisinde kalması ve yönetsel kapasitenin sınırlılıkları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak konaklama tesislerinin plansız gelişimi, insan kaynakları alanındaki nitelik sorunları, çevresel sürdürülebilirliğin yeterince gözetilmemesi ve turistik ürün çeşitliliğinin yetersizliği sektörde rekabet gücünü zayıflatan başlıca etkenlerdir. Bu sorunlar bütüncül olarak ele alındığında, Türkiye turizminin yalnızca ekonomik değil; sosyal, kültürel ve ekolojik boyutları kapsayan kapsamlı bir politika yaklaşımına ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

2.1. Türkiye’de Turizmde Tanıtım, Pazarlama ve İmaj Yönetimi Sorunları

Türkiye’de turizm sektörünün uluslararası rekabet gücünü sınırlayan temel sorunlardan biri, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin bütüncül, stratejik ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulamamış olmasıdır. Tanıtıma ayrılan bütçenin yetersizliği, dijital pazarlama, marka yönetimi ve hedef pazar analizlerine gereken önemin verilmemesi, Türkiye’nin küresel pazardaki görünürlüğünü zayıflatmaktadır. Kamu ve özel sektör arasındaki koordinasyon eksikliği ise tanıtım faaliyetlerinde kaynakların etkin kullanılmasını engelleyerek stratejik bütünlüğü bozmaktadır.

Bunun yanında Türkiye’nin uluslararası turistik imajı, dönemsel siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Güvenlik algısı, trafik sorunları, fiyat istikrarsızlıkları ve hizmet kalitesine yönelik olumsuz algılar, destinasyon çekiciliğini azaltarak turistlerin seyahat kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Turistik imajın yalnızca tanıtım faaliyetleriyle değil; politik istikrar, güvenli seyahat ortamı, kültürel hoşgörü ve kriz yönetimi gibi unsurlarla birlikte şekillendiği dikkate alındığında, imaj yönetiminin çok boyutlu bir politika alanı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin turizmde sürdürülebilir rekabet gücü elde edebilmesi için, modern pazarlama tekniklerine dayalı tanıtım stratejileri ile uzun vadeli, bütüncül ve güven temelli bir ülke imajı politikasını birlikte yürütmesi gerekmektedir (İnanır, 2019: 60-61).

2.2. Türkiye’de Turizm Altyapısının Yetersizliği ve Sürdürülebilirlik Sorunu

Turizm sektörünün sürdürülebilir biçimde gelişebilmesi, yalnızca doğal ve kültürel kaynakların varlığına değil, bu kaynakları destekleyen altyapı hizmetlerinin yeterliliğine de bağlıdır. Türkiye’de birçok turizm bölgesinde artan turist sayısı ve nüfus yoğunluğuna karşın kanalizasyon, atık su arıtma, çöp toplama, enerji ve içme suyu gibi temel altyapı sistemleri yetersiz kalmaktadır. Bu durum çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmekte, doğal çevrenin tahribine ve destinasyon imajının olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır.

Özellikle yoğun turizm sezonlarında elektrik ve su arzındaki dengesizlikler hizmet kalitesini düşürmekte, küçük ölçekli işletmeler bu sorunlardan daha fazla etkilenmektedir. Ayrıca ulaşım altyapısının yetersizliği, yolların kalitesizliği ve toplu taşıma olanaklarının sınırlı olması turistlerin erişilebilirlik sorunları yaşamasına neden olmaktadır. Haberleşme ve internet altyapısındaki eksiklikler de dijital çağda bilgiye erişimi ve rezervasyon süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Tüm bu sorunların temelinde ise plansız gelişme, altyapı yatırımlarının talebin gerisinde kalması ve yerel yönetimler ile merkezi idare arasındaki koordinasyon eksikliği yer almaktadır (URL-2, KUZKA, 2023: 3-15).

2.3. Türkiye’de Turizm İşletmelerinde Yönetim, Konaklama Yapısı ve İnsan Kaynakları Sorunları

Türkiye’de turizm sektörünün sürdürülebilir gelişimini sınırlayan temel etkenler arasında işletmecilik alanındaki yönetsel yetersizlikler, konaklama tesislerinin dengesiz yapılanması ve insan kaynaklarına ilişkin yapısal sorunlar ön plana çıkmaktadır. Konaklama işletmelerinde profesyonel yönetim anlayışının yeterince gelişmemiş olması, hizmet kalitesini, maliyet kontrolünü, pazarlama etkinliğini ve müşteri memnuniyetini olumsuz etkilemektedir. Devlet teşvikleri ile sektöre giren ancak turizm alanında gerekli bilgi ve deneyime sahip olmayan yatırımcıların varlığı, işletmelerin plansız, kısa vadeli kâr odaklı ve stratejik yönetimden uzak biçimde faaliyet göstermesine neden olmaktadır (Türksoy ve Turizm, 2007: 101-103).

Konaklama tesislerinin yanlış yapılanması da sektörde ciddi bir arz-talep dengesizliği yaratmaktadır. Türkiye’de yatırımların büyük ölçüde beş yıldızlı otellere yönelmesi, orta gelir grubuna hitap eden orta segment tesislerin yetersiz kalmasına yol açmıştır. Lüks tesislerin fiyat kırarak rekabete girmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin kârlılığını azaltırken, fiyat odaklı rekabet anlayışı sektör genelinde hizmet kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca bölgesel talep analizlerinin yeterince dikkate alınmaması, bazı destinasyonlarda aşırı tesis yoğunlaşmasına yol açarken, bazı bölgelerde ciddi kapasite eksiklikleri ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra tesislerin yerel mimari ve kültürel doku ile yeterince uyumlu olmaması, destinasyon kimliğini zayıflatarak özgün turizm deneyiminin gelişimini sınırlandırmaktadır (ÖİK Raporu, 2015).

İnsan kaynakları açısından bakıldığında ise turizm sektörü, nitelikli iş gücünü sektöre çekme, elde tutma ve sürekli yeni beceriler kazandırma konusunda önemli sorunlar yaşamaktadır. Olumsuz çalışma koşulları, düşük ücret algısı, mevsimsellik etkisi ve sınırlı kariyer olanakları, turizm eğitimi almış gençlerin sektörden uzaklaşmasına ve nitelikli iş gücü kaybına yol açmaktadır. Ayrıca dijitalleşme, bilgi ekonomisi ve sürdürülebilirlik odaklı dönüşüm, sektörde yeni becerilere olan ihtiyacı artırırken, mevcut eğitim ve mesleki gelişim sistemlerinin bu dönüşüme yeterince hızlı uyum sağlayamadığı görülmektedir. İş gücü ve beceri eksiklikleri ise hizmet kalitesini, verimliliği ve Türkiye turizminin uluslararası rekabet gücünü doğrudan zayıflatmaktadır (OECD, 2010: 57).

Sonuç olarak Türkiye’de turizm işletmelerinin etkin biçimde yönetilebilmesi, konaklama yatırımlarının dengeli ve planlı biçimde yönlendirilmesi ile insan kaynaklarına yönelik eğitim, istihdam ve kariyer planlaması politikalarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, sektörün sürdürülebilir büyümesi açısından temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

2.4. Türk Turizminde Çevre Kirliliği Sorunu

Türkiye’de turizm sektörünün hızla büyümesi, ekonomik katkılarına rağmen çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Yoğun turistik faaliyetler ve plansız mekânsal gelişim, doğal kaynakların aşırı tüketimine, ekosistemlerin bozulmasına ve çevre kirliliğinin artmasına yol açmaktadır. Turistlerin tüketim alışkanlıkları

doğrultusunda ithal ürün kullanımının yaygınlaşması, yerel ekonomide dışa bağımlılığı artırırken kaynakların sürdürülemez biçimde kullanılmasına neden olmaktadır. Turistik merkezlere yönelik iç göç hareketleri ise tarım alanlarının yapılaşmaya açılmasını, kırsal üretimin azalmasını ve çevresel baskıların yoğunlaşmasını beraberinde getirmektedir (Pelit vd., 2015: 40-43).

Turizmin çevre üzerindeki başlıca olumsuz etkileri; su kaynakları üzerindeki aşırı kullanım baskısı, atık yönetimindeki yetersizlikler, orman ve kıyı ekosistemlerinde tahribat, toprak erozyonu ve biyolojik çeşitlilik kaybı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle yüksek sezonlarda artan nüfus yoğunluğu, altyapı sistemlerinin kapasitesini aşmakta; kanalizasyon, arıtma ve atık yönetimi gibi temel hizmetlerde yetersizlikler yaşanmaktadır. Altyapı yatırımlarının turistik gelişmeye paralel ilerlememesi ve üstyapı projelerinin plansız biçimde uygulanması hem çevresel bozulmayı hızlandırmakta hem de turizm destinasyonlarının uzun vadeli sürdürülebilirliğini tehlikeye düşürmektedir (Ceylan, 2001: 170-172).

2.5. Türkiye Turizminde Ürün Çeşitliliğinin Sınırlılığı ve Mevsimsellik Sorunu

Türkiye, sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihi kaynaklar açısından farklı turizm türlerinin geliştirilmesine elverişli önemli bir potansiyele sahip olmasına karşın, turizm faaliyetlerinin büyük ölçüde deniz, kum ve güneş odaklı kitle turizmi ekseninde şekillenmesi, sektörde hem ürün çeşitliliğinin sınırlı kalmasına hem de mevsimsel yoğunlaşma sorunlarının derinleşmesine neden olmaktadır. Turistik ürünlerin tek tip yapıda gelişmesi, turizm talebinin belirli kıyı bölgeleri ile yaz aylarında yoğunlaşmasına yol açarken, iç bölgelerin ve alternatif turizm potansiyelinin yeterince değerlendirilememesine neden olmaktadır. Bu durum, turizm gelirlerinin bölgesel açıdan dengesiz dağılmasına ve kıyı alanlarında çevresel baskıların artmasına zemin hazırlamaktadır.

Turizmde mevsimsel yoğunlaşma, işletmelerin kapasite kullanım oranlarını olumsuz etkilemekte, istihdamın sürekliliğini zorlaştırmakta ve yerel ekonomilerde gelir istikrarsızlığına neden olmaktadır. Sezonun kısa sürmesi, işletmelerin yılın büyük bölümünde atıl kalmasına, çalışanların ise dönemsel işsizlikle karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda belirli dönemlerde aşırı turist yoğunluğu, doğal kaynakların aşırı tüketilmesi,

altyapı kapasitesinin zorlanması ve çevresel sorunların artmasına neden olmaktadır (Çoban vd., 2017: 348-350).

Turizmin çeşitlendirilmesi ve yıl geneline yayılması, söz konusu yapısal sorunların azaltılmasında temel bir politika aracı olarak öne çıkmaktadır. Kültür, doğa, sağlık, termal, kongre, inanç, kırsal, gastronomi ve kış turizmi gibi alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi hem mevsimsellik etkisini azaltabilecek hem de turizm gelirlerinin daha dengeli dağılımına katkı sağlayabilecektir. Ancak Türkiye’de bu sürecin önünde yetersiz tanıtım, altyapı eksiklikleri, dengesiz teşvik politikaları, nitelikli personel yetersizliği ve uzun vadeli planlama eksikliği gibi yapısal engeller bulunmaktadır. Ayrıca kamu ve özel sektör arasındaki koordinasyon eksikliği, ürün çeşitlendirmeye yönelik politikaların etkin biçimde uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Gülbahar, 2009: 164-167).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de turizm sektörü, ekonomik büyüme, istihdam, döviz girdisi ve bölgesel kalkınma açısından stratejik bir öneme sahiptir. Ancak sektörün mevcut gelişim dinamikleri incelendiğinde, sürdürülebilirliği sınırlandıran yapısal, yönetsel, çevresel ve mekânsal sorunların belirgin şekilde varlığını koruduğu görülmektedir. Tanıtım ve pazarlama politikalarının bütüncül bir yaklaşımla yürütülememesi, dijital pazarlama araçlarının etkin kullanılmaması ve ülke imajının dönemsel krizlerden kolay etkilenmesi, Türkiye’nin uluslararası turizm pazarındaki konumunu zayıflatmaktadır. Bu çerçevede stratejik hedef pazar analizi, marka yönetimi ve dijital tanıtım çalışmalarıyla güçlendirilmiş uzun vadeli bir tanıtım politikasının geliştirilmesi, sektörün rekabet gücünün artırılması açısından kritik önemdedir.

Altyapı yetersizlikleri turizmin sürdürülebilir gelişimi önündeki en önemli engellerden biridir. Artan turist yoğunluğuna karşın birçok destinasyonda kanalizasyon, atık su arıtma, ulaşım, enerji ve dijital iletişim altyapısının talebi karşılayamaması, çevresel sorunların derinleşmesine ve destinasyon kalitesinin düşmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla altyapı yatırımlarının bölgesel talep analizleri doğrultusunda planlanması, yeşil altyapı uygulamalarının yaygınlaştırılması, yenilenebilir enerji kullanımı ve çevre dostu atık yönetim sistemlerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Turizm işletmelerinde profesyonel yönetim anlayışının yetersizliği, konaklama yatırımlarının plansız dağılımı ve nitelikli iş gücü eksikliği sektörde hizmet kalitesini ve verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle yönetim becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim programlarının yaygınlaştırılması, konaklama yatırımlarının bölgesel ihtiyaçlara göre yönlendirilmesi ve turizmde çalışma koşullarının iyileştirilerek nitelikli iş gücünün sektörde tutulması, turizmin rekabetçi kapasitesinin güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Çevresel sürdürülebilirlik, Türkiye turizminin geleceğini belirleyen temel faktörlerden biridir. Aşırı su ve enerji tüketimi, atık yönetimindeki eksiklikler, kıyı ve orman ekosistemlerinin tahribi ile biyolojik çeşitlilik kaybı, turizmin uzun vadeli devamlılığını ciddi biçimde tehdit etmektedir. Bu doğrultuda turistik bölgelerde taşıma kapasitesi hesaplamalarına dayalı planlama yapılması, ekosistem duyarlılığı yüksek alanlarda yapılaşmanın sınırlandırılması, yenilenebilir enerji kullanımının teşvik edilmesi ve çevresel sertifikasyon programlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Sektörün önemli bir diğer problemi ise turizmde ürün çeşitliliğinin sınırlı olması ve faaliyetlerin büyük ölçüde deniz-kum-güneş odaklı belirli bir sezona sıkışmasıdır. Mevsimsellik, istihdamda süreksizliğe, işletmelerin kapasite kullanımının düşmesine ve çevresel baskıların belli dönemlerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Bu nedenle kültür, sağlık, termal, kongre, doğa, gastronomi, kırsal ve kış turizmi gibi alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi; iç bölgelerde turizm potansiyelinin harekete geçirilmesi ve ürün çeşitliliğinin artırılmasına yönelik teşviklerin uygulanması, turizmin yıl geneline yayılmasını sağlayarak sektörde gelir istikrarını güçlendirecektir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye’de turizm sektörünün sürdürülebilir gelişimi; stratejik tanıtım politikaları, altyapı kapasitesinin güçlendirilmesi, profesyonel işletmecilik uygulamalarının yaygınlaştırılması, nitelikli iş gücüne yatırım yapılması, çevresel koruma odaklı planlama ve turistik ürün çeşitliliğinin artırılması gibi çok boyutlu politika alanlarının bütüncül bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu unsurların bir arada hayata geçirilmesi durumunda, Türkiye turizminin hem uluslararası rekabet gücünün hem de uzun vadeli sürdürülebilirlik kapasitesinin önemli ölçüde artacağı öngörülmektedir.

Kaynaklar

- Ceylan, T. (2001). Turizm ve sürdürülebilir gelişme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 169-177.
- Çoban, Ö., Doğan, M., & Kaya, O. (2017). Etkinliklerin mevsimsellik sorununun çözümünde araç olarak kullanılması: Bozcaada örneği.
- Daniels, M. J., & Norman, W. C. (2003). Estimating the economic impacts of seven regular sport tourism events. *Journal of sport tourism*, 8(4), 214-222.
- Doğan, B. (2024). Devlet destek teşvik politikalarında sosyal turizmin yeri ve serik(Antalya) ilçesinde turizm işletmelerinin sosyal turizme karşı tutumları. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygurlık Araştırma Enstitüsü.
- Güçlü, A. (2021). Türkiye'de Turizm Politikaları Kapsamında Yerel Yönetimlerin Turizm Sektörüne Yönelik Uygulamalarına Turizm İşletmelerinin Bakış Akışı:Alanya Örneği. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Gülbahar, Y. D. D. O. (2009). 1990'lardan günümüze Türkiye'de kitle turizminin gelişimi ve alternatif yönelimler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 151-177.
- İnanır, A. (2019). Türk turizminde tanıtım sorunları üzerine bir değerlendirme. *Journal of hospitality and tourism issues*, 1(1), 58-65.
- Kadiroğlu, N. H. (2023). Turizm Algısının Turizmi Destekleme Davranışlarına Etkisine Sürdürülebilir Turizm Tutumunun Aracı Rolü: Karma İşletmelerinin Bakış Akışı:Alanya Örneği. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Kottke, M. (1988). Estimating economic impacts of tourism. *Annals of tourism research*, 15(1), 122-133.
- Mihaliç, T. (2013). Economic impacts of tourism, particularly its potential contribution to economic development. *Handbook of tourism economics: Analysis, new applications and case studies*, 645-682.
- OECD (2010), *OECD Tourism Trends and Policies 2010*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/tour-2010-en>.
- Pelit, E., Baytok, A., & Soybalı, H. H. (2015). Sürdürülebilir turizm mi? Turizmde sürdürülebilirlik mi? Kavramsal bir tartışma.
- RAPORU, Ö. İ. K. (2015). Turizm. Konya: Şehir Kimliği Çalıştayı.
- Stynes, D. J. (1997). Economic impacts of tourism.
- Türksoy, A., & Turizm, Ç. (2007). Konaklama İşletmelerinde Mali Başarısızlığa Yol Açan Etmenler. *Ege Akademik Bakış/Ege Academic Review*, 7(1), 2007.
- Tyrrell, T. J., & Johnston, R. J. (2006). The economic impacts of tourism: a special issue. *Journal of travel research*, 45(1), 3-7.
- Ünlüönen, K., Tayfun, A., Kılıçlar, A. (2011). Turizm Ekonomisi. Nobel Akademik Yayıncılık.
- URL-1: TÜİK (2025). Turizm İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-İstatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz-Eylül,-2025-54157>
- URL-2: KUZKA (2023). Türkiye Turizm Stratejisi Raporu. https://www.kuzka.gov.tr/dosya/turizm_stratejisi_2023.pdf
- Wagner, J. E. (1997). Estimating the economic impacts of tourism. *Annals of tourism research*, 24(3), 592-608.

- Zhang, J., Madsen, B., & Jensen-Butler, C. (2007). Regional economic impacts of tourism: The case of Denmark. *Regional Studies*, 41(6), 839-854.
- Zhou, D., Yanagida, J. F., Chakravorty, U., & Leung, P. (1997). Estimating economic impacts from tourism. *Annals of Tourism Research*, 24(1), 76-89.

Doç. Dr. İlyas OKUMUŞ

1984 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Matematik Öğretmenliği bölümünden 2009 yılında mezun oldu. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD yüksek lisans programından 2013 yılında mezun olmuştur. Doktora derecesini ise aynı üniversitenin İktisat alanında 2017 yılında aldı. Yazar, 2018 Nisan ayında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesinde Doktor Öğretim üyeliğine atanmıştır ve 2021 Nisan ayında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde makro iktisat alanında doçent unvanı almıştır. Çalışma alanları ekonomik büyüme, çevre ekonomisi, enerji ekonomisi ve uygulamalı ekonometri olan yazarın bu konular üzerinde çok sayıda ulusal, uluslararası makale, bildiri ve kitap bölümleri bulunmaktadır.

İsa Kızıldaş

Yüksek Lisans Öğrencisi

Lisans eğitimini 2022 yılında Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi bölümünde tamamlamış olup Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisat Anabilim dalında yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM: İNŞAAT SEKTÖRÜNDEKİ PROBLEMLER

Burak Uğur*, Gökhan Mete Sun**

Giriş

İnşaat sektörü pek çok sektörle ilişkisi olan yani çarpan etkisi yüksek olan bir sektördür. İnşaat sektörü 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden sonra makroekonomik istikrar ortamından en fazla yararlanan sektörlerden biri olmuştur. İnşaat sektörünün üretim cinsinden Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla'daki (GSYH) payı 2024 verilerine göre %5,8'dir. Sektör söz konusu payıyla ülke gelirinde sektör sıralamasında 5. sırada yer almaktadır (URL-1, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/>, 21.11.2025). Bu bağlamda inşaat sektörünün problemlerinin analiz edilmesi oldukça önemlidir.

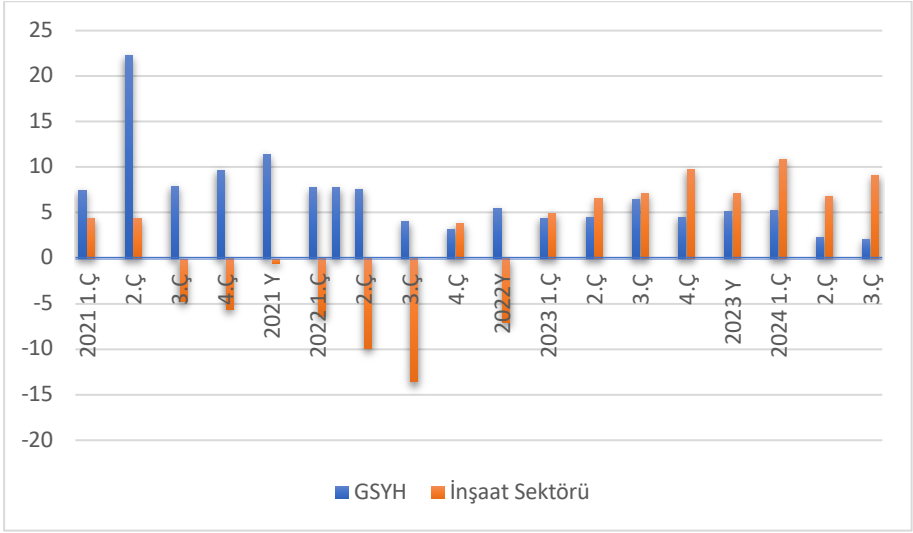
Bu çalışmada amaç, Türkiye ekonomisinin temel konularından biri olan inşaat sektörünü incelemektir. Çalışmanın ilk kısmında Türkiye'de inşaat sektörü verileriyle yer alacaktır. İkinci kısımda ise, Türkiye'de inşaat sektörünün swot analizi yapılacaktır.

1. TÜRKİYE'DE İNŞAAT SEKTÖRÜ

Türkiye'de inşaat sektörü, kendisine bağlı yan sanayilerle birlikte son otuz yılda dikkate değer bir ilerleme kaydetmiş; özellikle 2001 ekonomik krizinin ardından sağlanan makroekonomik istikrar ortamından en fazla yararlanan sektörlerden biri olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen yapısal reformlar, sektörün kurumsallaşma sürecini hızlandırmış ve işletme kapasitesinin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Türk inşaat sektörü, yalnızca ülke içinde değil, yurt dışında üstlendiği projelerde de gösterdiği başarılarından dolayı önemli bir marka değerine ulaşmıştır. Bu bağlamda, Türk inşaat ve müteahhitlik hizmetlerinin uluslararası alanda gerçekleştirdiği nitelikli projeler aracılığıyla ülkeye döviz kazandıran stratejik bir sektör niteliği taşıdığı söylenebilir (Çınar, 2018: 4).

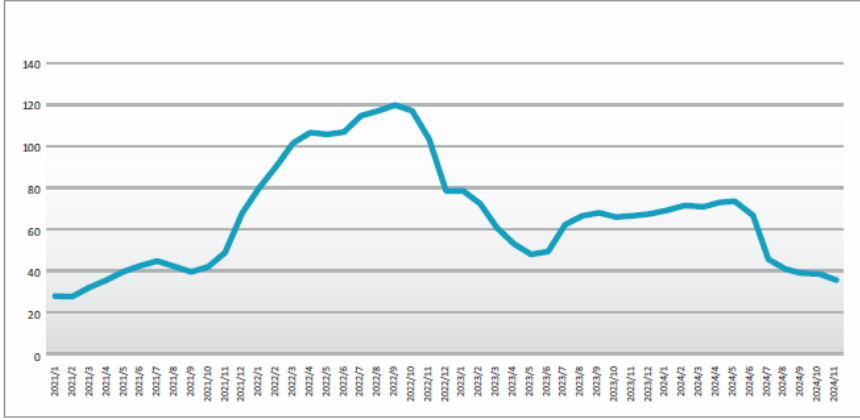
* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, burakugur89@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9056-8035>.

** Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, gmetesun07@gmail.com , ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1514-6665>

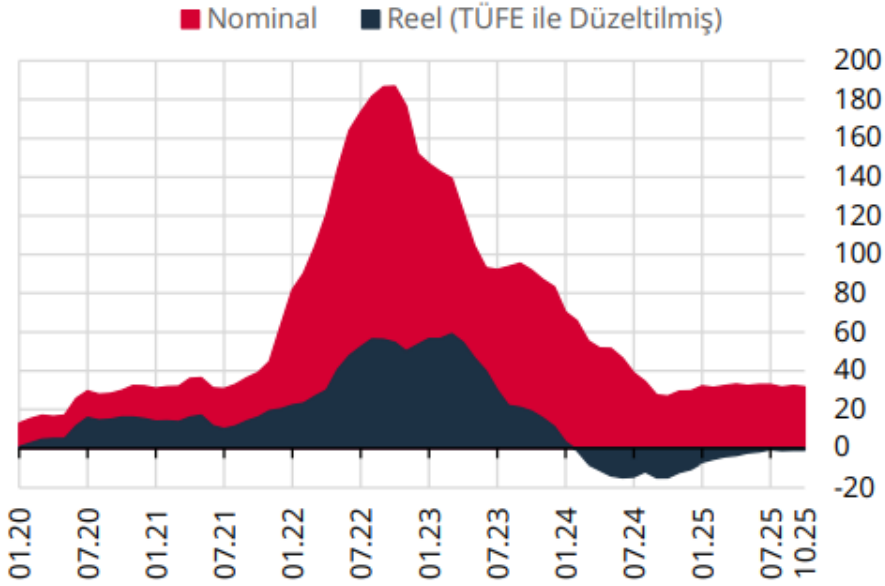
Şekil 1. GSYH ve İnşaat Sektöründe Büyümenin Seyri (%) (URL-1, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/>, 21.11.2025, URL-2, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/>, 21.11.2025)

Şekil 1’de GSYH ve inşaat sektöründe büyümenin seyri verilmektedir. Grafikte yer alan GSYH ve inşaat sektöründeki büyüme oranları, iki serinin dönemler boyunca birbirinden zaman zaman ayrıştığını ve inşaat sektörünün genel ekonomik büyümeye kıyasla daha dalgalı bir performans sergilediğini göstermektedir. 2021 yılı boyunca gayri safi yurt içi hâsıla güçlü pozitif büyüme oranlarını korurken, inşaat sektöründe aynı ölçüde istikrarlı bir artış görülmemekte; sektör bazı çeyreklerde pozitif büyürken bazı dönemlerde belirgin daralmalar yaşamaktadır. 2022 yılında ise inşaat sektörünün daha zayıf bir görünüm sergilediği, birkaç çeyrekte negatif büyüme kaydederek genel ekonomiden ayrıştığı dikkati çekmektedir. 2023 sonrasına gelindiğinde her iki seride de büyüme oranlarının daha ılımlı seviyelere oturduğu, ancak inşaat sektörünün gayri safi yurt içi hâsılaya kıyasla hâlâ daha yüksek oynaklık gösterdiği izlenmektedir. Genel olarak grafik, inşaat sektörünün geniş ekonomi içinde konjonktürel dalgalanmalara daha duyarlı olduğunu, ekonomik büyüme devam etse bile sektörel koşulların dönem dönem baskı altında kaldığını ortaya koymaktadır.

İnşaat Maliyet Endeksinde Yıllık Değişim (%)

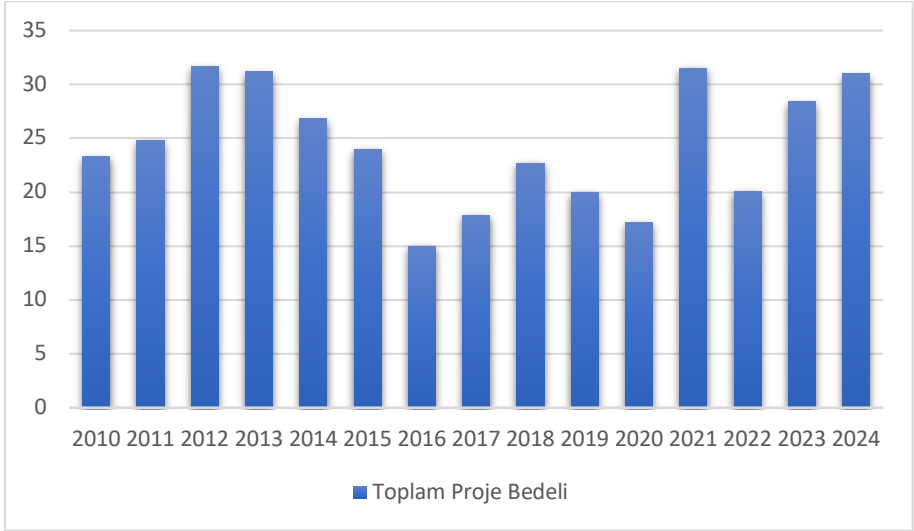
Şekil 2. İnşaat Maliyet Endeksinde Yıllık Değişim (%) (Türkiye Müteahhitler Birliği, 2025: 22)

Şekil 2’de inşaat maliyet endeksinde yıllık değişim verilmektedir. Grafik, son yıllarda maliyet dinamiklerinin belirgin biçimde dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. Özellikle 2021 son aylarından 2022 ortalarına uzanan dönemde endeks artış oranlarının hızlı bir ivmeyle yükselerek üç haneli değerlere ulaştığı görülmektedir. Bu yükselmenin ardından yıllık değişim oranlarında keskin ve ciddi bir gerileme yaşanmış, artış hızının belirgin biçimde yavaşladığı ve daha yatay bir trende geçtiği bir süreç ortaya çıkmıştır. 2023 sonrasında ise endeksin dalgalı bir seyir izlediği ancak önceki dönemlere göre daha sınırlı olduğu, yıllık artış oranlarının yüksek seviyelerini korumakla birlikte aşırı sıçramaların yerini daha dengeli bir yapıya bıraktığı görülmektedir.

Şekil 3. Konut Fiyat Endeksi (Yıllık % Değişim) (URL-3 Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/> , 21.11.2025)

Şekil 3’de konut fiyat endeksi sunulmaktadır. Şekil’den görüldüğü üzere, son yıllarda konut piyasasında fiyat dinamikleri belirgin biçimde ayrılmaktadır. Nominal konut fiyat artışlarının özellikle 2021 ortasından 2022 sonuna kadar oldukça keskin bir yükseliş sergileyerek zirve noktasına ulaştığı görülmektedir. Ancak reel (TÜFE ile düzeltilmiş) endeks aynı dönemde çok daha ılımlı bir artış göstermiş; hatta 2023 sonrasında reel fiyatların negatife dönerek gerilemeye başladığı, yani konut fiyatlarının enflasyon karşısında değer kaybettiği anlaşılmaktadır. Genel olarak grafik, nominal fiyatların hızla yükseldiği fakat reel fiyatların özellikle 2023 sonrası belirgin şekilde baskılandığı bir döneme işaret ederek konut piyasasında enflasyonun rolünü açıkça göstermektedir.

Şekil 4. Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetlerinde Yıllık Proje Tutarı (URL-4 Milyar \$) (Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/data/> , 21.11.2025)

Şekil 4’de yurt dışı müteahhitlik hizmetlerinde yıllık proje tutarı gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde 2010–2024 döneminde yurt dışı müteahhitlik hizmetlerinde yıllık proje tutarı seyrinin dalgalı bir yapı gösterdiği görülmektedir. 2010 sonrası dönemde proje bedellerinin artış eğilimine girerek özellikle 2012–2013 yıllarında en yüksek seviyelerine ulaştığı, ardından 2014’ten itibaren belirgin bir gerileme yaşadığı görülmektedir. 2017’den sonra kısmi bir toparlanma yaşayıp daha sonrasında tekrardan düşme eğilimine girdiği görülse de, 2020 yılından sonra yeniden artış yönünde bir hareket olduğu görülmektedir. Her ne kadar 2022 yılında bir azalma ile karşılaşılsa da 2023 ve 2024 yıllarında proje tutarlarının tekrar yükseldiği görülmektedir.

1972-2024	Proje Sayısı	Toplam Proje Bedeli (\$)	Pay (%)
Rusya Fed.	2181	102.957.259.788	19,29%
Türkmenistan	1092	53.735.602.718	10,07%
Irak	1125	35.169.732.044	6,59%
S. Arabistan	430	33.601.863.913	6,29%
Libya	637	31.292.253.029	5,86%
Kazakistan	535	29.572.763.179	5,54%
Cezayir	660	22.718.078.652	4,26%
Azerbaycan	543	20.572.832.037	3,85%
Katar	198	20.318.253.880	3,81%
BAE	149	17.721.735.321	3,32%
Diğerleri	4911	166.135.237.281	31,45%
TOPLAM	12.461	533.795.611.842	100,00%

Tablo 1. En Çok İş Üstlenilmiş Ülkeler ve Toplam Proje Bedelleri (ABD \$) (URL-5, Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/data/> , 21.11.2025)

Tablo 1’de 1972–2024 döneminde yurt dışı müteahhitlik sektörünün ülkelere göre proje dağılımı incelendiğinde, toplam proje bedelinin önemli bir bölümünün sınırlı sayıda ülke tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Rusya Federasyonu hem proje sayısı hem de proje bedeli açısından açık ara ilk sırada yer alarak toplam tutarın yaklaşık beşte birini oluştururken, onu Türkmenistan ve Irak gibi sektörün geleneksel pazarları takip etmektedir. Suudi Arabistan, Libya, Kazakistan ve Cezayir’in de yüksek tutarlı projelerin yoğunlaştığı ülkeler arasında olduğu; Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin ise daha sınırlı proje sayısına rağmen kayda değer büyüklükte bedeller barındırdığı anlaşılmaktadır. Genel olarak tablo, Türk

müteahhitlik firmalarının uzun yıllara yayılan yurt dışı faaliyetlerinde belirli pazarların öne çıktığını, ancak toplam hacmin önemli ölçüde farklı ülkelere dağıldığını ortaya koymaktadır.

Proje Sayısı		12.627
Ülke Sayısı		137
Toplam Proje Bedeli (Milyar ABD \$)		543,6
Proje Bedeli Bölgesel Dağılımı	(Milyar ABD \$)	Pay (%)
Avrasya	233,4	43,7
Orta Doğu	135,8	25,4
Afrika	96,6	18,1
Avrupa	49,2	9,2
Güney Asya ve Uzak Doğu	14,3	2,7
Amerika	4,5	0,9

Tablo 2. Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri (1972-2024) (URL-6, Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/data/> , 21.11.2025)

Tablo 2’de, 1972–2024 dönemine ilişkin yurt dışı müteahhitlik hizmetlerinin bölgesel dağılımını ortaya koymakta ve toplam proje hacminin büyük ölçüde belirli coğrafi bölgelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu çerçevede, en yüksek payı açık ara Avrasya bölgesi almakta ve toplam proje bedelinin neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Orta Doğu ise sektörde ikinci büyük pazar konumunda olup toplam hacmin yaklaşık dörtte birini karşılamaktadır. Afrika’nın yaklaşık beşte birlik payla dikkate değer bir konumda yer aldığı, Avrupa’nın ise daha sınırlı bir paya sahip olduğu görülmektedir. Güney Asya ve Uzak Doğu ile Amerika kıtası toplam proje bedelinden oldukça düşük oranlarda pay almaktadır. Genel olarak tablo,

Türk müteahhitlik sektörünün tarihsel olarak Avrasya ve Orta Doğu ekseninde yoğunlaştığını, buna karşın diğer bölgelerde daha sınırlı bir faaliyet hacmine sahip olduğunu göstermektedir.

Yıllar	İnşaat Hizmet Gelirleri	İnşaat Hizmet Giderleri
2010	859	0
2011	838	0
2012	1.029	0
2013	692	505
2014	865	34
2015	738	34
2016	447	205
2017	563	135
2018	560	187
2019	364	59
2020	239	20
2021	282	32
2022	353	67

Tablo 3. Ödemeler Dengesi Hizmet Kalemi İnşaat Rakamları (Milyon \$)
(URL-7, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/> ,
21.11.2025)

Tablo 3’de sunulan 2010–2022 dönemine ait inşaat hizmet gelirleri ve giderleri, incelenen yıllar boyunca Türkiye’nin bu hizmet kaleminde genel olarak fazla veren bir yapı sergilediğini göstermektedir. Gelirlerin 2010–

2014 arasında yüksek ve nispeten istikrarlı bir seviyede seyrettiği, 2013 yılında giderlerde belirgin bir artış gerçekleşmesine rağmen gelir fazlasının sürdüğü görülmektedir. 2015 sonrasında ise gelirlerde kademeli bir düşüş eğilimi ortaya çıkmış, özellikle 2016, 2019 ve sonrasındaki yıllarında gelirlerde kayda değer gerilemeler yaşanmıştır. Giderler tarafında ise 2010–2012 döneminde sıfıra yakın değerler söz konusu iken 2013 sonrası yıllarda artış eğilimi gözlenmekte, ancak bu artış gelir seviyelerini aşacak ölçekte değildir. Genel olarak tablo, dönem boyunca inşaat hizmetlerinde gelirlerin giderlerin üzerinde seyrettiği, ancak özellikle 2015 sonrası dönemde gelirlerdeki azalışın dikkat çekici olduğu görülmektedir.

2. TÜRKİYE’DE İNŞAAT SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ

Bu bölümde, Türkiye’de inşaat sektörünün güçlü ve zayıf yönleri ile sektörün karşı karşıya olduğu fırsatlar ve tehditler ele alınmaktadır. (Çınar, 2018: 48-50; A&T Bank, 2021: 12-13).

2.1. Güçlü Yönler

- Ülkemizde bir bütün olarak konut talebi güçlüdür.
- Müteahhitlik firmalarımız hem Türkiye’de hem de Dünya’da çok önemli projeler gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin müteahhitlikte uzmanlığı vardır.
- Sektör yeni teknolojik gelişmelere açıktır ve sektörde teknoloji seviyesi yüksektir. Bu nedenle inşaat maliyetlerinin metre kare fiyatı geçmişe göre düşüktür.
- Lüks malzeme fazla kullanılabilir. Müşteri odaklı yaklaşımlar artmaktadır.
- Yüksek kaliteli konutlar üretilmektedir.
- Banka finansmanı kolayca yapılabilir.
- İstanbul, Antalya gibi marka şehirler dünya yatırımcılarının ilgisini çekmekte ve çıkarılan yasalar sayesinde yabancı yatırımcıların konut talebi artmaktadır.
- TOKİ destekli kentsel dönüşüm projeleri konut talebini ve sektörü canlı tutmaktadır.

2.2. Zayıf Yönler

- Türkiye’de bir bütün olarak konut arz açığı (talep fazlası) olduğundan konut fiyatları yüksektir.
- Sektörde yetersiz planlama yapılmaktadır.

- İnşaat yapılabilecek alanlar gün geçtikçe azalmaktadır. Bundan dolayı arsa maliyetleri ve konut fiyatları yüksektir.
- Gayri Menkul Yatırım Ortaklığı sisteminin tam olarak işlemediği görülmektedir.
- Türkiye'nin yurtdışı kaynaklı ekonomik ve siyasal risklerle karşı karşıya kalması ve ülkemizin bu etkilere açık olması önemli bir sorundur.
- Son dönemlerde faizlerin yüksek seyretmesi nedeniyle konut kredisi ve ihtiyaç faizlerinin yüksekliği talebi düşürmektedir. Ayrıca mevduat faiz oranlarının yüksekliği nedeniyle kişiler tasarruflarını faizde değerlendirmek istemesi konut talebini düşürmektedir. Faizlerin yüksekliği sektörde arzı da olumsuz etkilemektedir.
- Bina inşaat maliyetleri (çimento, demir gibi girdiler bazında) artmaktadır.
- İnşaat malzemelerinde dışa bağımlı durumda olmak döviz kurları ve girdi fiyatlarındaki değişimlerden sektörü olumsuz etkilemektedir.
- Sektörde kurumsallaşma düzeyi düşüktür.
- Sektörün nitelikli işgücü ihtiyacı fazla olmasına rağmen nitelikli iş gücünde arz açığı söz konusudur. Bununla beraber sektörde kayıtsız işçi çalıştırma oranları yüksektir.

2.3. Fırsatlar

- Yabancıların Türkiye'den konut alması inşaat sektöründe istihdamı arttırmakta ve işsizlik oranını düşürebilmektedir.
- Yabancıların konut satın almasıyla inşaat sektöründe yapılan harcamalar artmaktadır. Bu durum aşırı oranda çarpan etkisi yaratır ve büyümeye önemli oranda katkı sağlayabilmektedir.
- Sektör sayesinde yurt dışından uzun vadeli yoğun döviz girişleri olmaktadır. Cari işlemler açığı uzun vadeli finanse edilebilmektedir.
- Yabancıların konut satın almasıyla Gayri Menkul Yatırım Ortaklığı sistemi gelişip profesyonel olabilmektedir.
- Genç nüfus; konut talebinin artması ve göç kaynaklı insan gücünün de artmasıyla beraber inşaat sektörünün istihdam kaynaklarını ve sektörün kendisini canlı tutmaktadır.

- Türk inşaat sektörünün tecrübe ve itibarının yüksek olmasının yanı sıra yurtdışı müteahhitlik firma sayısının yüksek olması da sektöre olan güveni artırmaktadır.
- Altyapı, ulaşım ve sosyal tesis ihtiyaçlarının sürekli artması sektörü canlandırma fırsatı sağlamaktadır.
- Ülkemizde orta ve alt gelir grubunun konut ihtiyacının fazla olması bu gruplara yönelik projelerin oluşmasını sağlamaktadır.
- Türkiye inşaat sektörü tecrübesi sayesinde inşaat hizmetlerinde yüksek ihracat rakamlarına ulaşmıştır.

2.4. Tehditler

- Arsa maliyetlerinin yüksekliği ve daha da yükselmesi konut fiyatlarını ve alım gücünü düşürebilmektedir.
- Yabancıların konut satın almasıyla konutta talep fazlası olan Türkiye’de konut fiyatları daha da yükselebilmektedir.
- İnşaat sektöründe yaşanan teknolojik gelişmelerle sektörün sermaye ve teknoloji yoğun üretimi emek yoğun üretime tercih etmesiyle istihdam artmayabilmekte ve işsizlik oranı düşmeyebilmektedir.
- İnşaat sektöründen elde edilen gelirler topluma dağıtılmazsa, elde edilen gelirlerin bölüşümü ekonomi içinde adil dağılmazsa gelir dağılımında adaletsizlik artmaktadır.
- Tarım sektörü olumsuz etkilenebilmektedir. Çiftçiler arazilerini inşaat sektörüne aktarmakta ve bu da üretim kaybına neden olmaktadır.
- Yabancıların konut satın alması turizm sektörü üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Turizme katılan bireylerin tatil maliyetleri içerisinde konaklama harcamaları en fazla yer tutmaktadır. Konut satın alan yabancılar bu konutu amacının dışında ticari amaçlı kullanabilmektedir. Konut sahibi yabancıların bir kısmı konutlarını çevresine, arkadaş ve akrabalarına kiralayabilmekte ya da pansiyon gibi kullandırarak gelir elde edebilmektedir. Bu durum çevrede yer alan özellikle konaklama ve diğer turistik tesisleri ve ülke ekonomisini olumsuz etkileyebilmektedir.
- Türkiye’de döviz kurlarındaki dalgalanmalar tüketicilerin satın alma isteklerini ertelemelerine sebep olmaktadır.

- Avrupa Birliği standartlarına uyma ve çevre kirliliğini önleme çabaları sonucunda inşaat sektöründe maliyetler artmaktadır.
- İnşaat firmalarının profesyonel anlamda risk yönetimi yapmamaları ve risklerin önceden belirlenip risk önleyici önlemler almamaları önemli bir sorundur.
- Türkiye'deki firmaların makroekonomik koşullar sebebiyle bekle-gör politikası uygulaması önemli bir tehdittir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye'de inşaat sektörü milli gelirin 5. sırasında yer alan sektördür. Çalışmada güncel verilerle ülkemizdeki inşaat sektörü incelenmiş ve swot analizi ile sorunları ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk bölümde Türkiye'de inşaat sektörüne güncel verilere değinilmiştir. İnşaat sektörünün genel ekonomik büyümeye kıyasla daha dalgalı bir performans sergilediği anlaşılmıştır. İnşaat sektörü son yıllarda ülke ekonomik büyümesinden daha hızlı büyümüştür. Ayrıca inşaat maliyetlerindeki artış hızları dalgalı seyreitse de son yıllarda düşmüştür. Bununla beraber konut fiyatları artış hızı oldukça yüksek seyretmesine rağmen son yıllarda konut fiyatlarının reel olarak düştüğü görülmüştür. Ardından müteahhitlik firmalarının Dünya'da çok önemli projeler gerçekleştirdiği görülmüştür. Yurt dışı müteahhitlik sektörünün ülkelere göre proje dağılımı incelendiğinde, Rusya, Türkmenistan, Suudi Arabistan ve Irak'ta önemli projelerin gerçekleştiği anlaşılmıştır.

İkinci bölümde Türkiye'de inşaat sektörünün güçlü, zayıf, fırsat ve tehditlerine değinilmiştir. Bu bölümde ilk olarak, sektörün güçlü yönleri incelenmiştir. Bu kapsamda ülkemizde konut talebinin makro anlamda güçlü olduğunu ve önemli projeler gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Sektörde teknoloji seviyesinin yüksek olduğunu ve müşteri odaklı bir yaklaşımların arttığı ifade edilmiştir. Bu bölümde ikinci olarak, sektörün zayıf yönlerine değinilmiştir. Türkiye'de bir bütün olarak konutta talep fazlası olduğundan konut fiyatlarının yüksek olduğu, planlama eksikliği olduğu, inşaat yapılabilecek alanlar gün geçtikçe azaldığı ve Gayri Menkul Yatırım Ortaklığı sisteminin tam olarak işlemediği ifade edilmiştir. Bu bölümde üçüncü olarak, sektörün fırsatlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda yabancıların Türkiye'den konut almasının inşaat sektöründe istihdamı arttırdığı, genç nüfus ve göç kaynaklı konut talebinin güçlü olduğu ve sektöre olan güvenin arttığını, altyapı, ulaşım ve sosyal tesis ihtiyaçlarının sürekli artması sektörü canlandırma fırsatı sağladığına değinilmiştir. Bu

bölümün son kısmında, sektörün tehditlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda, yüksek konut fiyatlarının alım gücünü zorladığını, yabancılar nedeniyle konut fiyatlarının daha da arttığını, yüksek teknolojik üretim nedeniyle işsizliğin düşmediği, gelir dağılımında adaletsizliğin artabildiği ve inşaat sektörünün tarımı olumsuz etkilediği belirtilmiştir.

Kaynaklar

A&T Bank, (2021). *İnşaat ve yurtdışı müteahhitlik sektörü*, İstanbul, 19s.

Çınar, M. C. (2018). *Türk inşaat sektörü ve türk inşaat sektörünün ülke ekonomisine etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Türkiye Müteahhitler Birliği. (2025). *2025 'te dünyanın rotası belirsiz*. Türkiye Müteahhitler Birliği.

URL-1: TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-II.-Ceyrek:-Nisan-Haziran,-2025-54160> (E.T.: 21.11.2025)

URL-2: TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Insaat-Uretim-Endeksi-Agustos-2025-57914#:~:text=%C4%B0n%C5%9Faat%20%C3%BCretimi%20y%C4%B1l%C4%B1k%20%25%2C0,endeksi%20%25%2C1%20artt%C4%B1>. (E.T.: 21.11.2025)

URL-3: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/8bbac42a-c854-4c58-8b0c-e7e55c35ec2d/KFE.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-8bbac42a-c854-4c58-8b0c-e7e55c35ec2d-nCeI8C9#page=1.00&gsr=0> (E.T.: 21.11.2025)

URL-4: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dced355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%202025%20Ekim.pdf> (E.T.: 21.11.2025)

URL-5: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/data/5b87d0f613b8761160fa159b/Genel%20M%C3%BCteahhitlik%20Notu%2001.07.2025.docx> (E.T.: 21.11.2025)

URL-6: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dced355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%202025%20Ekim.pdf> (E.T.: 21.11.2025)

URL-7: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490/odemelerdengesi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490-pFSTk24#page=1.00&gsr=0> (E.T.: 21.11.2025)

Dr. Öğr. Üyesi Burak UĞUR

1989 yılında Nevşehir’de doğdu. Lisans eğitimini 2011 yılında İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat bölümünde tamamladı. Yüksek lisansını Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde İktisat alanında tamamladı. Doktora derecesini ise aynı üniversitenin İktisat alanında 2021 yılında aldı. Yazar, 2023 Mart ayında aynı üniversitede Doktor Öğretim üyeliğine atanmıştır. Çalışma alanları uluslar arası iktisat, iktisat politikası, para politikası ve güncel ekonomik gelişmeler olan Burak UĞUR’un, bu konular üzerinde çok sayıda ulusal, uluslararası makale, bildiri ve kitapları bulunmaktadır. 2012 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisat bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan Burak UĞUR, halen aynı üniversitede Doktor Öğretim Üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Yazar, Uluslar Arası İktisat, İktisat Politikası, İktisada Giriş 1-2, Türkiye Ekonomisinin Problemleri gibi dersleri yürütmüştür. Bir kız çocuk babasıdır.

Arş. Gör. Gökhan Mete SUN

2001 yılında Mersin’de doğdu. Lisans eğitimini 2024 yılında Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümünde tamamladı. Yüksek lisans eğitimine Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisat alanında devam etmektedir. 2025 yılının Haziran ayında aynı üniversitenin İktisat Bölümüne araştırma görevlisi olarak atanmış ve halen görevine devam etmektedir.

ALTINCI BÖLÜM: 2008 KÜRESEL KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Esin Arkaya*

Giriş

2008 Küresel Finansal Krizi, gerek ortaya çıkış biçimi gerekse küresel ölçekte yarattığı etkiler bakımından, 1929 Büyük Buhranı'ndan sonra dünya ekonomisinin karşılaştığı en büyük krizlerden biri olarak kabul edilmektedir. Krizin temelinde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde mortgage piyasasında başlayan finansal balon ve bunun bankacılık sektörüne yansıyan likidite sorunları yatmaktadır (Eğilmez, 2018:214). Krizin hızla Avrupa'ya yayılmasıyla birlikte birçok ülkede işsizlik oranlarında artış, ekonomik daralma ve finansal piyasalarda istikrarsızlık gözlemlenmiştir. Bu noktada, Avrupa Birliği içerisinde PIIGS ülkeleri olarak bilinen Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan ve İspanya'nın krizden en olumsuz etkilenen ülkeler olduğu görülmektedir (Çelik, Baylan & Fisunoğlu, 2021:110). Türkiye açısından ise kriz, özellikle dış talebe dayalı üretim ve ihracat yapısının kırılganlığı sebebiyle belirgin şekilde hissedilmiştir. Türkiye ekonomisi 2009 yılında yaklaşık %4,7 küçülürken işsizlik oranı %14 seviyelerine yükselmiş, bu durum krizlerin istihdam üzerindeki yıkıcı etkisini bir kez daha ortaya koymuştur (Parasız, 2012:322). Bu çerçevede, 2008 Krizi'nin Türkiye'ye etkilerinin incelenmesi, hem küresel krizlerin gelişmekte olan ekonomiler üzerindeki sonuçlarını anlamak hem de kriz dönemlerinde uygulanması gereken ekonomi politikalarına ışık tutmak açısından önem taşımaktadır.

EKONOMİK KRİZ VE TANIM

Ekonomik kriz, iktisat literatüründe “bunalım”, “buhran” veya “çöküş” gibi kavramlarla ifade edilen; üretim, istihdam ve gelir düzeylerinde ciddi düşüşlere yol açan olağanüstü ekonomik dalgalanmalardır (Yeldan, 2001:45). Genellikle ani ve beklenmedik şekilde ortaya çıkan krizler, ülke ekonomisini derinden etkiler ve çoğu zaman karar alıcılar tarafından geç müdahale edilir (Kazgan, 2012: 87).

* Yüksek Lisans öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, arkayaesin@gmail.com, orcid:0009-0009-7066-2222

Kriz dönemlerinde talep daralması, yatırımlarda azalma, işsizlik oranlarında artış ve toplumsal refah düzeyinde gerileme gözlenir (Boratav, 2014:214). Üretimde yaşanan düşüş, dönemsel işsizliği artırırken ücretlerin düşmesine veya ödemelerin gecikmesine neden olur. Hanehalkı gelirlerindeki azalma, yaşam standartlarının düşmesine yol açar (TÜSİAD, 2009). Ayrıca ekonomik krizler; finansal piyasalarda dalgalanma, enflasyon ya da deflasyon, ekonomik küçülme ve şirket iflasları gibi sonuçları beraberinde getirir (Eğilmez, 2016: 133).

EKONOMİK KRİZİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

- GSYH' DE (Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla) Daralma: Ekonomik kriz dönemlerinde ülkelerin üretim kapasitesinde belirgin bir düşüş yaşanır. Bu gerileme, sanayi, hizmet ve tarım sektörlerinde de kendini gösterir (Kazgan, 2012:94). Ekonomik küçülmeye bağlı olarak toplam gelir azalır ve ekonomik refah seviyesi düşer.
 - ❖ Ekonomik kriz zamanlarında ülkeler de üretim gücünde düşüşler meydana gelir
 - ❖ Üretimdeki düşüşe bağlı olarak sanayi, hizmet ve tarım sektörlerinde de düşüşler görülür.
 - ❖ Ekonominin küçülmesinden kaynaklı toplam gelirin azaldığı görülür.
- İşsizlik Oranlarında Artış: Kriz dönemlerinde işletmeler, üretim faaliyetlerini azaltır veya tamamen durdurur. Bu durum işten çıkarmaların artmasına ve yeni istihdam yaratılmasının durmasına yol açar (Boratav, 2014: 221). Özellikle genç nüfus ve vasıfsız işgücü bu süreçten orantısız biçimde etkilenir. Uzun süreli işsizlik, toplumsal huzursuzluğu artırır ve güvenlik sorunlarını tetikleyebilir (TÜSİAD, 2009).
 - ❖ Firmalar kriz sebebiyle üretimlerini azaltır ya da durdurur.
 - ❖ Üretimin azalmasından kaynaklı işten çıkarılmalar artar ya da tamamen işçi alımları durur.
 - ❖ Özellikle genç kesim ve vasıfsız işçiler bu durumdan oldukça fazla etkilenir.
 - ❖ Uzun süreli işsizlik toplumsal refahın düşmesine sebebiyet verir. Hırsızlıklar artar güvenlik bir sorun haline alır.
- Tüketici ve Üretici Güveninde Düşüş: Kriz dönemlerinde hem üreticiler hem de tüketiciler geleceğe yönelik belirsizlik yaşar. Tüketiciler harcamalarını kısarken, firmalar yatırım kararlarını

erteler (Eğilmez, 2016: 140). Bu davranış kalıpları, ekonomik durgunluğun daha da derinleşmesine yol açar. Nitekim kriz dönemlerinde ekonomik güven endekslerinde sert düşüşler gözlemlenmektedir (TÜİK, 2020).

- ❖ Ekonomik kriz dönemlerinde hem üreticiler hem de tüketiciler ciddi endişe duyar.
- ❖ Tüketiciler harcamalarını azaltır, firmalar ise yatırım kararlarını bekletir.
- ❖ Böyle durumlarda ekonomik durgunluk daha da ciddi boyuta ulaşır.
- ❖ Ekonomik güven endekslerinde bu dönemler de ciddi düşüşler gözlemlenir.
- Finansal Piyasalarda Belirsizlik ve Dalgalanma: Kriz sürecinde hisse senedi, döviz ve faiz oranlarında ani değişimler yaşanır. Bankacılık sisteminde istikrarsızlık artabilir ve bazı bankalar iflas riskiyle karşı karşıya kalabilir (Kazgan, 2012:99). Yatırımcılar riskten kaçınarak altın veya döviz gibi “güvenli liman” araçlarına yönelir, bu da yerel para biriminde değer kaybına neden olur (Yeldan, 2001: 61).
 - ❖ Hisse senedi, döviz ve faiz oranları gibi yatırım fonlarında ani ve sert değişimler görülür.
 - ❖ Bankacılık sistemimde ciddi değişimler olabilir, bazı bankalar kriz dönemlerinde iflas edebildiği görülür.
 - ❖ Yatırımcılar riskten uzak durarak güvenli liman arar.(Altın, dolar gibi)
 - ❖ Sermaye kaçışına bağlı yerel para da değersizlik yaşanır.
- Enflasyon veya Deflasyon Sorunları: Kriz türüne bağlı olarak ekonomide ya fiyatlar hızla artar (enflasyon) ya da hızla düşer (deflasyon). Deflasyon dönemlerinde talep daralması yatırımların azalmasına yol açarken, kur şokları ve arz kısıtları enflasyonu tetikleyebilir (Eğilmez, 2016: 150). Türkiye ekonomisi, 1994 ve 2001 yıllarında bu tür fiyat istikrarsızlıklarını deneyimlemiştir (Boratav, 2014: 243).
 - ❖ Kriz türlerine bağlı olarak enflasyon(fiyatların hızla artışı) ya da deflasyon(fiyatların hızla düşüşü) yaşanabilir.

- ❖ Deflasyon dönemlerinde talep daralması yaşanır bu durum da yatırımların azalmasına sebebiyet verir.
- ❖ Yaşanan kur şoklarında ki değişimler ve arz kısıtlarıyla enflasyon da görülebilir. Türkiye de bu duruma örnek krizler yaşanmıştır.
- Devletin Mali Yapısında Bozulmalar: Kriz dönemlerinde vergi gelirleri azalırken işsizlik sigortası ve sosyal yardım harcamaları artar. Bu durum bütçe açıklarını ve kamu borçlanmasını yükseltir (Kazgan, 2012:105). Artan kamu borcu, ülke ekonomisine duyulan güveni azaltır ve dış finansmana erişimi zorlaştırır.
 - ❖ Ekonomik kriz dönemlerinde kamu gelirleri azalır, özellikle vergi gelirlerinde büyük şoklar yaşanır.
 - ❖ Yaşanan işsizlikten kaynaklı verilen işsizlik yardımları ve sosyal destek harcamaları borçlanmayı artırarak devleti oldukça zor bir sürece sürükler.
 - ❖ Bütçe açıkları ve kamu borçları giderek artar ve çözümlenemeyen bir sorun haline gelir.
 - ❖ Ülkeye olan güven azalır böylelikle dış finansmana erişim zorlaşır.
- Şirket İflaslarında Artış: Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) krizlerden en fazla etkilenen kesimdir. Maliyetlerdeki artış, talepteki daralma ve krediye erişimdeki güçlükler birçok işletmenin iflas etmesine yol açar (TÜSİAD, 2009). Bu iflaslar, tedarik zincirinde domino etkisi yaratarak ekonomide daha geniş çaplı bozulmalara neden olabilir.
 - ❖ Küçük ve orta ölçekli işletmeler(KOBİ'ler), krizlerden en fazla etkilenen kesimdir.
 - ❖ Maliyetlerine artışı, taleplerin ise azalışı kredi erişimindeki zorlu süreç birçok firmanın iflas eşiğine gelmesine ya da iflas etmesine sebep olmaktadır.
 - ❖ İflasların oluşumu domino etkisi gösterebilir ve tedarik zincirindeki aksamalara da sebebiyet verebilmektedir.

EKONOMİK KRİZ NEDENLERİ

Ekonomik krizlerin nedenleri bazen ekonomik göstergelerdeki kırılmalar değil, yapısal değişiklikler, psikolojik etkiler, siyasal sebepler ve küresel bağlantılarda krizler de etkili olabilir. Literatürde, krizlerin genellikle birden

fazla unsurun bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı vurgulanmaktadır (Yeldan, 2001: 75).

- **Aşırı Borçlanma ve Kredi Genişlemesi:**
Uzun süren ekonomik büyüme dönemlerinde hane halkları, şirketler gibi kurumlar gelirlerine nazaran daha fazla borçlanma eğilimi göstermektedirler. Böyle dönemler de ekonomik canlılık artmış gibi görünse de, aslında kredi geri ödemesinin kapasitesinin aşılması durumunda sistematik olarak dalgalanmalar yaşanır. Devletler, kriz dönemlerinde borçlanarak ekonomiyi canlandırmaya çalışabilir; ancak bu borçlar sürdürülemez hale geldiğinde kriz kaçınılmaz olur (Boratav, 2014: 261).
 - ❖ Kriz dönemlerinde devletler, şirketler, bireyler borçlanarak ekonomik canlılık kazandırabilir ve harcamalarda artış meydana gelebilir.
 - ❖ Sonuç olarak bu borçlar sürdürülemez duruma geldiğinde kriz ortaya çıkabilir.
- **Finansal Balonların Oluşması ve Patlaması:**
Fırsatçılık sonucu bir varlığın fiyatı, gerçek fiyatının çok üzerinde olmasına balon denir. Balon patladığında yatırımcılar büyük zararlara uğrar, tüketim azalır ve finansal sistem domino etkisi yaşar.
 - ❖ Bazı varlıkların (hisse senedi, gayrimenkul) fiyatları olduğu değerden daha fazla yükseldiğinde balon oluşur.
 - ❖ Balonun patlamasıyla beraber yatırımcılar zarar eder, güven azalır, domino etkisiyle kriz başlar.
- **Finansal Düzenleme Eksiklikleri**

Bankacılık ve finans sisteminde düzenlemelerin yetersiz kalması ve düzenlemelerin olmaması, riskli finansal ürünlerin piyasada kontrolsüzce kalmasına sebebiyet verir. Yetersiz düzenlemeler, kısa vadede yüksek kazanç sağlasa da uzun vadede finansal sistemin istikrarını bozar (Eğilmez, 2016: 175). Bankacılık ve finans alanındaki yetersiz ve zayıf denetim aşırı riskli işlemlere teşvik edebilir.

- ❖ Bunun sonucunda bir süre sonra sistem zarar görür.
- **Dış Şoklar ve Küresel Dalgalanmalar**

Küresel dünyada yaşanan ani gelişmeler, ülkelerin döviz kuruyla dış ticareti sağladığı için sermaye hareketliliğindeki değişimler krizlerle başa bırakabilir. Bu tarz krizler genellikle ithalata bağlı ekonomiler de

daha ciddi hissedilmektedir. Küresel sistemin bir parçası haline gelen ekonomiler de bir ülke de yaşanan şok diğer ülkeleri de etkileyebilmektedir. Enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, küresel resesyonlar veya pandemiler, döviz kurları ve dış ticaret dengesi üzerinden kriz riskini artırır (Kazgan, 2012:124). Küresel ekonomideki ani değişimler ülkelerin de ekonomilerini etkileyebilmektedir.

- ❖ Böyle durumlarda talep miktarı azalır, üretim maliyetleri ise artar.
- Siyasal İstikrarsızlık ve Politika Güvensizliği

Ekonomik temeller sağlam olsa bile tüketicilerin ve yatırımcıların güven kaybı yaşaması harcamaların ve yatırımların hızla azalmasına yol açar (Yeldan, 2001: 96). Siyasal karar alma süreçleri uzadıkça yatırımcının ve tüketicinin güveninde zedelenmeler oluşturur. Hukuku süreçlerde yaşanan güven kayıpları, demokratik güven kaybı ve keyfi ekonomik kararların alınması krizleri tetikleyen unsurlardandır. Hukukun üstünlüğü bozulduğunda, siyasi problemler ortaya çıktığında hem iç hem dış yatırımcı güveni sarsılacaktır. Bu durum kriz riskini yükselttiği gibi sermaye çıkışına sebebiyet verir.

- ❖ Siyasi sorunlar, ani politik ve ekonomik kararlar yatırımcı güvenliğini zedeler.
- ❖ Bu durum sermaye çıkışlarına sebebiyet verir ve döviz kurlarında ani değişimlere neden olur.

Cari Açık ve Dış Borç Bağımlılığı

Üretim kapasitesinden fazla tüketim yapılması ve bu açığın dış borçla finanse edilmesi kriz riskini artırır (Eğilmez, 2016: 183). Ülkeler de üretimden çok tüketicinin olması sonu gelmez bir açığa neden olur. Bu açığı ise dış borçla finanse etmeye çalışması kaçınılmaz bir krize sebep olur. Bir ülke sürekli dış ticarete açık verip bu açığı da dış borçla kapatmaya çalışıyorsa krizi tetikleyebilir. Dış ticarete sürekli açık veriyor ve bunu sürekli borçla kapatıyorsa dış finansman kesildiğinde kriz kaçınılmaz bir son olacaktır.

- Güven Eksikliği ve Panik Davranışları:
Ülkelerin ekonomik temelleri güçlü olsa da tüketiciler güven duygusunu kaybederse harcamalarını kısar, yatırımcılar piyasadan

çekilir. Halk bankalara yoğunlaşır ve bu durum kaçınılmaz bir krize yol açar.

- ❖ Ekonomik beklentiler değiştiğinde tüketiciler yatırımları keser harcamaları kısar.
- ❖ Bu hareket tüm halk tarafından yapıldığında ekonomi küçülür.
- ❖ Sarsılan ekonomik güven yüzünden kriz tetiklenebilir.

Her ekonomik kriz; yapısal, siyasal, psikolojik birçok faktörün bir araya gelmesiyle oluşur. Her krizin kendine özgü bir çıkış nedeni bulunsa da temel nedenler benzerdir. Bu yüzden krizleri anlamak ve önlem almak için çok disiplinli, farklı bakış açıları gereklidir. Güçlü kurumsal yapıların oluşumu, güvenilir ve şeffaf makroekonomik politikaların işlenmesi ve uluslar arası riskleri yeteri kadar ortadan kaldırmak krizlerin etkisini azaltmakta yardımcı olabilmektedir.

EKONOMİK KRİZ TÜRLERİ

- Ekonomik krizler, ortaya çıkış nedenleri ve etkiledikleri alanlar bakımından farklı türlerde sınıflandırılabilir. Literatürde özellikle borç krizleri, döviz krizleri ve reel sektör krizleri öne çıkmaktadır (Kazgan, 2012: 140; Yeldan, 2001: 102). Borç Krizi:
Borç krizleri, ülkelerin iç ya da dış borçlarını zamanında ve yeteri kadar ödeyememesi durumudur. Bu tarz krizler çoğunlukla, bütçe açığının yükselmesi, ekonomik büyümenin duraksaması, kamu maliyesindeki oynaklıklar sebebiyle ortaya çıkar. Döviz cinsinden borçlanmanın artması, kur oynaklığı karşısında ülkenin ödeme gücünü zayıflatır. Bu durumda yatırımcıların ülkenin borcunu geri ödeyemeyeceği yönündeki beklentileri, güven kaybına ve sermaye çıkışlarına yol açar (Eğilmez, 2016: 191). Azalan güvenle birlikte sermaye çıkışı hızlanacak, risk primi artacaktır. Ülke borçları yeniden yapılandırmak zorunda kalacak bu sorun beraberinde siyasi ve sosyal problemlere yol açacaktır.
- Döviz krizi:
Ülkelerin yabancı bir para birimi karşısında ani ve sert değer kaybetmesidir. Çoğunlukla sabit kur rejimiyle yönetilen ülkelerde yüksek cari açık, düşük döviz rezervleri, yüksek oran da dış borçlanma, yatırımcının güven kaybı olması gibi faktörlerden etkilenir. Bu durumda ülkedeki yerli ve yabancı yatırımcılar

ellerinde bulunan yerli parayı dövize çevirip yurt dışına çıkmak isteyebilirler. Yerel para değerini yabancı paraya karşı dengelemek için merkez bankası döviz rezervlerini kullanabilir lakin yeterli gelmez, spekülâtif ataklar karşında para birimi düşer. Ülke de enflasyon oranı yükselir, ülkeye duyulan güven azalır. Merkez bankasının döviz rezervleri yetersiz kaldığında, para birimi daha da değer kaybeder ve enflasyonist baskılar artar (TÜSİAD, 2009).

- Reel sektör krizi:

Ülke ekonomisinin de mal ve hizmet üreten sektörler de yatırım, üretim, satış alanında ciddi anlamda bozulmalar yaşaması, istihdam düzeyinin azalması, kar oranlarında düşüşler yaşamasıyla ortaya çıkan kriz türüdür. Bu kriz türü sıklıkla makroekonomik problemlerin ardından ya da finansal krizlerden sonra ortaya çıkmaktadır. Yüksek faiz oranları ve maliyetlerin artmış olması talep daralmasına yol açmaktadır. Talep daralmasıyla beraber, döviz kurlarındaki şoklar reel sektörü etkilemektedir. Talep şoklarıyla şirketler nakit akışında aksamalar yaşar, bu aksamalar üretimi yavaşlatır ya da tamamen durdurmaktadır. Reel sektör krizlerinde yaşanan aksaklıklar neticesinde işten çıkarılmalar artmaktadır, istihdam düşer, iflaslar oluşur. Reel sektör krizleri üretim bandını doğrudan etkilediği için toparlanması zor, zahmetli ve maliyetlidir.

- Bankacılık Krizi:

Bankaların likidite eksikliği veya sermaye yetersizliği ile işlevlerini yerine getirememesi durumudur. Bu kriz türü, genellikle kredi geri dönüşlerinin bozulması, risk yönetimindeki zafiyetler, ani mevduat çıkışları ve yatırımcı güveninin sarsılmasıyla ortaya çıkar (Togan, 2002:67). Ekonomik durgunluk, yüksek faiz oranları, kur dalgalanmaları ve enflasyonist baskılar, bankaların bilançolarında ciddi değer kayıplarına yol açarak krizi derinleştirir (Kazgan, 2004:172). Güven kaybeden bankaların müşterileri hızla yüklü miktarda paralarını çekmeye çalışmaktadır, bu durum likidite sıkışıklığı sorununa yol açar. Eğer zamanında bir müdahale olmazsa kriz finansal sistemin ve reel sektörün çökmesine sebep olabilmektedir.

- Enflasyon ve Hiper Enflasyon Krizi:

Enflasyon krizi, fiyatlar genel seviyesinin uzun süre yüksek oranlarda artmasıyla, hiper enflasyon ise bu artışın aylık %50'nin

üzerine çıkmasıyla tanımlanır (Parasız, 2012:278). Enflasyon krizleri, para arzının kontrolsüz genişlemesi, mali disiplinin bozulması, üretim kapasitesindeki daralmalar ve döviz kurlarındaki ani yükselişler sonucu ortaya çıkar (Eğilmez, 2018:201). Hiper enflasyon dönemlerinde ekonomik karar alma birimleri bozulur, yerel para birimine olan güven azalır, barter(takas) ekonomisine dönüş olabilmektedir.

- **Finansal Kriz:**

Finansal kriz, finansal piyasalarda fiyatların ani ve sert dalgalanmalar yaşadığı, likidite sıkışıklığının ortaya çıktığı ve ekonomik aktörlerin borç ödeme kapasitelerinin zayıfladığı dönemleri ifade eder (Parasız, 2012:210). Bu tür krizler genellikle hisse senedi piyasalarında ani değer kayıpları, döviz kurlarındaki sert hareketler, faiz oranlarında beklenmedik artışlar ve finansal kurumların iflasları ile kendini gösterir (Eğilmez, 2018:132). Nedenleri arasında spekülative sermaye hareketleri, aşırı borçlanma, yetersiz finansal denetim ve küresel ekonomik dalgalanmalar yer alır (Kazgan, 2004:148). Finansal kriz, yatırımcı güveninin kaybıyla birlikte sermaye çıkışlarını da hızlandırmaktadır.

TÜRKİYE’DE YAŞANAN FİNANSAL KRİZLER

- **1994 Finansal Krizi:**

1994 krizi, Türkiye’de bozulan kamu maliyesi, kamu açıklarının yükselmesi ve kısa vade de oluşan dış borçlanma sonucu kırılgan bir ekonominin ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. 1993 yılında uygulanan genişleyici maliye politikaları, bütçe açıklarının hızla artmasına ve Merkez Bankası kaynaklarının yoğun biçimde kullanılmasına yol açmış; bu durum döviz rezervlerini zayıflatmıştır (Parasız, 2012:315). Sabit kur rejimi altında sürdürülen tutarsız para ve maliye politikaları, piyasalarda güven kaybına neden olmuş, 1994 başında yaşanan spekülative ataklar neticesinde Türk Lirası kısa sürede büyük oranda değer kaybetmiştir (Kazgan, 2004:148). Faiz oranlarının kısa sürede aşırı yükselmesi finansal piyasalardaki daralmayı derinleştirmiş, bankacılık sektöründe likidite sorunları artmış ve reel sektörde üretim düşüşü ile birlikte işsizlik oranı yükselmiştir (Akyüz, 2001:103). 1994 krizi, kamu finansmanında ki devamlılığı olmayan politikaların ne kadar ciddi sorunlar ortaya çıkarabileceğini gösteren dönüm noktası olmuştur.

- ❖ 1994 finansal krizi nedeni:
 - Kamu açıklarının yüksek oluşu,
 - Kısa vade de dış borçlanmanın yüksek oluşu
 - Sabit kur rejiminde döviz kurunun hızla erimesi
 - Uygulanan para politikalarındaki tutarsızlıklar
- ❖ 1994 finansal krizinin seyri:
 - 1993 yılının sonunda başlayan yerel para biriminin değer kaybıyla faizler %400 yükseldi.
- ❖ 1994 finansal krizinin sonuçları:
 - Bankacılık sektöründe ciddi aksamalar yaşandı, enflasyon hızlı bir şekilde yükseldi, ülke de ekonomik daralma yaşandı.
- 1999 Bankacılık ve Finansal Krizi:

1997 yılında Asya da başlayıp 1998 yılında Rusya'ya sıçrayan finansal krizin Türkiye ekonomisine sıçramasının en önemli sebepleri siyasi istikrarsızlıklar ve bankacılık sektöründeki problemlerin birleşmesidir. Özellikle yüksek kamu borcu, kısa vadeli dış borçlanmaya bağımlılık ve zayıf bankacılık denetimi, ekonomiyi dış şoklara karşı kırılgan hale getirmiştir (Parasız, 2012:325). Kriz sürecinde döviz kurlarında dalgalanmalar hızlanmış, bankaların açık pozisyonları büyümüş ve faiz oranları keskin biçimde yükselmiştir (Akyüz, 2001:121). Bunun sonucunda birçok banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiş, finansal sistemde güven kaybı yaşanmış ve reel sektörde küçülme süreci başlamıştır (Kazgan, 2004:172).

 - ❖ 1999 Bankacılık ve Finansal Krizi nedenleri:
 - 1997 Asya ve 1998 Rusya krizinin etkileri
 - Bankacılık sektörünün denetimsizlikleri
 - Kamu borcunun yüksek miktarlar da oluşu
 - Siyasi sorunlar
 - ❖ 1999 Bankacılık ve Finansal Krizi seyri:
 - Döviz kurlarının ciddi dalgalanmaları
 - Faiz oranlarının yükselmesi
 - ❖ 1999 Bankacılık ve Finansal Krizi sonuçları:
 - Bankalarının çoğu Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na aktarılmıştır.
 - Ekonomik küçülme meydana gelmiştir.
- 2000 Kasım – 2001 Şubat Krizleri:

2000 ve 2001 krizi “Enflasyonla Mücadele Programı” sabit kur politikasında oluşan problemler çözüme kavuşturulmadan uygulandığı için derin sorunlar oluşturmuştur. Bankacılık sektöründe yüksek açık döviz pozisyonları, kamu borcunun sürdürülemezliği ve sermaye girişlerine aşırı bağımlılık, krizin temel nedenleri olmuştur (Eğilmez, 2018:198). Kasım 2000’de başlayan likidite sıkışıklığı, Şubat 2001’deki siyasi gerginlikle birleşerek TL’nin serbest bırakılmasına yol açmış, döviz kuru kısa sürede %50’den fazla değer kaybetmiştir (Parasız, 2012, s. 338). Bu süreçte milli gelir %9,5 oranında daralmış, işsizlik hızla artmış ve bankacılık sistemi yeniden yapılandırma sürecine girmiştir (Akyüz, 2001:152).

❖ 2000 Kasım – 2001 Şubat Krizleri nedenleri:

- Sabit kur hedeflemesiyle yürütülen “Enflasyonla Mücadele Programı”nda sermaye girişlerine bağımlılık(Eğilmez:2018:198).
- Kamu borçlarındaki artış
- Bankaların açık döviz pozisyonları

❖ 2000 Kasım – 2001 Şubat Krizleri seyri:

- 2000 Kasım ayından sonra ciddi derece de likidite sıkışıklığı yaşanmıştır.
- 2001 Şubat ayında yaşanan siyasi gerginlikle beraber yerli para birimi %50 değer kaybetti.

❖ 2000 Kasım – 2001 Şubat Krizleri sonuçları:

- Milli gelir oranı %9,5 düştü
- İşsizlik oranlarında ciddi artış meydana geldi
- Bankacılık sisteminde düzenlemeler yapıldı.

• 2008 Küresel Finansal Krizi:

2008 Küresel Finansal Krizi, ABD’de konut piyasasında uzun süre devam eden düşük faiz oranları ve gevşek kredi standartlarının tetiklediği “mortgage balonunun patlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bankalar, geri ödeme gücü düşük bireylere (“subprime mortgage”) kredi sağlamış, bu krediler menkul kıymetleştirilerek dünya genelindeki yatırımcılara satılmıştır. Konut fiyatlarının hızla düşmesi, ipotek teminatlının menkul kıymetlerin değerini çökertmiş, büyük finans kuruluşlarının bilançoları bozulmuş ve likidite krizi derinleşmiştir (Parasız, 2012, s. 400). Eylül 2008’de Lehman Brothers’ın iflası, küresel güven krizini artırmış; kredi piyasaları donmuş, ticaret ve yatırım faaliyetleri sert biçimde daralmıştır

(Eğilmez, 2018:254). 2008 krizi ve sonrasına bakıldığında Avrupa Birliği'nde yer alan bazı ekonomilerin süreç içerisinde diğer ülkelerden negatif anlamda ayrıştığı görülmektedir. Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan ve İspanya, 2008 Krizi'nden en çok etkilenen ülkeler olmuştur. Likidite problemi, yüksek faiz oranları ve borca dayalı yapay refah artışları ve bu refahı sürdürebilme çabalar, ekonomik kırılganlıkları ortaya çıkartmaktadır. Söz konusu ülkeler de en dikkat çekici olan sorunlar ise artan işsizlik oranları ve borç stoklarındaki hızlı değişimdir(Çelik, Baylan ve Fisunoğlu:2020:112).

2008 KÜRESEL FİNANSAL KRİZİNİN TÜRKİYE'YE ETKİSİ

2008 Küresel Finansal Krizi, Türkiye ekonomisini doğrudan finansal sistem üzerinden değil, özellikle dış ticaret ve sermaye hareketleri kanalıyla etkilemiştir. Krizle birlikte küresel likidite koşullarının bozulması, faiz oranlarının yükselmesi ve uluslararası sermaye akımlarındaki ani daralma, Türkiye'nin ekonomik kırılganlığını artırmıştır. Avrupa Birliği ülkelerindeki talep daralması ihracat gelirlerinde ciddi azalışa yol açarken, küresel belirsizlik ortamı yatırım kararlarını olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte işsizlik oranı çift haneli seviyelere ulaşmış, büyüme hızı belirgin şekilde yavaşlamıştır.(Çelik, Baylan ve Fisunoğlu, 2020:112).

2008 Küresel Finansal Krizi, Türkiye ekonomisini doğrudan bankacılık sistemi üzerinden etkilememiş olsa da, dış ticaret ve sermaye hareketleri kanalıyla ciddi sonuçlar doğurmuştur. Eğilmez'e (2018, s. 256) göre, krizin en belirgin etkisi, Avrupa Birliği ülkelerindeki talep daralması nedeniyle Türkiye'nin ihracatında yaşanan sert düşüş olmuştur. Benzer şekilde, Parasız (2012, s. 402), küresel risk algısının bozulmasıyla birlikte Türkiye'den büyük miktarda portföy yatırımı çıkışı yaşandığını ve bunun büyüme hızını yavaşlattığını vurgulamaktadır. Nitekim 2009 yılında Türkiye ekonomisi %4,7 oranında küçülmüş, işsizlik oranı ise çift hanelere ulaşmıştır (Eğilmez, 2018, s. 258). Kazgan'a (2004:143) göre, kriz Türkiye'nin dış şoklara olan kırılganlığını net bir biçimde ortaya koymuş; özellikle üretim ve istihdamda yaşanan daralma, Türkiye ekonomisinin küresel sermaye akımlarına olan bağımlılığını göstermiştir.

2008 Küresel Finansal Krizi'nin Türkiye'de sanayi, hizmetler ve finans sektörü üzerindeki etkilerine ayrıca incelenecektir.

- Sanayi Sektörü: 2008 Krizi'nin Türkiye'yi en çok sarsan alanı sanayi sektörü olmuştur. küresel talep daralması nedeniyle özellikle

ihracata bağımlı otomotiv, tekstil ve beyaz eşya sektörlerinde üretim hızla azalmış, bu da işten çıkarmaları beraberinde getirmiştir. 2009 yılında sanayi üretim endeksi yıllık bazda çift haneli oranlarda gerilemiş, ihracat pazarlarındaki daralma Türkiye'nin büyüme performansını ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir.(Eğılmez: 2018: 259).

- Hizmetler Sektörü: Kriz, hizmet sektöründe en çok turizm ve taşımacılık alanında kendini göstermiştir. Avrupa'daki ekonomik küçülme, Türkiye'ye gelen turist sayısında azalmaya yol açmış; uluslararası taşımacılık faaliyetlerinde de daralmalar yaşanmıştır. Bunun yanında iç talepteki daralma, perakende ve finansal aracılık hizmetlerini olumsuz etkilemiştir(Parasız 2012: 405).
- Finans Sektörü: Finans sektöründe kriz etkisi görece sınırlı kalmıştır. Bunun temel nedeni, 2001 Krizi sonrası bankacılık sektöründe yapılan yeniliklerdir. Türk bankacılık sistemi, sermaye yeterliliği ve denetim standartları bakımından güçlenmiş olduğu için ABD ve Avrupa'daki gibi bir bankacılık çöküşü yaşanmamıştır. Bununla birlikte, uluslararası sermaye akımlarındaki daralma kredi genişlemesini yavaşlatmış, reel sektör yatırımlarında gerilemeye yol açmıştır(Kazgan: 2004: 145).

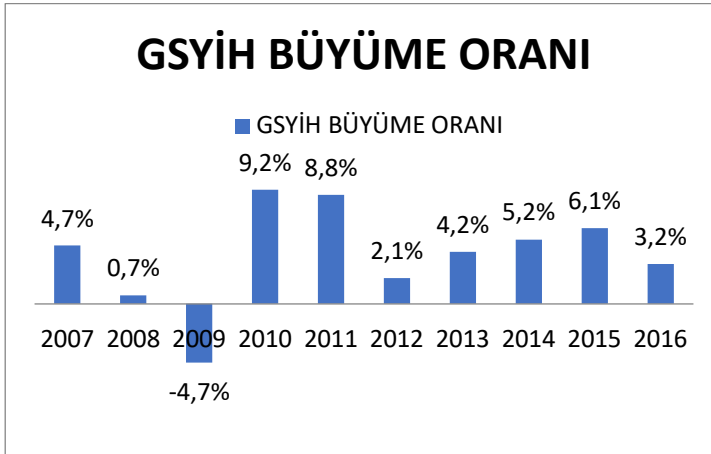
Türkiye'nin 2008 Krizi Sonrası Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Oranları

- 2009 yılında Türkiye ekonomisi **%4,7 küçülürken**, işsizlik oranı **%14** seviyesine yükselmiştir.
- 2010 ve 2011'de ise hızlı bir toparlanma görülmüş, büyüme yeniden **%9'un üzerine çıkarken**, işsizlik kademeli olarak düşmüştür.
- 2008 yılında Türkiye ekonomisi %0,7 büyüme gösterirken, 2009 yılında %4,7 daralma yaşanmıştır.
- İşsizlik oranı 2008'de %11,0 iken, 2009'da %14,0'a yükselmiştir.
- 2010 yılında ekonomik büyüme %9,2'ye çıkarak toparlanma sürecinin başladığını göstermektedir.
- İşsizlik oranı 2011 yılında %8,8'e gerileyerek kriz öncesi seviyelere yaklaşmıştı.

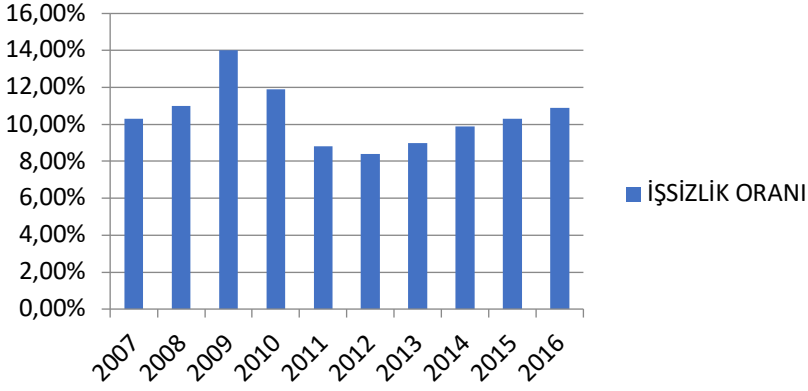
- 2009 yılında Türkiye ekonomisi **%4,7 küçülürken**, işsizlik oranı **%14** seviyesine yükselmiştir.
- 2010 ve 2011’de ise hızlı bir toparlanma görülmüş, büyüme yeniden **%9’un üzerine çıkarken**, işsizlik kademeli olarak düşmüştür.

Tablo 1. Ekonomik Büyüme Oranı (%) ve İşsizlik Oranı (%)

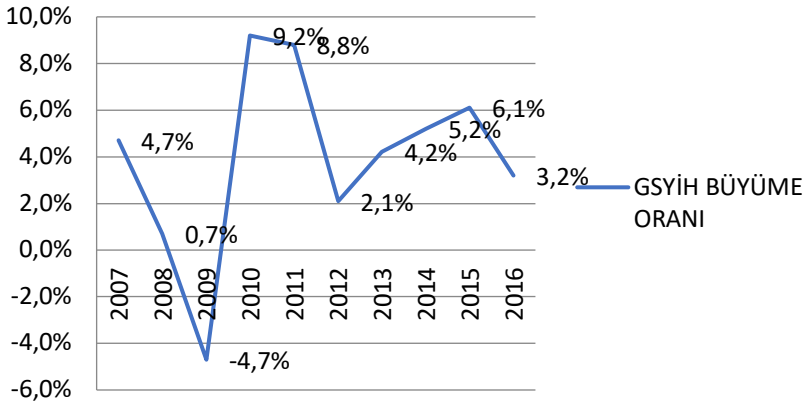
YILLAR	İŞSİZLİK ORANI	GSYİH BÜYÜME ORANI
2007	10,30%	4,7%
2008	11%	0,7%
2009	14%	-4,7%
2010	12%	9,2%
2011	9%	8,8%
2012	8,4%	2,1%
2013	9%	4,2%
2014	10%	5,2%
2015	10%	6,1%
2016	11%	3,2%

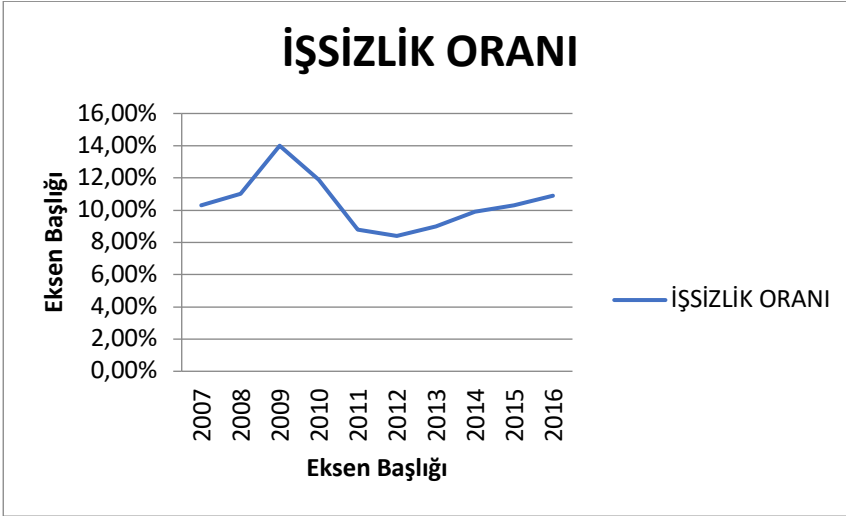

İŞSİZLİK ORANI

GSYİH BÜYÜME ORANI

SONUÇ

2008 Küresel Finansal Krizi, dünya ekonomisinde derin kırılmalara yol açarken Türkiye de bu süreçten önemli ölçüde etkilenmiştir. Kriz, özellikle dış talepteki daralma, sermaye akımlarındaki azalma ve ihracata dayalı sektörlerde yaşanan gerileme nedeniyle Türkiye ekonomisinde 2009 yılında negatif büyüme ve çift haneli işsizlik oranları ile kendini göstermiştir. Türkiye, bankacılık sektöründe 2001 sonrası uygulanan yapısal reformlar sayesinde finansal çöküş yaşamamış olsa da reel sektör üzerinde ciddi bir daralma ortaya çıkmıştır (Eğilmez, 2018; Parasız, 2012). Çelik, Baylan ve Fisunoğlu'nun (2021) PIIGS ülkeleri üzerine yaptığı panel veri analizi, kriz döneminde işsizlik ve ekonomik kırılganlık arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Türkiye'nin de benzer biçimde kriz dönemlerinde dış şoklara karşı kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ve işsizliğin en belirgin sorunlardan biri haline geldiğini teyit etmektedir. Dolayısıyla Türkiye deneyimi, kriz sonrası toparlanma süreçlerinde makroekonomik istikrar politikalarının yanı sıra istihdam dostu büyüme stratejilerinin önemini vurgulamaktadır.

Kaynaklar

- Can, Y., & Karataş, A. (2014). 2008 küresel ekonomik krizin istihdama etkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(2).
- Çelik, O., Baylan, M., & Fisunoğlu, H. M. (2020). 2008 krizi sonrası PIIGS ülkelerinde ekonomik kırılganlık ve işsizlik ilişkisi: Bir panel veri analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 109–130.
- Eğilmez, M. (2018). *Ekonomi politikası: Teori ve Türkiye uygulaması* (8. bs.). Remzi Kitabevi.
- Kaya, S., & Öztürk, M. (2018). Unemployment rate and GDP growth for the Turkish economy over the past decade. *ResearchGate*.
- Kazgan, G. (2004). *Küreselleşme ve ulus-devlet: Yeni ekonomik düzen* (3. bs.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parasız, İ. (2012). *Para-banka ve finansal sistem* (11. bs.). Ezgi Kitabevi.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2020). *Economic and financial indicators*.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *İşgücü istatistikleri*.

Özgeçmiş

Esin Arkaya, 04 Temmuz 1998 tarihinde Aksaray’da doğdu. Lisans eğitimini Yozgat Bozok Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı’nda tamamladı. Halen Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı’nda yüksek lisans öğrenimine devam etmektedir. Akademik ilgi alanları arasında iktisat tarihi yer almaktadır.

ORCID:0009-0009-7066-2222

E-posta: arkayaesin@gmail.com

YEDİNCİ BÖLÜM: ENFLASYON PROBLEMİ

Burak Uğur**

Giriş

Dünya ekonomilerinin en önemli sorularından biri enflasyon ve işsizlik problemleridir. Bu iki sorun yani enflasyon oranı ve işsizlik oranı toplamına ekonomik memnuniyetsizlik endeksi denilmektedir. Enflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli yükseliştir. Enflasyon olgusu insanların mal ve hizmet satın alma gücünü yani paranın iç değerini düşürmektedir. Enflasyon, sabit gelirlerinin alım gücünü düşürerek gelir dağılımında adaletsizliği arttırmakta, yüksek faiz, düşük ve kaynak dağılımında olumsuzluğa neden olan yatırımlara, yüksek tüketim ve düşük tasarruf oranı gibi sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca enflasyon manevi ve ahlaki değerlerin aşınmasına, yolsuzluk, rüşvet, suç oranlarının ve boşanmaların artmasına neden olmaktadır. Bunun yanında enflasyon yüksek dolarizasyona, ulusal paranın aşırı değerli olmasına ve dış ticaret açıklarına sebebiyet vermektedir (Dinler, 2016: 485-488).

Türkiye ekonomisinde Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren enflasyonun ilk hissedildiği yıllar İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Yüksek enflasyon 1941'den başlayarak 1943 yılı sonuna kadar sürmüştür. 1954'e kadar düşük seyreden enflasyon 1960'lara kadar yine çift hanelidir. 1960 sonrasında düşen enflasyon 1970 yılına kadar tek hanelerde seyretmiştir. 1971 yılından 2003 yılına kadar sürekli olarak çift haneli bazen yüzde 70 bazen 80 bazen ise 125 seviyelerinde enflasyon söz konusu olmuştur. 2004 yılında %9,3 enflasyon ile 35 sene sonra tek haneye ulaşılsa da 2017 yılından itibaren halen çift haneli yüksek enflasyon yaşanmaktadır (TÜİK, 2023: 665-666; URL-1, Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/>, 03.09.2025)

Bu çalışmada amaç, Türkiye ekonomisinin en temel problemi olan enflasyon kavramını verilerle açıklamaktır. Çalışmanın ilk kısmında enflasyona yönelik kavramsal çerçeve yer alacaktır. İkinci kısımda ise, geçmişten günümüze Türkiye'de enflasyon incelenecektir.

** Dr.Öğr.Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, burakugur89@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9056-8035>.

1. ENFLASYONA YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, enflasyonun kavramsal çerçevesi incelenecektir. Bu kapsamda enflasyona yönelik kavramlar, enflasyon türleri, fiyat endeksi türleri, enflasyonun ekonomik etkileri ve enflasyonla mücadelede politikalara yer verilecektir.

1.1. Enflasyona Yönelik Kavramlar

Enflasyon oranı kavramı fiyatlar genel düzeyindeki değişim hızıdır. Enflasyon ise fiyatlar genel düzeyindeki sürekli yükseliştir. Bu durumda hem fiyatlar genel düzeyi hem de enflasyon oranı artmaktadır. Enflasyon sadece birkaç malda değil ekonomideki malların büyük çoğunluğunu temsil eden mal sepetinin fiyatındaki artıştır (TCMB, 2013: 2). Bu durum, enflasyon oranının 1. Dönem %5, 2. Dönem %7 olması şeklinde bir örnekle açıklanabilmektedir.

Dezenflasyon, fiyatlar genel düzeyi artarken enflasyon oranının düşmesidir. Bu husus, yüksek enflasyondan düşük enflasyona geçiş sürecidir. Enflasyon oranının 1. Dönem %7, 2. Dönem %5 olması şeklinde verilecek örnek dezenflasyonu işaret etmektedir.

Deflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki düşüştür. Enflasyon oranının negatif olmasıdır. Enflasyon oranının 1. Dönem %7, 2. Dönem %-5 olması şeklinde verilecek örnek deflasyonu işaret etmektedir.

Enflasyon olgusuna çalışmalarda yer verilirken dezenflasyon kavramı ihmal edilerek fiyatlar genel düzeyindeki yükseliş biçiminde incelenmektedir.

Fiyat istikrarı, insanların (birey ve firmaların) tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarında dikkate almaya gerek duymayacakları ölçüde düşük düzeyde sürdürülen bir enflasyon oranını ifade etmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde enflasyon oranı %4-6, gelişmiş ekonomilerde enflasyon oranı %1-3 arasında ise o ekonomide fiyat istikrarı sağlanmıştır (Yıldırım, 2024: 23). Ülkemizde 2024 yılı itibarıyla ortalama yıllık enflasyon oranı %59 olduğundan fiyat istikrarı sağlanamamıştır.

1.2. Enflasyon Türleri

Enflasyon türleri, ılımlı enflasyon, yüksek enflasyon ve hiperenflasyon olarak üçe ayrılmaktadır (Dinler, 2016: 476-477).

1.2.1. İlmli Enflasyon

Fiyat istikrarının sağlandığı ekonomilerde oluşan enflasyon ılımlıdır. Bu durumda enflasyon oranları tek hanelidir ve ekonomiyi canlandırmak amaçlı düşüktür. Bu enflasyon her ülkenin yapısına göre normal sayılabilecek bir enflasyon oranını ifade etmektedir. Fiyat istikrarı sağlandığında böyle bir enflasyon tüketim, yatırım ve tasarruf gibi kararları etkilememektedir.

1.2.2. Yüksek Enflasyon

Yüksek enflasyonda enflasyon oranları tek haneli olarak fiyat istikrarının sağlandığı seviyelerin üstünde ya da çift hane hatta üç haneli seviyededir. Böyle bir durumda insanlar paralarının değer kaybına karşı korunmak için gayrimenkul, döviz ve tahviller almaktadır. Ayrıca yüksek enflasyon durumunda insanlar talepleri öne çekmekte ve bu durum fiyatları daha da arttırmaktadır. Türkiye ekonomisinde enflasyon 2024 yılı itibarıyla %44 oranındadır. Bu enflasyon yüksek enflasyon türüne girmektedir.

1.2.3. Hiperenflasyon

Hiperenflasyonda enflasyon oranları yıllık dört haneli ve üstü seviyelerdedir. İnsanlar hiperenflasyonda altın ve dövize yönelmenin yanında alışverişte takasa yönelmektedir. Ülkemizde hiperenflasyon görülmemiştir. Böyle bir enflasyon Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Almanya'da görülmüştür.

1. 3. Fiyat Endeksi Türleri

Enflasyon fiyat endeksleriyle ölçülmektedir. Temel fiyat endeksi türleri ise şunlardır (Tarı vd., 2012: 2-5; URL-2, Mahfi Eğilmez, <https://www.mahfiegilmez.com>, 03.09.2025; URL-3, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/>, 03.09.2025):

- ✓ Tüketici fiyat endeksi (TÜFE): Tipik bir tüketicinin tükettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimi ölçen bir endekstir. Bu endeks perakende fiyatlarını üzerinden hesaplanmaktadır. Tüfe enflasyonu manşet olarak enflasyon olarak adlandırılmakta ve yaşam maliyetini ölçmektedir. Enflasyon denildiğinde genellikle TÜFE enflasyonu anlaşılmaktadır.
- ✓ Toptan eşya fiyat endeksi (TEFE): Yurt içinde üretilmiş ve toptan eşya satıcılarının ellerindeki malların fiyatlarındaki değişimi ölçen bir endekstir. TEFE endeksi 2005 yılında yerini Üretici Fiyat Endeksine (ÜFE) bırakmıştır.

- ✓ Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE): Yurt içinde üretilmiş ve yurt içinde satışa sunulan malların üretici düzeyindeki fiyatlardaki değişimi ölçen bir endekstir. ÜFE üretim maliyetini ölçmekte ve girdi fiyat artışlarını yansıtmaktadır. Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), 2014 yılında Yurt İçi ÜFE ve Tarım Ürünleri ÜFE'si olarak ayrılmıştır.
- ✓ Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE): Sanayi sektöründe üreticilerin yurt içinde ürettikleri ve yurt içinde satışa koydukları malların üretici düzeyindeki fiyatlardaki değişimi ölçen bir endekstir.
- ✓ Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi (YD-ÜFE): Sanayi sektöründe üreticilerin yurt içinde ürettikleri ve yurt dışında satışa koydukları malların üretici düzeyindeki fiyatlardaki değişimi ölçen bir endekstir.
- ✓ Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi (TARIM ÜFE): Tarım sektöründe üreticilerin yurt içinde ürettikleri ve yurt içinde satışa koydukları malların üretici düzeyindeki fiyatlardaki değişimi ölçen bir endekstir. Bu endeks bitkisel ürün, avcılık, ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerini kapsamaktadır.

TÜİK tarafından hesaplanan tüketici fiyat endeksinde (TÜFE) endekste 12 ana harcama grubu vardır. TÜFE sepetindeki ilk 3 ana harcama grubu 2025 yılı itibarıyla Tablo 1'de aşağıda sunulmaktadır:

Tablo 1. İlk 3 Ana Harcama Grubu (URL-3, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/>, 03.09.2025)

Sıra	Ana Harcama Grubu	Ağırlık (%)
1	Gıda ve alkolsüz içecekler	%24.97
2	Ulaştırma	%15.34
3	Konut	%15.22

Tablo 1'de görüldüğü gibi, tipik bir tüketici ortalama 100 TL'lik harcamasının 24,97 TL'sini gıda ve alkolsüz içeceklere, 15,34 TL'sini ulaştırmaya, 15,22 TL'sini konuta (kira) harcamaktadır. Bu 3 harcama grubunun toplamı 55,53 TL ile hane halkı bütçesinin önemli kısmını oluşturmakta ve enflasyonun artış ve azalışlarında da önemli rol oynamaktadır. TÜFE sepetinde 2025 yılı itibarıyla 407 ürün kategorisi ve 951 mal ve hizmet vardır. Hem ana harcama grubundaki oranlar hem de ürün

kategorisi ve mal ve hizmet sayısı yapılan anketler kapsamında her yıl değişmektedir. Tablo 2’de 2025 yılındaki TÜFE ve yurt içi ÜFE enflasyon oranları yıllık ve aylık bazda sunulmaktadır.

Tablo 2. 2025 Yılı TÜFE ve Yurt İçi ÜFE Enflasyonu (URL-3, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/>, 03.09.2025)

2025	TÜFE	Yurt İçi ÜFE
Haziran (yıllık)	35.05	24.45
Haziran (aylık)	1.37	2.46

Tablo 2’de görüldüğü gibi, 2025 yılı Haziran ayında yıllık bazda incelendiğinde perakende fiyatları üretici maliyetlerine göre daha fazla artarken, aylık bazda incelendiğinde üretici maliyetlerinin perakende fiyatlarına kıyasla daha fazla arttığı görülmektedir. Bu iki endeks arasında bazen Yurt içi ÜFE, TÜFE’nin altında ya da üstünde olabilmekte hatta bazen arada uçurum kadar fark olabilmektedir. Öncelikle bu iki endeks arasında kapsam farklılıkları vardır. Bunlar;

- Yurt içi ÜFE’de tarım ve hizmet ürünlerinin fiyatları kapsama dâhil değilken; tüm bunlar TÜFE endeksine dâhildir.
- TÜFE’de nihai olarak tüketilen ithal mallar kapsamda iken; Yurt içi ÜFE’de sadece girdi olan ithal mallar vardır.
- TÜFE’de fiyatlarda Katma Değer Vergisi (KDV) ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) gibi dolaylı vergiler dâhil iken; Yurt içi ÜFE’de bunlar dâhil değildir.

Dolayısıyla TÜFE ve Yurt İçi ÜFE arasındaki fark, kapsam farklılıklarından olabilmektedir. Fakat ayrıca TÜFE, Yurt İçi ÜFE’den yüksekse iktisadi koşulların canlı olduğunu ve üreticilerin maliyet artışlarından daha fazlasını kar marjı olarak fiyatlara yansıtabildiğini göstermektedir. Tersisi durumda ise ($TÜFE < Yurt\ İçi\ ÜFE$), iktisadi koşulların canlı olmadığını ve üreticilerin maliyet artışlarını fiyatlara yansıtamadığını göstermektedir (URL-2, Mahfi Eğilmez, <https://www.mahfiegilmez.com>, 03.09.2025).

- ✓ Çekirdek Enflasyon: Uzun dönem fiyat hareketlerini yansıtan ve geçici nitelikteki göreceli fiyat şoklarını dışlayan enflasyon oranıdır. Kullanımındaki amaç, fiyatlar genel seviyesindeki değişimi sürekli kılan unsurları tespit etmek ve buna uygun politikaları belirlemektir. Çekirdek enflasyon olarak kabul

edilen özel kapsamlı TÜFE endeksleri arasında A, B,C,D,E ve F endeksleri bulunmaktadır. Bu kapsamlar arasında en önemlisi C endeksidir. Çünkü bu endeks merkez bankasının para politikasından etkilenmeyen malların tamamının fiyatlarının dışlandığı endekstir. Dolayısıyla TCMB'nin uyguladığı para politikasının en etkili olduğu malların fiyatlarını kapsamaktadır. Böylece uygulanan para politikasının enflasyonla mücadelede başarılı olup olmadığını gösteren endeks C endeksi olmaktadır (URL-3, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/>, 03.09.2025).

C Endeksi=TÜFE endeksi-Aşağıdakiler

- Gıda ve Alkolsüz İçecekler--- Mevsimsel koşullar ve uluslar arası arz ve talep etkisi
- Enerji--- Uluslar arası arz ve talep koşulları ve kamu etkisi
- Altın--- Uluslar arası arz ve talep koşulları
- Tütün ürünleri ve alkollü içecekler--- kamu tarafından dolaylı ya da doğrudan belirlenen ürünlerin çıkarılmasıyla bulunur.

1.4. Enflasyonun Ekonomik Etkileri

Düşük enflasyon yani ılımlı enflasyon toplam talebin artmasına neden olarak tasarrufları ve yatırımları arttırmaktadır. Artan yatırımlarla birlikte istihdam ve üretim düzeyi artmaktadır. Bu bağlamda ılımlı enflasyon ekonominin yağıdır.

Yüksek enflasyon ise, sabit gelirlerinin (emekli ve ücretli kesim) alım gücünü düşürmekte ve bu kesimlerden serbest meslekle uğraşan ve kar geliri elde edenlere doğru bir gelir transferi olmaktadır. Böylece yüksek enflasyon gelir dağılımında adaletsizliği arttırmaktadır. Ayrıca enflasyon manevi ve ahlaki değerlerin aşınmasına, yolsuzluk, rüşvet, suç oranlarının ve boşanmaların artmasına neden olmaktadır.

Yüksek enflasyon reel faizlerin düşerek tasarrufların düşmesine ve insanların tüketimlerini öne almalarına neden olmaktadır. Yüksek enflasyon yüksek faize neden olarak yatırımların da düşmesine ve sabit sermaye yatırımları yerine altın, döviz ve gayrimenkul yatırımlarının tercih edilmesine sonuçta kaynak dağılımında etkinliğin bozulmasına sebebiyet vermektedir. Bunun yanında enflasyon yüksek dolarizasyona ve para ikamesine yol açmaktadır. Yüksek enflasyon ulusal paranın aşırı değerli olmasına ithalatın artmasına, ihracatın düşmesine ve dış ticaret açıklarına

sebebiyet vermektedir. Dış ticaret açıklarının kapatmak için ithalatın kısıtlanması üretimde tıkanma sonucunu doğurmaktadır. Dış ticaret açıklarını kapamak için yapılan bir devalüasyon ise ithal girdilerin fiyatlarının arttırarak enflasyonu daha da arttırmaktadır (Dinler, 2016: 485-488).

1.5. Enflasyonla Mücadele Politikaları

Enflasyon toplam talebin toplam arzdan fazla olmasıdır. Bu durumun nedeni toplam talep artışıyla olabileceği gibi toplam arz azalmasıyla da olabilir. Toplam talep enflasyonu, kamu harcamaları artışı, para arzı artışı, atıl paraların dolaşıma çıkması ve yatırım harcamalarının artışı gibi nedenlerle olabilmektedir. Toplam arz enflasyonu, özellikle ücret artışı gibi girdilerin fiyatlarındaki artış, enerji gibi ithal ham maddelerin gerek kendi fiyatlarındaki artış gerekse de ulusal paranın değer kaybının ithal girdi fiyatlarında yarattığı artış ve piyasada rekabetin aksaması nedeniyle fiyatların artmasıdır.

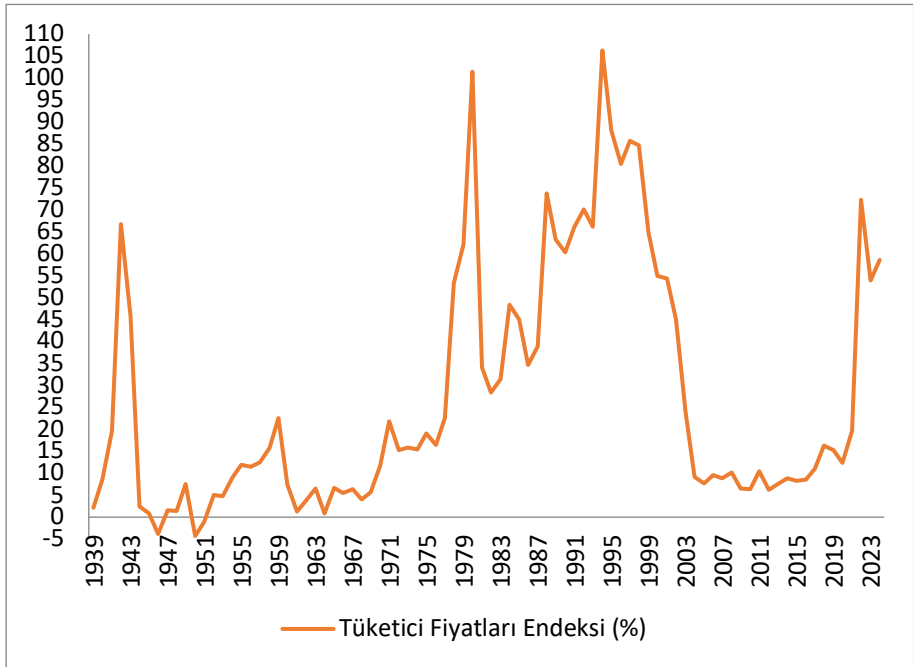
Toplam talep enflasyonu ya da toplam arz enflasyonunu düşürmeye yönelik politikalar farklıdır. Toplam talep enflasyonu durumunda kamu harcamaları azaltılabilir ya da para arzı azaltılabilmektedir. Ayrıca toplam talep enflasyonunu düşürmek için özellikle gelir vergisi gibi doğrudan vergilerin vergi oranları arttırılabilmektedir. Dolaylı vergilerin (KDV, ÖTV gibi) artışları kısa vadede enflasyonu arttırsa da uzun vadede düşürebilmektedir. Toplam arz enflasyonu durumunda ise, gelir vergisi ve kurumlar vergisi oranları düşürülerek vergi teşviki ve tasarruf artışı yoluyla faiz düşüşü sayesinde yatırım ve üretimin artışı sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca ücretlerin artışlarının sınırlandırılması ya da dondurulması politikası izlenebilmektedir. Bununla beraber piyasada rekabeti arttırmaya yönelik yasal düzenlemelerin alınması ve ulusal paranın değer kaybını engelleyici döviz politikaları da izlenebilmektedir. Tüm bu süreçler arz enflasyonun nedeni belirlenerek uygulanmalıdır (Dinler, 2016: 479-493).

2. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE’DE ENFLASYON

Bu bölümde ilk olarak verilerle Türkiye’de enflasyonun seyri incelenecektir. Ardından 2002-2005 dönemindeki dezenflasyon başarısındaki politikalar ve enflasyonun ülkemizdeki genel nedenleri üzerinde durulacaktır.

2.1. Türkiye’de Enflasyonun Seyri

Cumhuriyetin kuruluşun dönemlerinde (1923-1930) döneminde yıllık ortalama enflasyon oranı %4 olmuştur. 29 bunalımından itibaren Dünya ekonomisi gibi Türkiye’de de uzun dönem enflasyon oranı negatif seyretmiş ve 1930-1938 döneminde -%2 olmuştur (Bahar, 2004: 161). Türkiye’de enflasyon verileri 1939-2024 yılları olarak Şekil 1’de gösterilmektedir. Verilerin bütünlüğü ve devamı için TÜİK tarafından yayınlanan 100 yılın göstergelerindeki ortalama TÜFE enflasyon oranlarından yararlanılmış ve kalan yıllar Dünya bankasıyla eş uyumlu veriden alınmıştır.

Şekil 1. Türkiye’de ortalama Enflasyon oranı (TÜFE) (TÜİK, 2023: 665-666; URL-1, Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/>, 03.09.2025)

Şekil 1’den ve önceki bilgilerden anlaşıldığı gibi Türkiye ekonomisinde cumhuriyetin kuruluşundan itibaren enflasyonun ilk hissedildiği yıllar İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Yüksek enflasyon 1941’den başlayarak 1943 yılı sonuna kadar sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1940-1944) ortalama yıllık enflasyon %29 olmuştur. Türkiye ekonomisinde cumhuriyetin kuruluşundan itibaren enflasyonun ilk hissedildiği yıllar İkinci Dünya savaşı yıllarıdır. Süreç 1940’dan başlayarak 1945’e kadar sürmüştür. 1954’e kadar düşük seyreden enflasyon 1960’lara kadar yine çift hanelidir. 1954-1959 döneminde ortalama yıllık enflasyon %13,9 olmuştur. 1960’dan

itibaren tek haneye düşen enflasyon 1970 yılına kadar tek hanelerde seyretmiştir. 1970’den itibaren 2003 yılına kadar sürekli olarak çift haneli bazen yüzde 70 bazen 80 bazen ise 125 seviyelerinde enflasyon söz konusu olmuştur. 2004 yılında ortalama %9,1 enflasyon ile 35 sene sonra tek haneye ulaşılsa da 2017 yılından itibaren halen çift haneli yüksek enflasyon yaşanmaktadır (Ünlü ve Kabak,2022: 180).

Dönem-dönem yaşanan enflasyonu ve iktisat politikalarını incelendiğinde (Şahin, 2011: 29-289; Doğan, 2015: 33-359; Eryılmaz, 2024: 35-62; Onaç ve Birol, 2024: 26-36):

- 1923-1929 dönemi olan cumhuriyetin kuruluş yıllarında enflasyon oldukça düşüktür. Bu dönemde sıkı para ve maliye politikası uygulanmıştır.
- 1930-1939 dönemi olan Büyük bunalım ve I. Beş yıllık sanayileşme planı döneminde ise Dünya ekonomisiyle benzer şekilde dönem ortalamasında negatif enflasyon söz konusudur. Bu dönemde de sıkı para ve maliye (denk bütçe) politikası uygulanmıştır.
- 1940-1944 döneminde ise enflasyon yüksektir. Bu dönemde İkinci Dünya Savaşı söz konusu olup genç nüfus olan iş gücünün askere alınması nedeniyle üretim önemli oranda düşmüştür. Ayrıca savunma harcamalarında inanılmaz bir artış olup askerlerin temel tüketim mallarına olan talepleri artmıştır. Bununla beraber dönemde ithalat da düştüğünden arz-talep dengesizlikleriyle enflasyon yüksek seyretmiştir. Bu dönemde para arzı ve kamu harcamaları ciddi anlamda artmış, kamu harcamaları para basılarak finanse edilmiştir.
- 1945-1950 döneminde ise İkinci Dünya Savaşının zorlu koşulları sona erdiğinden dolayı üretim artışı ve talep düşüşüyle enflasyon düşmüştür. Bu dönemde kamu harcamaları ve para arzı önceki döneme azalmıştır.
- 1950-1953 döneminde enflasyon ortalama olarak yıllık %1,2 seviyesindedir. Bu dönem Kore savaşı ve olumlu iklim koşullarıyla üretimin son derece arttığı bir dönemdir. Dönemin hükümeti Demokrat partinin genişlemeci para ve maliye politikalarına rağmen üretim artışından dolayı enflasyon oldukça düşüktür.

- 1954-1959 döneminde ise enflasyon 1954'den başlayarak sürekli çift hanede olmuştur. Bu dönem Kore savaşının bittiği ve olumlu iklim koşullarının bittiği dolayısıyla üretimin düştüğü bir dönemdir. Ayrıca ihracat düşüşü yanında dış borç bulunamadığından dolayı ülke 1958'de bunalıma ve döviz darboğazına girmiştir. Bunalımdan devalüasyon ve IMF, OECD gibi kuruluşlardan alınan dış borçlarla çıkmıştır. Tüm bu yaşanan üretim darboğazları ve genişlemeci para ve maliye politikası nedeniyle enflasyon yüksek seyretmiştir.
- 1960-1970 dönemi Planlı Kalkınma döneminin ilk on yılı olup enflasyon tek haneli ve düşük seviyelerde seyretmiştir. Bu dönemde kalkınma planlarıyla sanayileşmede önemli adımlar atılmış ve üretimdeki artışlar ve sıkı para ve maliye politikalarıyla talep düşüşüyle enflasyon kontrol altında olmuştur.
- 1970-1980 dönemi Planlı Kalkınma döneminin ikinci on yılı olup enflasyon oldukça yüksek (ortalama %38) seyretmiştir. Enflasyonun nedenleri olarak; bütçe açığındaki ciddi artış ve bu açığın parasal genişlemeyle finanse edilmesi, ithal ikameci modelin ithal girdiye bağımlılığı artırmasının yarattığı döviz darboğazları, 1970 devalüasyonun enflasyona etkisi, Kıbrıs Barış Hareketinin döviz darboğazını ve üretimi olumsuz etkilemesi sayılabilmektedir. Ayrıca dönemde iki petrol şoku meydana gelmiş ve maaş, ücretler ve taban fiyatlar yüksek oranda arttırılmış, tarımsal destekler genişletilerek yüksek enflasyona neden olunmuştur. Fiyat kontrol komitesi de enflasyonu düşürmemiş karaborsa, kıtlıklar ve kuyruklara neden olmuştur. Dönemde 1974'de başlayan bunalım dönem sonuna kadar artarak devam etmiş ve tüm bu süreçte enflasyon oldukça yüksek seyretmiştir. 1979 yılında %62 enflasyon oranı söz konusudur.
- 1980-1990 dönemi enflasyonun oldukça yüksek seyrettiği bir diğer on yıldır. 24 Ocak Kararlarıyla ülke bunalımdan kısa sürede çıkmış ve alınan serbestleşme kararları, sıkı para ve maliye politikasıyla enflasyon 1983 sonuna kadar düşmüştür. 1983 yılında enflasyon %31 oranındadır. Fakat 1984'den itibaren Türkiye'de enflasyon kontrolden çıkarak

1984-1989 yılları arasında ortalama %50.6 olmuştur. 1988 yılında %74 enflasyon söz konusudur. Enflasyonun nedenleri olarak; bütçe açığındaki ciddi artış ve bu açığın parasal genişlemeyle finanse edilmesi, genişlemeci para politikası, ulusal paranın reel olarak değer kaybetmesi ve katma değer vergisinin getirilmesinin fiyatlara etkisi sayılabilmektedir. Bununla beraber, döviz mevduatının serbestleşmesinin para arzını arttırmaması, kamunun iç borçlanma faizini arttırmasıyla oluşan yüksek faiz nedeniyle şirketlerin iflas eşiğine gelmesinin para arzını genişletmesi ve kamu borçlarının ciddi artmasının faiz ödemeleri ve bütçe açığını arttırmasının enflasyona etkisi sayılabilmektedir.

- 1990-2000 dönemi enflasyonun ortalama olarak %77.2 ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek enflasyon ortalamasının olduğu bir on yıldır. Bu dönemde 1994 yılında ortalama enflasyon %106 ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek enflasyonu olmuştur. Dönemin tamamında yüksek bütçe açıkları ve bu açıkların parasal genişlemeyle finanse edilmesi, genişlemeci para politikası, enflasyonun oldukça üzerinde ücret ve taban fiyat artışları sayılabilmektedir. Ayrıca kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin banka kredileri yoluyla para arzını arttırması, kamunun artan fon talebinin ve yüksek borçlarının faizleri, faiz ödemelerini ve bütçe açığını arttırmasının enflasyona etkisi sayılabilmektedir.
- 2000-2010 dönemi, enflasyonun düşürülmesine yönelik öncelikle Enflasyonla Mücadele Programı sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş programının uygulandığı ve 2004 sonrasında enflasyonun tekrardan tek haneye düştüğü bir dönemdir. Bu dönemde sıkı para politikası, sıkı maliye politikası ve enflasyon hedeflerinin az üstünde ücret ve taban fiyatlar politikası uygulanmıştır. 2001 yılında Merkez bankasının kamu harcamaları için para basması uygulamasına yasa ile son verilmiştir. Bir sonraki kısımda 2002-2005 dönemindeki dezenflasyon başarısındaki politikalara ayrıca değinilecektir. Enflasyon 2004'den itibaren bu dönemde sürekli tek hanede olmuştur.

- 2010-2024 dönemi, 2017 yılına kadar enflasyonun tek hanelerde seyrettiği bir dönemdir. 2017'den itibaren artan ortalama yıllık enflasyon oranı 2021'de %20'e 2022'de %72'e yükselmiştir. 2024 yılı itibarıyla ortalama yıllık enflasyon oranı %59'dur. Enflasyonun artışının nedenleri olarak; istihdam amaçlı olarak izlenen genişlemeci para ve maliye politikası, gelişmiş ülke merkez bankalarının 2013'den itibaren sıkı para politikası uygulamalarının gelişmekte olan ülkeler üzerinde yarattığı kur artışları belirtilebilmektedir. Bununla birlikte, Covid-19 Pandemisi ve 2022 Rusya-Ukrayna savaşının tedarik zincirinde yarattığı sorunlar (özellikle gıda ve enerji fiyatlarındaki artışlar), 2023 Kahramanmaraş depreminin olumsuz etkileri, bazı siyasi ve toplumsal olayların döviz kurlarına ve kur üzerinden enflasyona etkisi ve enflasyon beklentilerinin bozulması nedeniyle fahiş fiyatlamaya sayılabilmektedir.

2.2. 2002-2005 Dönemindeki Dezenflasyon Politikaları

Türkiye ekonomisinde yaşanan 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri kur çapasına dayalı enflasyonla mücadele programının çökmesine neden olmuştur. Bu kriz hem ödemeler dengesi krizi hem bankacılık hem de kamu borç krizi özelliği taşımaktadır. Türkiye'de Şubat 2001'de kur dalgalanmaya bırakılmış ve para politikası rejimi olarak "Parasal Hedefleme ve Örtük Enflasyon Hedeflemesi" uygulamasını içeren "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)" uygulamaya konulmuştur. Bu program Nisan 2001'den 2004 sonuna kadar uygulanmıştır. GEGP'nin temel içeriği ve uygulaması şu şekildedir (BDDK, 2009: 9-11; Keyder ve Ertunga, 2012: 514-527):

- Sıkı maliye politikası uygulanması öngörülmüştür. Programa uygun şekilde kamu harcamaları sınırlandırılmış, vergiler ve özelleştirme gelirleri artırılmıştır. Bu bağlamda Türkiye, 2002'den itibaren bütçe açığını ve buna bağlı olarak kamu borç yükünü uluslararası standartlar düzeyine düşürmüştür.
- Devleti ekonomik olarak küçültmek amaçlı önemli seviyede özelleştirmeler yapılmıştır.
- Para politikası olarak parasal hedefleme ve örtük enflasyon hedeflemesi izlenmiştir. Bu bağlamda, merkez bankasının para tabanını kısıtlaması öngörülmüş ve bu noktada hedefler

tutturulmuştur. Merkez bankası operasyonel hedef olan para tabanını enflasyon hedefi ve büyüme tahmini kadar arttırmıştır. Merkez bankası örtük enflasyon hedeflemesi çerçevesinde bir yıllık enflasyon hedeflerini dönem başında ilan etmiştir. Bu sistemde merkez bankası para tabanına ve para arzına uygun kısa vadeli faiz oranını ayarlamıştır ve açıklamıştır. Örtük enflasyon hedeflemesi çerçevesinde merkez bankası TÜFE enflasyonunu hedeflemiştir.

- Özellikle Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) yeniden yapılandırılarak etkinleştirilmiş, Rekabet Kurumu ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu gibi çok sayıda bağımsız düzenleyici kurum kurulmuştur.
- TCMB yasası değiştirilerek kamuya kredi vermesi yasayla sonlandırılmıştır. Ayrıca temel amacının fiyat istikrarı olduğu ve bu amaca yönelik araçları doğrudan kendisinin belirleyeceği belirtilmiştir. Böylece merkez bankası araç bağımsızlığına kavuşmuştur.
- Kamu bankalarının acil likidite sorunlarının çözülmesi ve bu bankalara artık görev zararı oluşturacak görevler verilmemesi kararı alınmıştır.
- Bankacılık sektöründe çok önemli reformlar (yeniden yapılandırmalar) yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak bazı bankalar tasfiye edilmiş, bazı bankaların sermaye yeterlilik oranları asgari sermaye yeterlilik oranlarına ulaşması için krediler verilmiştir. Bu bağlamda BDDK, öncelikle sermaye yeterlilik oranının hesaplanma yöntemi değiştirmiş, yeni kurulan bankalar için 30 milyon Türk lirası sermaye şartı koymuş ve sermaye yeterlilik rasyolarının (asgari %8) sürekli izlendiği bir sisteme geçilmiştir. Bu çerçevede 2000 yılında %9,3 olan ortalama sermaye yeterlilik oranı 2005 yılında %23,7'e yükselmiştir. Esnek kura geçilmesi nedeniyle bankalar açık pozisyon konusunda BDDK'nın sınırlarına (net genel döviz pozisyon/özkaynak=%20) uyumuş ve BDDK, bankaların açık pozisyonlarını sürekli takip etmiştir. 2004 yılında mevduata olan %100 güvence kaldırılmış ve eski parayla 50 Milyar TL'e kadar güvence verilmiştir.

- Eximbank kredilerinin artırılması ve ihracata KDV iadesi ödemelerinin hızlandırılması ve teşvik uygulamalarında bürokrasinin azaltılması uygulanmıştır.
- Reel ekonominin işlerlik kazanmasında yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, uluslar arası tahkim düzenlemesi, imar kanununda, ticaret kanununda ve yabancı yatırımları etkileyen diğer yasalarda değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca 2004’de yabancı sermaye teşvik kanunu çıkarıldı.
- Avrupa Birliğine üyelik için gereken yükümlülüklerinin yerine getirileceği açıklanmış ve 2005’de Avrupa Birliğine tam üyelik için müzakereler başlatılmıştır.
- Enflasyon hedeflerinin az üstünde ücret ve taban fiyatlar politikası uygulanmıştır.
- Ekonomideki dolarizasyon olgusunun durması ve tersine döndürülmesi amaçlanmıştır.

2000 ve 2001 yılında sırasıyla %55 ve %54 olan ortalama enflasyon 2002’den itibaren enflasyon hedefleriyle uyumlu olarak düşmüş ve 2004 yılında %9,1’e, 2005 yılında ise %7,7’e düşmüştür. İzlenen sıkı maliye politikası, sıkı para politikası, hızlı ve istikrarlı büyüme, finansal piyasaların yapılandırılması ile enflasyon düşürülebilmiştir. Enflasyonun düşürülmesinde siyasi istikrar, küresel piyasalardaki sermaye bolluğu ve Türkiye’nin Avrupa Birliği adaylığının resmîyet kazanmasının getirdiği sermayenin kur istikrarına ve ulusal paranın reel olarak değer kazanmasına etkisi de önemlidir. Tüm bu gelişmelerle enflasyon düşmüştür (Gür, 2014: 68). Türkiye’de 2004 yılında enflasyon 35 sene sonra tek haneye düşünce 1 Ocak 2005’de paradan 6 sıfır atılmıştır.

Türkiye’de 2006 yılında para politikası rejimi olarak açıktan enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Sıkı para ve maliye politikalarına uzun süre devam edilmiştir. Ayrıca finansal piyasalarda BDDK tarafından alınan iki önemli kararın da enflasyonun dizginlenmesinde etkisi büyüktür. Bu kararlar, 2006 yılında bankalardan %8 yerine %12 asgari sermaye yeterlilik oranı istenmesi ve 2010 yılında yeni banka kurulmasında uygulamada 300 milyon dolar sermaye istenmesidir.

2.3. Enflasyonun Ülkemizdeki Genel Nedenleri

Türkiye’de enflasyonu yönlendiren dört etken olarak şunlar ifade edilebilmektedir (Onaç ve Birol, 2024: 26-36):

1-) Döviz Kurlarındaki Hareketlenmeler: Türkiye’de üretimde ithal girdi (ara ve yatırım malı) yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda döviz kurundaki bir artış ithal girdi fiyatlarını ve üretim maliyetlerini arttırmakta ve enflasyonun artmasına neden olmaktadır.

2-) Gıda Fiyatlarındaki Oynaklıklar: Gıda fiyatları mevsimsel koşulları ve uluslar arası arz ve talebe göre belirlenmektedir. Bu bağlamda gıda fiyatlarındaki artışlar merkez bankasından bağımsız olarak fiyatları artırılabilir.

3-) Dolaylı Vergi Oranlarındaki Artışlar: KDV, ÖTV gibi dolaylı vergi oranlarındaki artışlar fiyatları kısa vadede arttırmaktadır.

4-) Enerji Fiyatlarındaki Artışlar: Türkiye’nin ithalatının önemli bir kısmını enerji ürünleri (petrol, doğalgaz gibi) oluşturmaktadır. Enerji fiyatlarındaki artışlar ise enflasyonu arttırmaktadır.

Türkiye’de geçmişten günümüze incelendiğinde yüksek enflasyonun genel nedenleri (Onaç ve Birol, 2024: 26-36, Durgun Kaygısız, 2018: 117):

- Bütçe açıklarının yüksek olmasıdır. Artan kamu harcamaları ve düşük vergilerdir. Bütçe açıklarının parasal genişlemeyle uzun yıllar finanse edilmesi yüksek enflasyona neden olmuştur.
- İthal girdiye bağımlılığın yüksek olmasıdır. Dolayısıyla döviz kurlarındaki artışlar ya da ithal girdinin kendi fiyatlarının artması enflasyonu arttırmıştır.
- Genişlemeci para politikasının enflasyona neden olmasıdır.
- Siyasi, toplumsal ve jeopolitik olguların (örneğin Covid-19 pandemisi, 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı, Kıbrıs Barış Hareketi, 2023 Kahramanmaraş Depremi gibi) enflasyon üzerindeki olumsuz etkileri sayılabilmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli yükseliştir. Enflasyon olgusu insanların mal ve hizmet satın alma gücünü yani paranın iç değerini düşürmektedir.

Çalışmada güncel verilerle ülkemizdeki enflasyon olgusu açıklanmıştır. Bu bağlamda ilk bölümde enflasyona yönelik kavramsal çerçeve bağlamında; enflasyona yönelik kavramlar, enflasyon türleri, fiyat endeksi türleri, enflasyonun ekonomik etkileri ve enflasyonla mücadele politikalarına

değinilmiştir. Enflasyon türleri, ılımlı enflasyon, yüksek enflasyon ve hiperenflasyon olarak üçe ayrılmıştır. Sonrasında temel fiyat endekslerine değinilmiştir. Ardından enflasyonun ekonomik etkilerine değinilmiştir. Enflasyon, gelir dağılımında adaletsizliği arttırmakta, yüksek faiz, düşük ve kaynak dağılımında olumsuzluğa neden olan yatırımlara, yüksek tüketim ve düşük tasarruf oranı gibi sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca enflasyon manevi ve ahlaki değerlerin aşınmasına, yolsuzluk, rüşvet, suç oranlarının ve boşanmaların artmasına neden olmaktadır. Bunun yanında enflasyon yüksek dolarizasyona, ulusal paranın aşırı değerli olmasına ve dış ticaret açıklarına sebebiyet vermektedir. Enflasyon toplam talebin toplam arzdan fazla olmasıdır. Bu durumun nedeni toplam talep artışıyla olabileceği gibi toplam arz azalmasıyla da olabilir. Toplam talep enflasyonu ya da toplam arz enflasyonunu düşürmeye yönelik politikalar farklıdır. Çalışmada bu politikalara değinilmiştir.

İkinci bölümde geçmişten günümüze Türkiye’de enflasyona değinilmiştir. Bu bölümde ilk olarak, verilerle Türkiye’de enflasyonun seyri incelenmiştir. Türkiye ekonomisinde Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren enflasyonun ilk hissedildiği yıllar İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1940-1944) ortalama yıllık enflasyon %29 olmuştur. Sonrasında 1954’den itibaren 1960’lara kadar enflasyon yine çift hanelidir. 1954-1959 döneminde ortalama yıllık enflasyon %13,9 olmuştur. Ardından 1971 yılından 2003 yılına kadar sürekli olarak çift haneli bazen yüzde 70 bazen 80 bazen ise 125 seviyelerinde enflasyon söz konusu olmuştur. 1990-2000 dönemi enflasyonun ortalama olarak %77.2 ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek enflasyon ortalamasının olduğu bir on yıldır. Bu dönemde 1994 yılında ortalama enflasyon %106 ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek enflasyonu olmuştur. 2004 yılında ise %9,3 enflasyon ile 35 sene sonra tek haneye ulaşılsa da 2017 yılından itibaren halen çift haneli yüksek enflasyon yaşanmaktadır. Bu kısımda Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 10 yıllık dönemlerle Türkiye ekonomisinde enflasyon seyrine ve dönemlerde enflasyonu yönlendiren etkenlere değinilmiştir. Bu bölümde ikinci olarak, 2002-2005 dönemindeki dezenflasyon başarısındaki politikalara değinilmiştir. Bu bağlamda Nisan 2001’den 2004 yılına kadar uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı incelenmiştir. Sıkı maliye politikası, sıkı para politikası, hızlı ve istikrarlı büyüme, finansal piyasaların yapılandırılması ile enflasyon düşürülebilmıştır. Enflasyonun düşürülmesinde siyasi istikrar, küresel piyasalardaki sermaye bolluğu ve Türkiye’nin Avrupa Birliği adaylığının resmîyet kazanmasının getirdiği

sermayenin kur istikrarına ve ulusal parayı reel olarak değer kazanmasına etkisi de önemlidir. Tüm bu gelişmelerle enflasyon düşmüştür. Türkiye’de 2004 yılında enflasyon 35 sene sonra tek haneye düşünce 1 Ocak 2005’de paradan 6 sıfır atılmıştır. Bu bölümün üçüncü ve son kısmında ise, enflasyonun ülkemizdeki genel nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda geçmişten günümüze ülkemizde bütçe açıklarının yüksek olması, ithal girdiye bağımlılığın yüksek olması, genişlemeci para politikası ve siyasi, toplumsal ve jeopolitik olayların enflasyona neden olmasıdır.

Kaynaklar

- Bahar, O. (2004). Türkiye'de Atatürk dönemi'nde (1923-1938) uygulanan para politikaları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(1), 155-166.
- BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), (2009). *Krizden istikrara Türkiye tecrübesi*. Ankara, 53s.
- Dinler, Z. (2016). *İktisada giriş*. Bursa: Ekin Basım Dağıtım.
- Doğan, S. (2015). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Durgun Kaygısız, A. (2019). Döviz kuru dalgalanmalarının enflasyon üzerindeki geçiş etkisi: Türkiye örneği. *International Review of Economics and Management*, 6(2), 117-137.
- Eryılmaz, G. (2024). *COVID-19 pandemisinin küresel ekonomiye ve Türkiye ekonomisine etkileri üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Gür, N. (2014). Doğrudan yabancı yatırımların yerli şirketler üzerine etkileri. *Müsiad Araştırma Raporları*. 109s.
- Keyder, N. ve Ertunga, E. (2012). *Para teori-politika-uygulama*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Onaç, E. ve Birol, Y. E. (2024). Covid-19 pandemisi sonrası Türkiye'de enflasyonun belirleyicileri üzerine bir değerlendirme. *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 20-38.
- Şahin, H. (2011). *Türkiye ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Tarı, R., Abasız, T. ve Pehlivanoglu, F. (2012). TEFE (ÜFE) - TÜFE fiyat endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi: frekans alanı yaklaşımı. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 12(24), 1-15.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), (2013). *Enflasyon ve fiyat istikrarı*, Ankara, 25s.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2023). *100 yılın göstergeleri?*, Ankara, 864s.
- Ünlü, A. ve Kabak, S. (2022). Türkiye'de enflasyonu etkileyen faktörlerin belirlenmesi: ekonometrik bir uygulama. *Ekonomi-tek*, 11(3), 177-199.
- Yıldırım, C. (2024). Enflasyon ve enflasyonla mücadele politikaları. Y. Ayyıldız, Y. Demirli ve S. Şahin (Ed.), *Enflasyon ve kamu maliyesi* içinde (ss.1-36). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- URL-1: Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (E.T.: 03.09.2025).
- URL-2: Mahfi Eğilmez, <https://www.mahfiegilmez.com/2022/06/ufe-ile-tufe-fark.html> (E.T.: 03.09.2025).
- URL-3: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Temmuz-2025-54182> (E.T.: 03.09.2025).

Dr. Öğr. Üyesi Burak UĞUR

1989 yılında Nevşehir'de doğdu. Lisans eğitimini 2011 yılında İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat bölümünde tamamladı. Yüksek lisansını Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde İktisat alanında tamamladı. Doktora derecesini ise aynı üniversitenin İktisat alanında 2021 yılında aldı. Yazar, 2023 Mart ayında aynı üniversitede Doktor Öğretim üyeliğine atanmıştır. Çalışma alanları uluslar arası iktisat, iktisat politikası, para politikası ve güncel ekonomik gelişmeler olan Burak UĞUR'un, bu konular üzerinde çok sayıda ulusal, uluslararası makale, bildiri ve kitapları bulunmaktadır. 2012 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisat bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan Burak UĞUR, halen aynı üniversitede Doktor Öğretim Üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Yazar, Uluslar Arası İktisat, İktisat Politikası, İktisada Giriş 1-2, Türkiye Ekonomisinin Problemleri gibi dersleri yürütmüştür. Bir kız çocuk babasıdır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM: İŞSİZLİK VE EKONOMİK BÜYÜME PROBLEMİ

Tuğba Konuk**

GİRİŞ

Makroekonomik performansın değerlendirilmesinde en temel iki gösterge olan ekonomik büyüme ve işsizlik, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal gündemini belirleyen dinamiklerin başında gelmektedir. Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim kapasitesinin artışı ve kişi başına düşen gelir düzeyinin yükselmesiyle birlikte yaşam standartlarının iyileşmesi anlamına gelirken; işsizlik, ekonomik potansiyelin tam olarak kullanılamadığına ve sosyal refahın zedelendiğine işaret eden yapısal bir sorundur. Bu iki gösterge arasında teorik olarak var olduğu kabul edilen ters yönlü ilişki, pratikte farklı ülkelerde ve dönemlerde değişkenlik gösterebilmekte, hatta zaman zaman kopukluklar gözlemlenebilmektedir.

Klasik ve Neoklasik iktisat teorilerine göre, üretimde meydana gelen artışlar doğal olarak istihdam artışına yol açmalı ve işsizlik oranlarını düşürmelidir. Bu görüş, özellikle Okun Yasası çerçevesinde şekillenmiş ve ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak da izlenebilir olduğunu savunmuştur. Okun Yasası'na göre, potansiyel üretimin üzerinde gerçekleşen her bir birimlik büyüme, işsizlik oranında belirli bir düşüşe yol açmaktadır. Ancak son yıllarda yaşanan küresel dönüşümler bu geleneksel yaklaşımları sorgulatmaktadır. Özellikle dijitalleşme, otomasyon ve yapay zekâ teknolojilerinin üretim süreçlerine entegre edilmesiyle birlikte, bazı sektörlerde büyüme gerçekleşmesine rağmen istihdam artışı sınırlı kalmakta ya da hiç oluşmamaktadır. Bu durum, literatürde "istihdam yaratmayan büyüme" (jobless growth) kavramıyla ifade edilmekte ve büyümenin niteliğini sorgulayan yeni bir analiz çerçevesini gündeme getirmektedir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, son yirmi yılda yaşanan büyüme dalgalarına rağmen işsizlik oranlarının kalıcı biçimde düşürülemediği ve özellikle genç nüfusta işsizliğin yapısal hâle geldiği dikkat çekmektedir. Türkiye, 2000'li yıllardan itibaren ortalama %5-6 civarında büyüme

**Dr., Bağımsız Araştırmacı, yilmaz-tuba@outlook.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7381-4131>

oranlarına ulaşmış; ancak bu büyüme, istihdam üzerinde aynı ölçüde pozitif bir etki yaratamamıştır. Hızlı nüfus artışı, kentleşme, eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasındaki uyumsuzluk ve kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük seyretmesi gibi etkenler, Türkiye’de işsizliğin sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve yapısal bir sorun olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin hem teorik temellerini hem de Türkiye özelinde ampirik yansımalarını analiz etmek, politika yapıcılar açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’deki ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi tarihsel ve analitik bir perspektiften değerlendirmek; büyümenin istihdam yaratma kapasitesini sorgulamak ve bu doğrultuda istihdam dostu büyüme stratejilerinin gerekliliğini ortaya koymaktır.

1. İŞSİZLİK VE BÜYÜME İLE İLGİLİ TEORİK ÇERÇEVE

1.1. İşsizlik Tanımı ve Temel İlkeler

Çalışma isteği ve yeteneği bulunan, cari ücret düzeyinde çalışmayı kabul edebilecek durumda olan bireylerin uygun bir iş bulamaması, literatürde işsizlik olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bir kişinin işsiz sayılabilmesi için, herhangi bir işte fiilen çalışmaması, aktif olarak iş arayışı içinde bulunması ve uygun bir iş teklif edildiğinde kısa sürede işe başlayabilecek durumda olması gerekir (Yıldırım vd., 2014: 68). İşsizlik, yalnızca üretim ve gelir kaybı değil; aynı zamanda yoksulluk, sosyal dışlanma ve kırılgan istihdam biçimlerinin artması gibi sonuçlar da doğurmakta, özellikle gençler ve dezavantajlı gruplar üzerinde uzun dönemli etkiler yaratmaktadır (Ertürkmen ve İslah, 2025: 155; Ertürkmen, 2025: 133). Bu çerçevede işsizliği, istihdamın değişen yapısı ve yeni istihdam biçimleriyle birlikte ele almak gerekmektedir (Akben, 2025: 55; Akkeçeci, 2025: 27).

İşsizlik üzerine yapılan çalışmalarda çeşitli işsizlik türleri ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki olan geçici işsizlik, işgücüne yeni katılan bireylerin veya mevcut işinden ayrılarak daha uygun koşullar arayanların, nitelikleriyle ve kabul etmeye razı oldukları ücret düzeyiyle örtüşen bir iş bulana kadar geçici olarak işsiz kalmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. İş arama sürecinin zaman alması, bu tür işsizliğin temel nedenidir (Ünsal, 2013: 108). Doğal işsizlik oranı ise ekonomide geçici ve yapısal işsizliğin toplamından oluşan ve konjonktürel dalgalanmalardan bağımsız olarak varlığını sürdüren işsizlik düzeyini ifade etmektedir (Ünsal, 2013: 110).

Türkiye özelinde, tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri arasında yaşanan çözülme ve yeniden yapılanma süreçleri, doğal işsizlik düzeyinin bileşimini etkilemekte; tarımdan kopuş, kentlere göç ve kayıt dışı istihdam kanalları işgücü piyasasında yeni dengesizlikler yaratmaktadır (Akkeçeci, 2024: 63; Akkeçeci, 2025: 27). Bölgesel ölçekte ise işgücüne katılım ve istihdam oranları arasında kalıcı farklılıklar bulunduğu, Düzey 2 bölgeleri için yapılan yakınsama analizlerinde açıkça ortaya konmaktadır (Karakuş, 2025: 1781).

Yapısal (structural) işsizlik, işgücü piyasasının daha derin ve uzun vadeli sorunlarına işaret etmektedir. Bir ekonomide tüketicilerin tercihleri ve teknoloji sürekli değişmektedir; tercihler ve teknolojik değişimlerden kaynaklı işsizlik türüne yapısal işsizlik denilmektedir (Ünsal, 2013: 109). Türkiye bağlamında 1987–2019 dönemini inceleyen çalışmada, işsizlik verilerinin trend (yapısal) ve döngüsel bileşenlere ayrılması sonucunda, yapısal işsizliğin toplam işsizlik içinde önemli bir paya sahip olduğu gösterilmiştir (Bari ve Şıklar, 2020:116-117). Tarımda mekanizasyonun artması, göç hareketleri ve yeni işgücü dinamikleri, özellikle kırsal kesimde istihdam yapısını dönüştürerek bazı meslekleri tasfiye ederken yeni beceri setlerine ihtiyaç doğurmaktadır (Akkeçeci, 2025: 27; Akkeçeci, 2024: 63). Benzer şekilde, sağlık sektöründe yeşil istihdam, sürdürülebilir hemşirelik uygulamaları ve kronik hastalık yönetiminde karbon ayak izini azaltmaya dönük yaklaşımlar, hem hizmet sunum biçimlerini hem de istihdamın niteliğini değiştiren yeni alanlar oluşturmakta; işgücü piyasasında yeşil dönüşüm temelli yapısal bir uyum süreci gerektirmektedir (Akben, 2025: 55; Akben ve Yaşar, 2025: 115).

İşsizlik kavramsal çerçevesinde önemli bir tartışma alanı, işsizlik histerisi ve doğal oran hipotezleridir. Histeri yaklaşımı, ekonomik şokların işsizlik üzerinde kalıcı etkiler bırakabileceğini savunurken; doğal oran hipotezi, zamanla işsizlik oranının ekonominin kendi uzun dönem dengesine geri döneceğini ileri sürmektedir (Ertürkmen ve Konuk, 2025: 317). Türkiye ve komşu ülkeler için yapılan çalışmalarda, işsizlik oranlarının çoğu zaman durağan olmadığı, birim kök özellikleri taşıdığı ve şokların kalıcı etkiler yaratabildiği bulgularına ulaşılmış; bu durum histeri hipotezinin geçerliliğine işaret etmektedir (Çelik, 2019: 41; Bayat vd., 2020: 6). Ulucak'ın “Histeri mi, Doğal Oran mı?” başlıklı çalışmasında da doğal oran yaklaşımı, yapısalci yaklaşım ve histeri hipotezi perspektifinden Türkiye işsizliği değerlendirilmiş; elde edilen bulgular, uzun vadede işsizlik histerisi hipotezinin Türkiye için geçerli olduğunu göstermiştir (Ulucak, 2021: 300).

İşsizlik histerisinin özellikle gençler ve kırılgan gruplar üzerinde daha güçlü hissedildiği, alan araştırmalarıyla da desteklenmektedir. Genç işsizliği ve işsizlik kaygısı üzerine yapılan çalışmalarda, üniversite öğrencilerinin geleceğe yönelik beklentilerinin, eğitim motivasyonlarının ve psikososyal iyi oluşlarının işsizlik riskine duyarlı olduğu; sürekli yüksek seyreden işsizlik oranlarının genç işsizliği sorununu derinleştirdiği ortaya konulmaktadır (Ertürkmen ve İslah, 2025: 155). Ne eğitimde ne de istihdamda olan (NEET) genç nüfusa ilişkin bulgular ise, gençlerin işgücü piyasası dışında kalmasının hem ekonomik büyüme hem de sosyal uyum açısından ciddi bir maliyet yarattığını, kalıcı dışlanma riskini yükselttiğini göstermektedir (Ertürkmen, 2025: 133). Bu sonuçlar, histeri etkisinin yalnızca makro düzeyde bir istatistik olmadığını; kuşaklar arası aktarılan bir işsizlik ve güvencesizlik deneyimine dönüştüğünü göstermektedir.

İşsizlik teorileri ve kavramsal çerçeve, istihdam politikalarının şekillenmesi açısından doğrudan etkilidir. İşsizlik türlerine göre (yapısal, histerezis, konjonktürel) farklı politika müdahaleleri gerekebilmektedir. Yapısal işsizlik için beceri geliştirme, işgücü eğitimi, yeniden yapılandırma gibi yapısal reformlar önem kazanırken; konjonktürel işsizlik için maliye veya para politikası ile talep yönetimi politikaları ön plana çıkabilmektedir. Enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkinin Phillips eğrisi çerçevesinde incelendiği çalışmalarda, Türkiye ve gelişmiş ekonomiler için eğrinin eğimi ve istikrarının dönemler itibarıyla değiştiği; beklentiler, döviz kuru ve arz yönlü şokların bu ilişkiyi önemli ölçüde etkilediği bulgularına ulaşılmaktadır (Alev vd., 2022: 255-269). Avrupa Birliği'ne uyum süreci bağlamında Türkiye'de uygulanan istihdam politikalarını inceleyen çalışmalar ise, aktif işgücü piyasası programları, yaşam boyu öğrenme ve sosyal içerme odaklı politikalara vurgu yaparak, işsizliğin azaltılmasında yapısal reformların ve kurumsal uyumun belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır (Taş ve Bozkaya, 2012: 151-176). Böylece, teorik çerçevede yer alan işsizlik türleri ve histeri tartışmaları, pratikte hem ulusal istihdam stratejilerinin hem de bölgesel ve sektörel politika tasarımlarının temel referans noktalarından biri hâline gelmektedir.

2.2. Ekonomik Büyüme ile İlgili Kavramsal Çerçeve

Ekonomik büyüme, bir ülkenin belirli bir dönemde ürettiği mal ve hizmetlerin reel olarak artması şeklinde tanımlanmakta ve makroekonomik analizlerin temel kavramlarından biri olarak kabul edilmektedir (Ünsal, 2013: 14). Büyüme olgusunun teorik temelleri, tarihsel süreçte farklı iktisat

okulları tarafından geliştirilmiş ve her bir yaklaşım büyümeyi farklı değişkenler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Klasik iktisatçılar olan Adam Smith, David Ricardo ve Thomas Malthus, sermaye birikimi, nüfus dinamikleri ve işbölümü gibi mekanizmalarla ekonomik büyümeyi ilişkilendirmiş; özellikle Ricardo'nun azalan verimler yasası, büyümenin uzun dönemde karşılaşılabileceği sınırlara dikkat çeken temel bir çerçeve sunmuştur (Turna, 2025: 142). Neoklasik büyüme teorisi ise Solow-Swan modeli ile klasik görüşü sistematik hâle getirerek sermaye birikimi, emek ve dışsal kabul edilen teknolojik ilerlemeyi büyümenin temel belirleyicileri olarak modellemiştir; uzun dönemde kişi başına gelir artışının büyük ölçüde teknolojik gelişmeye bağlı olduğunu vurgulamıştır (Ünsal, 2013: 278). İçsel (endojen) büyüme teorileri bu noktada devreye girerek teknolojinin ve bilginin dışsal değil, ekonominin içinden, özellikle Ar-Ge, eğitim, beşerî sermaye ve kamu politikaları aracılığıyla üretildiğini savunmuştur. Türkiye bağlamında İzzet Taşar'ın Lucas (1988) ve Barro (1990) modelleri üzerinden yaptığı değerlendirmede, içsel büyüme teorilerinin Türkiye için geçerlilik alanları ve sınırları tartışılmış; beşerî sermaye ve kamu politikalarının büyüme sürecindeki belirleyici rolü ortaya konmuştur (Taşar, 2015: 85-102).

Ekonomik büyümenin kavramsal çerçevesi, teorik temeller kadar büyümenin itici güçlerini de kapsamaktadır. Makro büyüme modellerinde fiziksel (maddi) sermaye, özellikle yatırım yoluyla gerçekleşen sermaye birikimi aracılığıyla üretim kapasitesini ve verimliliği artıran temel bir unsur olarak ele alınır. İçsel büyüme teorilerinin öne çıkardığı beşerî sermaye ise bilgi, eğitim, sağlık ve insan becerileri yoluyla üretkenliği artırmakta ve uzun vadeli büyüme performansını desteklemektedir. Türkiye özelinde yürütülen çalışmalar, eğitim ve beşerî sermaye göstergelerindeki iyileşmenin büyüme üzerinde anlamlı etkileri bulunduğunu göstermekte; Aydın ve Demiröz (2023) tarafından yapılan analizde, beşerî sermayenin büyüme üzerindeki pozitif katkısı ampirik olarak ortaya konmaktadır (Aydın & Demiröz, 2023: 431-448). Toplam faktör verimliliği (TFV), teknolojik ilerleme, organizasyonel yenilikler ve verimlilik artışları yoluyla büyümeyi besleyen bir diğer önemli kanaldır. Gündüz vd. Türkiye üzerine yaptığı çalışmada, TFV'deki artışın GSYH büyümesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki yarattığı bulgusuna ulaşılmıştır (Gündüz vd., 2018: 253-270).

Bu noktada büyümenin niceliği kadar niteliği de önem kazanmakta, "sürdürülebilir büyüme" kavramı yalnızca kısa vadeli büyüme oranlarını değil, uzun vadeli kalkınma, çevresel sürdürülebilirlik ve kurumsal

dayanıklılığı içeren daha geniş bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye bağlamında Yalçınkaya ve Salkım (2023), orta gelir tuzağı riski çerçevesinde büyümenin sürdürülebilirliğini tartışmakta; verimlilik artışlarının yavaşlaması, yapısal dönüşümün eksikliği ve kurumların etkinliğine ilişkin sorunların büyümenin niteliğini sınırladığını göstermektedir (Yalçınkaya & Salkım, 2023: 183-203). Bu değerlendirmeler, büyümenin artık yalnızca “ne kadar büyüyörüz?” sorusuyla değil, “nasıl, kimin için ve hangi maliyetlerle büyüyörüz?” sorularıyla birlikte ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Küreselleşme ve ticari dışa açıklık, ekonomik büyüme ile ilgili kavramsal çerçeveyi daha da genişleten önemli dinamiklerdir. Mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, bir yandan ölçek ekonomileri, teknoloji transferi ve rekabet artışı yoluyla büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratırken; diğer yandan dış şoklara ve küresel fiyat dalgalanmalarına duyarlılığı artırarak kırılganlığı yükseltebilmektedir. MIST ülkeleri için yapılan ampirik bir çalışmada, küreselleşme ve iktisadî büyümenin gıda güvenliği üzerindeki etkisi incelenmiş; büyüme ve dışa açıklığın bazı koşullarda gıda güvenliğini güçlendirirken, bazı durumlarda ithalata bağımlılık ve fiyat şokları kanalıyla kırılganlığı artırabildiği tespit edilmiştir (Çelik & Aytekin, 2023: 189-199). Akdeniz havzası ülkelerini ele alan bir diğer çalışmada ise ekonomik büyüme, ticari dışa açıklık ve gıda güvenliği arasındaki ilişki analiz edilmiş; uzun dönemde büyüme ve dışa açıklığın gıda güvenliği göstergelerini çoğunlukla iyileştirdiği, ancak kısa dönemde küresel gıda fiyatlarındaki dalgalanmalar ve dış ticaret bağımlılığı nedeniyle risklerin arttığı ortaya konmuştur (Ertürkmen & Çelik, 2023: 1917-1929). Bu bulgular, ekonomik büyüme kavramının gıda güvenliği, yoksulluk ve sosyal kırılganlık boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir.

Enerji tüketimi ile büyüme arasındaki ilişki de çağdaş büyüme literatürünün temel bileşenlerinden biridir. Enerji, üretim süreçlerinin vazgeçilmez girdisi olduğundan, enerji talebindeki artış çoğu zaman büyümeyle paralel ilerlemektedir. Türkiye’de yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışmada, iki enerji türünün de büyümeyi farklı kanallardan etkilediği; özellikle yenilenebilir enerji kullanımındaki artışın uzun dönemde büyümeyi desteklediği bulgusuna ulaşılmıştır (Öztürk & Saygın, 2020: 104-114). Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketiminin büyümeye etkilerini analiz eden bir diğer çalışmada ise, enerji bileşiminin yalnızca büyüme performansı açısından değil, dışa bağımlılık ve çevresel sürdürülebilirlik bakımından da belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Arslan İliklerden &

Alev, 2025: 21-41). Enerji kullanımı, küreselleşme ve çevresel baskıları birlikte ele alan bölgesel analizler de önemlidir. Karadeniz Ekonomik İş Birliği (KEİ) üyesi ülkelerde ekonomik büyüme, küreselleşme ve yenilenebilir enerji kullanımının ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışmada, yenilenebilir enerji kullanımındaki artışın ekolojik ayak izini azaltıcı; büyüme ve küreselleşmenin ise ekolojik ayak izini artırıcı etkiler yaratabildiği saptanmıştır (Demir, 2025: 305-330). Bu sonuçlar, enerji ve çevre boyutu dikkate alınmadan yapılan büyüme analizlerinin kavramsal olarak eksik kalacağını göstermektedir.

Ekonomik büyüme ile ilgili kavramsal çerçevede maliye politikasının rolü de kritik öneme sahiptir. Kamu harcamaları ve devlet müdahalesi, Keynesyen ve neoklasik yaklaşımlar arasında tartışmalı bir alan olmakla birlikte, modern içsel büyüme teorileri kamu harcamalarını altyapı, eğitim, sağlık ve Ar-Ge yatırımları üzerinden büyümenin içsel bir belirleyicisi olarak ele almaktadır. Türkiye için yapılan bir çalışmada, kamu harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmış; bu etkinin özellikle üretken alanlara yönlendirilen harcamalar üzerinden ortaya çıktığı belirtilmiştir (Yurtkuran, 2022: 1029-1044). ASEAN ülkeleri örneğinde maliye politikası uygulamalarını inceleyen bir başka çalışmada, kamu harcamalarının özellikle altyapı, eğitim ve sağlık gibi alanlarda yoğunlaştığında büyümeyi anlamlı biçimde desteklediği görülmüştür (Alev, 2024: 2219-2248). Bu bulgular, kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin yalnızca düzeye değil, bileşime ve kurumsal çerçeveye de bağlı olduğunu göstermektedir.

Ticari açıklık ve finansal gelişme de büyümenin kavramsal çerçevesinde önemli yer tutmaktadır. Dışa açıklık ve finansal serbestleşme, teknoloji transferi, rekabet ve yatırım kanalları üzerinden büyümeyi hızlandırabilmekte; ancak yeterli düzenleyici çerçeve olmadığında finansal kırılganlığı artırabilmektedir. Yeni kırılgan beşli ülkeleri üzerine yapılan bir çalışmada, ticari açıklık ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiş; ticari açıklığın finansal gelişme ile birlikte değerlendirildiğinde büyümeyi desteklediği, fakat bu sürecin uygun makro ihtiyati politikalarla desteklenmemesi durumunda ekonomilerin dış şoklara karşı hassasiyetinin arttığı vurgulanmıştır (Akın, 2025: 186-203). Bu durum, küresel entegrasyonun büyüme açısından çift yönlü bir nitelik taşıdığını, hem fırsatlar hem de riskler içerdiğini ortaya koymaktadır.

Kurumsal yapı, hukukun üstünlüğü, yatırım ortamı ve demokratik kalite gibi unsurlar da modern büyüme teorilerinde ön plana çıkmaktadır.

Kurumların etkinliği, piyasa sinyallerinin doğruluğu, mülkiyet haklarının korunması ve öngörülebilir bir düzenleyici çerçeve, yatırım kararları ve verimlilik artışları açısından belirleyici rol oynamaktadır. İnovasyon politikaları, Ar-Ge destekleri ve insan sermayesine yapılan yatırımlar ise içsel büyüme perspektifinden bakıldığında büyüme stratejisinin merkezini oluşturmaktadır. Özkurt'un çalışmasında inovasyon kapasitesi, Ar-Ge harcamaları ve beşerî sermaye unsurlarının büyüme performansı ile yakından ilişkili olduğu, inovasyona dayalı büyüme stratejilerinin uzun vadeli kalkınma için kritik olduğu vurgulanmaktadır (Özkurt, 2024: 164-176). Bu çerçevede ekonomik büyüme, yalnızca üretim hacmindeki artışın ölçüldüğü dar bir makroekonomik gösterge olmaktan çıkmakta; küreselleşme, enerji, çevre, gıda güvenliği, maliye politikası, finansal istikrar ve kurumsal kaliteyi birlikte içeren geniş ve çok katmanlı bir kavramsal çerçeveye dönüşmektedir.

2. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE EKONOMİK BÜYÜME PROBLEMLERİNİN LİTERATÜRE DAYALI İNCELEMESİ

Türkiye'de işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, özellikle iktisadi krizlerin, sanayileşme dönemlerinin ve makroekonomik dönüşümlerin etkisiyle tarihsel olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Literatürde bu dinamikler birçok çalışmada ampirik olarak analiz edilmiş; hem kısa dönemde hem de uzun dönemde büyümenin istihdama etkisi sorgulanmıştır.

2.1. 1950–1980 Dönemi: Sanayileşme, Büyüme ve İşsizlik Dinamikleri

1950–1980 arası Türkiye, hızlı sanayileşme ve yapısal dönüşüm süreçlerinin yaşandığı, büyüme ve işsizlik dinamiklerinin önemli değişimler gösterdiği bir dönemdir. Bu yıllarda devlet müdahalesi ve ithal ikameci politikalar ön planda olurken, dönem sonunda ekonomik krizler ve yapısal darboğazlar belirginleşmiştir (Pamuk, 2018: 222-224).

1960'lardan 1980'e kadar Türkiye, yüksek gümrük tarifeleri ve devlet öncülüğünde ithal ikameci sanayileşme stratejisi izlemiştir. Bu süreçte sanayi ve hizmet sektörlerinin payı artarken, tarımın ekonomideki ağırlığı azalmış, üretim yapısı giderek sanayi lehine değişmiştir (Pamuk, 2018: 222-230; Karaalp-Orhana, 2019: 161-170; Mihçı, 1998: 65-93; Kaya ve Çiçekçi, 2023). Ancak, yapısal dönüşümde gecikmeler yaşanmış; sektörler arası

işgücü dağılımı, benzer gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında daha yavaş ve sınırlı bir dönüşüme işaret etmiştir (Mıhçı, 1998: 65-93; Karaalp-Orhana, 2019: 161-170). 1970'lerin sonuna doğru, ithal ikameci modelin sürdürülemezliği; kronikleşen dış ticaret açığı, artan enflasyonist baskılar ve büyüyen bütçe açıkları üzerinden belirginleşmiş, bu durum 1980 sonrası dışa açılma ve ihracata dayalı sanayileşme arayışlarını hızlandırmıştır (Güvercin, 2020: 1-15; Çevik vd., 2019: 41).

1950–1980 döneminde kişi başına GSYİH, yıllık ortalama %3'ün üzerinde artarak yaklaşık iki katına ulaşmış; bu büyüme performansı, Cumhuriyet dönemi açısından şimdiye kadar görülmemiş bir hız anlamına gelmiştir (Pamuk, 2018: 222-228; Kaya ve Çiçekçi, 2023). Bununla birlikte, büyüme süreci kesintisiz değildir; 1950'lerin ortasındaki ödeme dengesi krizi ile 1970'lerin sonundaki petrol şokları ve iç darboğazlar, büyüme oranlarında ciddi dalgalanmalara yol açmıştır (Pamuk, 2018: 231-242). Bu dönemde yakalanan büyüme hızına rağmen, Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle arasındaki gelir farkı tam olarak kapanmamış; verimlilik artışlarının sınırlı kalması ve yapısal dönüşümün yavaş ilerlemesi bu açığın devam etmesinde etkili olmuştur (Pamuk, 2018: 238-244; Karaalp-Orhana, 2019: 161-170). 1980 sonrası dışa açılma ve ihracata dayalı büyüme stratejisi ile birlikte, ticari açıklık ve büyüme dinamikleri farklı bir çerçeveye oturmuş; ticari dışa açıklığın büyüme üzerindeki rolü, zaman içinde değişen nedensellik ilişkileriyle birlikte yeniden tartışılmaya başlanmıştır (Çevik vd., 2019: 41).

Sanayileşme ve kentleşme hızlanmasına rağmen, tarımda istihdamın payı uzun süre yüksek kalmış; özellikle 1950–1980 arasında kırsal çözülme ile kentlere yönelen işgücü, sanayi ve hizmetlerde yeterince emilememiştir. Bu durum, gizli işsizlik ve eksik istihdamın hem tarımda hem de kentlerde önemli bir sorun olarak devam etmesine yol açmıştır (Gürel, 2011: 195-219; Mıhçı, 1998: 65-93). Kadın istihdamı bu dönemde düşük seviyede seyretmiş; patriyarkal toplumsal cinsiyet rolleri, aile temelli refah rejimi ve bakım yükünün kadınlar üzerinde yoğunlaşması, kadınların ücretli istihdama ve işgücüne katılımını sınırlamıştır (Yılmaz, 2024: 889-904). Sanayileşme ve büyümenin hızlanmasına rağmen, kadınların işgücüne katılım oranlarının sınırlı kalması, büyümenin istihdam ve toplumsal cinsiyet boyutunda kapsayıcı olmadığını göstermektedir. 1970'lerde işçi hareketleri ve sendikal mücadeleler, özellikle sanayileşen bölgelerde ücret düzeylerinin yükselmesine ve çalışma koşullarının kısmen iyileşmesine katkı sağlamıştır (Gürel, 2011: 205-219; Güvercin, 2020: 10-15). Ancak sendikal güçlenme ve ücret artışları, aynı zamanda maliyet baskıları ve kârlılık tartışmalarıyla

birlikte ele alınmış; 1980 sonrası dönemde uygulamaya konulan yeni iktisat politikalarıyla işgücü piyasasının kurumsal yapısı yeniden şekillenmiştir.

2.2. 1980–2000: Kriz Dönemleri, Liberal Politika ve Makroekonomik Çalkantılar

1980 sonrası dönem, Türkiye ekonomisinde ithal ikameci, devlet ağırlıklı büyüme modelinden, dışa açık ve finansal serbestleşmeye dayalı neoliberal bir çerçeveye geçişi ifade etmektedir. 24 Ocak 1980 kararları ve sonrasındaki askerî müdahale, fiyat kontrollerinin gevşetildiği, kamu iktisadi teşebbüslerinin kademeli özelleştirildiği, ücretlerin baskılandığı ve ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsendiği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Ural, 2003: 11-29; Cizre-Sakallıoğlu ve Yeldan, 2000: 481-508). Bu süreçte yapısal uyum politikaları; kamu maliyesinde sıkılaştırma, dış ticaret rejiminde serbestleşme ve sermaye yanlısı bir yeniden bölüşüm ekseninde şekillenmiş, istikrar programları sosyal maliyeti yüksek bir dönüşümle birlikte yürümüştür (Boratav, Türel ve Yeldan, 1996: 373-393). Kutlay’a göre 1980–2001 arası dönem, zayıf kurumsal kapasiteye sahip “reaktif devlet”in neoliberal bir bağlamda kurumsallaştığı ve kriz–reform döngülerinin belirginleştiği bir siyasal iktisat zemini yaratmıştır (Kutlay, 2018: 33-70).

Bu dönemin en kritik unsurlarından biri, finansal serbestleşme ve özellikle 1989 tarihli 32 sayılı Karar ile sermaye hesabının hızla serbestleştirilmesidir. 1980’ler boyunca uygulanan dışa açılma stratejisi; döviz kurlarının görece esnekleştirilmesi, faizlerin liberalleşmesi ve finansal piyasaların derinleştirilmesi ile desteklenmiş, 1990’lara gelindiğinde kısa vadeli sermaye girişleri makroekonomik performansın belirleyici faktörlerinden biri hâline gelmiştir (Altinkemer ve Ekinci, 1992: 89-108). Cizre-Sakallıoğlu ve Yeldan, 1990’larda finansal serbestleşmenin siyasal koalisyonlar ve rant dağılımı ile iç içe geçerek, yüksek faiz–düşük kur dengesine dayalı kırılgan birikim süreci yarattığını vurgulamaktadır (Cizre-Sakallıoğlu ve Yeldan, 2000: 481-508). Aynı yazarlar 2000/2001 krizinde, neoliberal çerçevenin iktisadi olduğu kadar siyasal bir proje olarak çözümsüzlük ürettiğini, devlet kapasitesindeki aşınmanın finansal kırılganlığı derinleştirdiğini ortaya koymaktadır (Cizre ve Yeldan, 2005: 387-408). Finansal gelişme–kırılganlık ekseninde yapılan ampirik çalışmalar da, Türkiye’de liberalizasyon sonrası dönemde finansal genişlemenin sistemik risk ve kırılganlığı artıran bir dinamikle birlikte seyrettiğini göstermektedir (Felek, Yayla ve Çeviş, 2021: 1164-1184).

1980–2000 arasında makroekonomik performans, bir yandan dönemsel büyüme atakları, diğer yandan sık aralıklarla yaşanan krizler ve istikrarsızlıklarla karakterize edilmiştir. 1980’lerin ortasından itibaren ihracat artışı ve nispi büyüme hızlanmasına rağmen, kamu açıkları, yüksek enflasyon ve artan dış borç stokunun birikmesi 1994 krizine zemin hazırlamıştır (Ural, 2003: 11-29; Boratav, Türel ve Yeldan, 1996: 373-393). 1990’larda sık seçimler, koalisyon hükümetleri ve kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı büyüme stratejisi, ekonomiyi hem iç hem de dış şoklara karşı daha kırılgan hâle getirmiştir. Kutlay, 1980–2001 dönemi boyunca devletin reform kapasitesindeki aşınmanın, krizlerin bir “dönüm noktası” olarak kalıcı kurumsal dönüşümlere yol açmasını engellediğini ve siyasal-ekonomik koalisyonların kısa vadeli çıkarlar üzerinden yeniden üretildiğini belirtmektedir (Kutlay, 2018: 33-70). Bu çerçevede 1994 ve 2000/2001 krizleri, yalnızca makro göstergelerde bozulma değil, aynı zamanda liberal politikanın sınırlarının görünür hâle geldiği eşikler olarak değerlendirilebilir (Cizre ve Yeldan, 2005: 387-408).

Dışa açıklığın artması, ihracat hacmindeki genişleme ve OECD ülkeleriyle ticari entegrasyon, 1980 sonrası büyüme stratejisinin temel bileşenleri olmuştur. Türkiye’nin ihracatının yapısal bileşimi ve OECD ekonomileriyle eş hareket etme derecesine ilişkin son dönem ampirik bulgular, 1982Q1–2021Q1 dönemi için ihracatın küresel konjoktüre ve kur dinamiklerine güçlü duyarlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır (Altınkaya, Adli ve Şener, 2023: 1069-1094). Bu durum, kökeni 1980’lerde atılan dışa açılma stratejisinin, uzun dönemli ihracat–büyüme ilişkisinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Öte yandan, yapısal uyum ve ihracata dayalı sanayileşme çerçevesinde uygulanan politikaların çevresel ve ekolojik maliyetleri, literatürde özellikle karbon emisyonu, enerji kullanımı ve büyüme ilişkisi üzerinden tartışılmaktadır (Demir, 2025: 731-748). Böylece 1980–2000 dönemi, bir yandan finansal ve ticari liberalizasyonla büyüme ve yeniden entegrasyon sürecini, diğer yandan krizler, finansal kırılganlık ve sosyal/çevresel maliyetlerin derinleşmesini bir arada barındıran çalkantılı bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

2.3. 2000 Sonrası: Enflasyon Hedeflemesi, Okun Yasası ve İstihdamsız Büyüme

2001 krizinin ardından Türkiye’de para ve kur rejimi köklü bir dönüşüm yaşamış, 2002’den itibaren önce örtük, 2006’dan sonra da açık enflasyon

hedeflemesi rejimine geçilmiştir. Enflasyon hedeflemesi stratejisinin performansını ölçen ampirik çalışmalar, rejimin özellikle enflasyon oranının düzeyi ve oynaklığının azaltılmasında kısmi bir başarı sağladığını, ancak bu başarının sınırlı ve kırılgan olduğunu göstermektedir (Eroğlu vd., 2017: 1536–1552).

Enflasyon hedeflemesinin başarısı, sadece para politikası tasarımına değil, aynı zamanda mali disiplinin derecesine de bağlıdır. Türkiye örneğinde 2000’ler boyunca faiz dışı fazla hedefleri ve borç stokunun milli gelire oranındaki düşüş, parasal otoritenin kredibilitesini desteklemiş; buna karşın “mali baskınlık” riskinin tamamen ortadan kalkmadığı, özellikle seçim dönemlerinde harcama artışları ve vergi istisnaları yoluyla enflasyon hedeflemesi üzerinde baskı oluşturduğu vurgulanmıştır (Ersel & Özatay, 2008: 38–51). Bu çerçevede, para ve maliye politikası etkileşimi, büyüme–enflasyon–işsizlik üçgeninin seyrini belirleyen temel kurumsal unsur hâline gelmiştir.

Enflasyon hedeflemesi, döviz kuru–fiyatlar genel seviyesi ilişkisini de dönüştürmüştür. Özcan Karahan’ın çalışması, hedefleme rejimi öncesi dönemde döviz kuru geçişkenliğinin daha yüksek olduğunu, 2001 sonrası dezenflasyon süreci ve hedefleme rejimi ile birlikte kur şoklarının iç fiyatlara yansımada derecesinin belirgin biçimde azaldığını ortaya koymaktadır (Karahan, 2017: 37–48). Bu bulgu, Merkez Bankası’nın fiyat istikrarı konusundaki kredibilitesinin artmasının, kur oynaklığının enflasyon üzerindeki etkisini sınırladığını; dolayısıyla para politikasının enflasyon beklentilerini çıpalamada görece daha etkin hâle geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte, daha düşük geçişkenlik aynı zamanda kur kaynaklı rekabet gücü ayarlamalarının da istihdam kanalı üzerinden sınırlı çalışması anlamına gelebilmektedir.

2000 sonrası dönemde büyüme, işsizlik, enflasyon ve cari denge arasındaki ilişkiler, teorik ve ampirik olarak birlikte ele alınmaktadır. Dayıoğlu ve Aydın’ın Türkiye için yaptığı çalışma, 2000Q1–2020Q4 döneminde büyüme, işsizlik, enflasyon ve cari açığın hem simetrik hem de asimetrik nedensellik testleriyle analiz edildiğini; kriz dönemlerinde büyüme ile işsizlik arasında belirgin bir ters yönlü ilişki gözlense de, normal konjonktürde bu ilişkinin zayıfladığını ortaya koymaktadır (Dayıoğlu & Aydın, 2020). Bu sonuç, Okun Yasası’nın Türkiye’de dönemlere ve koşullara göre değişen bir hassasiyetle işlediğini, büyümenin her zaman aynı ölçüde istihdam yaratmadığını ima etmektedir.

Okun Yasası çerçevesinde Türkiye’de büyüme–işsizlik ilişkisinin doğrudan test edildiği çalışmalar, 2000 sonrasında “istihdama duyarlı büyüme” katsayılarının zayıfladığına işaret etmektedir. Özçelik ve Erdem’in 2000 sonrası dönemi de kapsayan analizinde, işsizlik ile reel çıktı arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, ancak Okun katsayısının mutlak değerinin düşük kaldığı; yani belli oranlı bir büyümenin işsizliği sınırlı ölçüde azalttığı saptanmıştır (Özçelik & Erdem, 2020: 326–341). Benli’nin doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleriyle yaptığı daha güncel çalışma ise, 2005–2023 döneminde Türkiye için Okun Yasası’nda asimetrik bir davranış olduğunu; büyüme yavaşladığında işsizliğin daha hızlı arttığını, buna karşılık büyümenin hızlanmasının işsizliği aynı ölçüde azaltmadığını göstermektedir (Benli, 2024: 399–416). Bu asimetri, özellikle kriz sonrası toparlanma dönemlerinde “istihdamsız büyüme” olgusunu güçlendiren temel mekanizmalardan biri olarak okunabilir.

Makroekonomik performansı 2002–2022 dönemi için enflasyon hedeflemesi bağlamında inceleyen çalışmalar, fiyat istikrarına yönelik görece iyileşmeye rağmen, büyümenin dalgalı, işsizliğin ise kronik olarak yüksek seyrettiğini vurgulamaktadır. Berdiyorov ve Masharipov, enflasyon hedeflemesi rejimi altında enflasyon, büyüme, çıktı açığı ve işsizlik gibi göstergeler arasında kurulan ilişkileri analiz ederek, rejimin enflasyon oynaklığını azaltmakta başarılı; ancak istihdam yaratma kapasitesini artırma noktasında sınırlı kaldığı sonucuna ulaşmaktadır (Berdiyorov & Masharipov, 2024: 57–68). Bu bulgu, bir yandan fiyat istikrarının tek başına sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyüme için yeterli olmadığını, diğer yandan da işgücü piyasasındaki yapısal sorunların (kayıt dışılık, genç ve kadın işsizliği, beceri uyumsuzlukları vb.) para politikası ile doğrudan çözülemeyeceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, 2000 sonrası dönemde enflasyon hedeflemesi, Türkiye’de enflasyon dinamiklerini ve kur–fiyat geçişkenliğini önemli ölçüde dönüştürmüştür; ancak büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi Okun Yasası perspektifinden zayıflamış ve asimetrik hâle gelmiştir. Büyümenin istihdam yaratmayan bir karakter kazanması, yani “istihdamsız büyüme”, hem sektörler arası verimlilik farklarının hem de esnekleşen işgücü piyasalarının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, 2000 sonrası makroekonomik çerçeve değerlendirilirken, fiyat istikrarı ile birlikte istihdam odaklı büyüme stratejilerini ve aktif işgücü piyasası politikalarını içeren daha bütüncül bir politika bileşimine ihtiyaç olduğu söylenebilir.

2.4. Cumhuriyet Döneminden Günümüze: Uzun Dönem Perspektifi

Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye ekonomisi, tarım ağırlıklı bir yapıdan sanayi ve hizmetler sektörünün baskın olduğu karma bir yapıya evrilmiş; bu süreçte büyüme, işsizlik, enflasyon ve dış denge dinamikleri birbirini izleyen dalgalar hâlinde yeniden şekillenmiştir. Erken Cumhuriyet yıllarında düşük gelir düzeyi, tarımda yoğun istihdam ve sınırlı sanayileşme belirleyici iken; 1950 sonrası dönemde ulaştırma, sanayi ve kentsel altyapı yatırımlarıyla birlikte yapısal dönüşüm hızlanmış, ancak işsizlik ve istihdam kalitesine ilişkin sorunlar hiçbir dönemde tam olarak çözülememiştir. 1980 sonrasında dışa açılma ve finansal serbestleşme ile birlikte büyüme dinamiği küresel konjonktüre daha duyarlı hâle gelmiş; 2000'ler sonrasında ise enflasyon hedeflemesi, sermaye hareketlerinin serbestliği ve küresel krizlerin etkisi altında daha karmaşık bir makroekonomik çerçeve ortaya çıkmıştır.

Uzun dönem perspektiften bakıldığında, özellikle küresel kriz dönemlerinin Türkiye'de işgücü piyasası üzerinde kalıcı izler bıraktığı görülmektedir. 2008 küresel krizinin genç işsizlik üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalar, kriz şokunun Türkiye'de genç işsizlik oranlarını belirgin şekilde yukarı çektiğini ve toparlanma döneminde dahi genç işsizliğin görece yüksek düzeylerde seyrettiğini ortaya koymaktadır (Şahinli vd.,2020: 2334–2338). Bu bulgular, büyüme dalgalanmalarının demografik açıdan en kırılgan gruplardan biri olan gençler üzerinde daha kalıcı ve asimetrik etkiler ürettiğine işaret etmektedir. Benzer biçimde, seçilmiş gelişmekte olan ülkeler için büyüme–işsizlik ilişkisinin test edildiği ampirik analizlerde, Türkiye de içinde olmak üzere bu ülke grubunda ekonomik büyümenin işsizliği azaltma kapasitesinin sınırlı olduğu, Okun katsayılarının düşük ve dönemlere göre değişken olduğu gösterilmektedir (Tunali vd.,2021: 975–999).

Cumhuriyet dönemi boyunca işgücü piyasasında ortaya çıkan dalgalanmaların daha iyi anlaşılabilmesi için son yıllarda kullanılan yöntemler de çeşitlenmiştir. Türkiye işsizlik oranının tahmini için makine öğrenmesi modellerini karşılaştıran çalışmalarda, farklı algoritmaların (örneğin ağaç temelli yöntemler, yapay sinir ağları vb.) kısa ve orta vadeli işsizlik öngörülerinde geleneksel zaman serisi modellerine kıyasla daha başarılı performans gösterebildiği bulgulanmaktadır (Güler vd.,2024: 6509). Bu tür çalışmalar, uzun dönem veri setlerinin yeni yöntemlerle analiz

edilmesi sayesinde, işsizlik dinamiklerinin konjonktürel ve yapısal bileşenlerinin daha net ayrıştırılabildiğini ve politika yapımcılar için öngörü kapasitesinin arttığını göstermektedir.

Büyümenin uzun dönem niteliği, yalnızca üretim artışı değil, aynı zamanda beşerî sermaye, Ar-Ge ve sağlık göstergeleriyle birlikte ele alınmaktadır. Türkiye’de ekonomik büyüme ile sağlık ve Ar-Ge harcamaları ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik bulgular, beşerî sermayeye yönelik harcamaların büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu; buna karşın yüksek işsizlik oranlarının büyümenin sosyal sürdürülebilirliğini zayıflattığını ortaya koymaktadır (Şenol ve Onaran, 2022: 141–155). Uzun dönemde büyümenin çevresel sürdürülebilirlik boyutu da öne çıkmakta; 176 ülke için çok boyutlu panel veriyle yapılan bir analiz, ekonomik büyümenin CO₂ emisyonlarını artırırken, yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın emisyonları azalttığını ve böylece büyüme stratejilerinin iklim politikalarıyla birlikte düşünülmesi gerektiğini göstermektedir (Demir, 2025: 731–748). Bu çerçevede, Cumhuriyet’in ilk döneminden bugüne kadar uzanan büyüme deneyiminin, yalnızca kişi başına gelir artışıyla değil, aynı zamanda istihdam, gelir dağılımı, insan sermayesi ve çevresel/sosyal refah boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

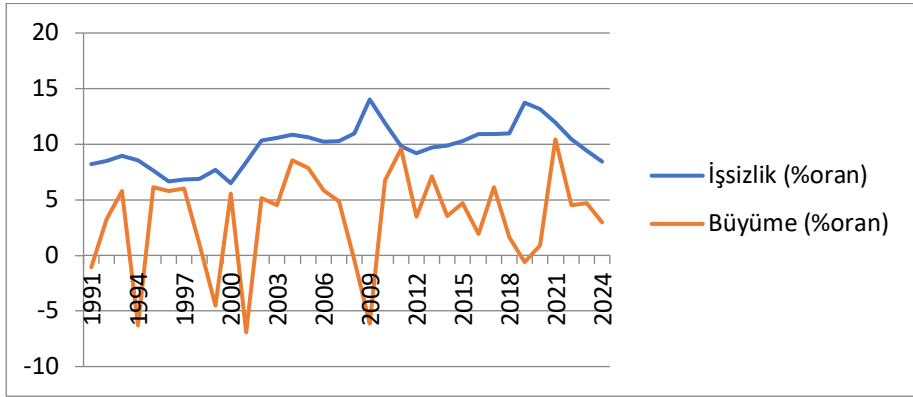
Son dönem literatür, özellikle “istihdamsız büyüme” olgusuna odaklanarak, Türkiye’de büyümenin niteliğini yeniden tartışmaya açmaktadır. Sektörel düzeyde ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, 2000 sonrası dönemde bazı sektörlerde yüksek büyüme oranlarına rağmen istihdam artışının sınırlı kaldığını; yani üretkenlik artışlarının ve teknolojik dönüşümün işgücü talebini yeterince genişletmediğini göstermektedir (Akusta, 2025: 469–486). Makro düzeyde yapılan analizler de, büyüme ile işsizliğin birlikte ele alındığı uzun dönem incelemelerde, özellikle kriz sonrasında yüksek büyüme dönemlerinde dahi işsizlik oranlarının kalıcı olarak yüksek seviyelerde seyrettiğini vurgulamaktadır (Demiral ve Çelem, 2020: 63–76; Aytaç vd., 2024: 1–11). Bu bulgular, Türkiye’nin uzun dönem büyüme patikasında istihdam yaratma kapasitesinin zayıf kaldığını, dolayısıyla büyüme stratejilerinin istihdam ve gelir dağılımı hedefleriyle yeniden kalibre edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Cumhuriyet döneminden günümüze uzanan uzun dönemde Türkiye ekonomisi, dönemsel olarak yüksek büyüme oranları yakalamış olsa da; genç işsizlik, uzun süreli işsizlik, bölgesel eşitsizlikler ve istihdamsız büyüme gibi sorunların süreklilik gösterdiği bir

yapı sergilemektedir. Yeni kuşak çalışmaların makine öğrenmesi, doğrusal olmayan zaman serileri ve panel veri yöntemleri gibi araçlarla bu uzun dönemli dinamikleri daha ayrıntılı analiz etmesi, geleceğe dönük politika tasarımı açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu nedenle, büyüme ve istihdam politikalarının Cumhuriyet'in yüz yılı aşkın deneyimini dikkate alan, kriz dönemlerindeki kırılganlıkları azaltan ve beşerî sermaye odaklı uzun dönemli bir perspektifle tasarlanması gerekmektedir.

3. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE BÜYÜMENİN SEYRİ

1991–2023 döneminde Türkiye ekonomisinin seyrine bakıldığında, büyüme oranlarının güçlü dalgalanmalar gösterdiği, buna karşılık işsizlik oranlarının görece daha yavaş fakat yukarı yönlü bir eğilim izlediği görülmektedir. Grafik, kriz yıllarında büyüme hızının sert biçimde negatife döndüğünü, buna paralel olarak işsizlik oranlarında belirgin sıçramalar yaşandığını; kriz sonrası yüksek büyüme dönemlerinde ise işsizliğin aynı ölçüde gerilemediğini ortaya koymaktadır. Bu görünüm, Türkiye’de uzun dönemde büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin zayıfladığını ve özellikle 2000’li yıllardan itibaren “istihdamsız büyüme” tartışmasını gündeme getiren bir patika izlendiğini göstermektedir.

Şekil 1. Türkiye’de İşsizlik ve Büyüme (1991-2023)(Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/> 17.10.2025)

Grafik, 1991–2023 döneminde Türkiye’de işsizlik oranı ile reel büyüme oranının eşanlı seyrini ortaya koymakta; böylece konjonktürel dalgalanmalar ile işgücü piyasasındaki kalıcı sorunların birlikte izlenmesine imkân vermektedir. Mavi seri işsizlik oranlarını, kırmızı seri ise yıllık büyüme

oranlarını temsil etmektedir. Zaman eksenini boyunca büyüme oranlarının son derece oynak, işsizlik oranlarının ise görece daha durağan fakat yukarı yönlü bir trend izlediği görülmektedir. Bu görünüm, literatürde sıkça vurgulanan “yüksek büyüme hızlarına rağmen kronik işsizlik” bulgusuyla uyumludur (Demiral ve Çelem, 2020: 63-76; Akusta, 2025: 469-486).

1990’lı yılların başında işsizlik oranı yaklaşık yüzde 8-9 bandında seyrederken, büyüme oranları pozitif düzeylerde olmakla birlikte 1994 ve 1999 krizlerinde keskin biçimde negatife dönmektedir. 2001 krizinde büyüme oranındaki sert daralma ile işsizlik oranında belirgin bir sıçrama gözlenmekte, sonrasında ise 2000’lerin ortasına kadar süren nispeten yüksek büyüme dönemine rağmen işsizlik oranlarının çift hanelere yakın seviyelerde kalmaya devam ettiği görülmektedir. 2008-2009 küresel krizinde büyüme yeniden eksiye düşerken, işsizlik oranı serinin en yüksek düzeylerinden birine ulaşmakta; bu durum, kriz şoklarının Türkiye’de emek piyasasına güçlü ve kalıcı bir şekilde yansıdığını göstermektedir (Şahinli vd., 2020: 2334-2338).

2010 sonrasında büyüme oranları yeniden pozitif ve bazı yıllarda oldukça yüksek seviyelere çıksa da, işsizlik oranlarında yapısal bir gerileme gerçekleşmemiş; özellikle 2010’lu yıllar boyunca işsizlik çift haneli oranlara adeta “yerleşmiştir”. 2018-2019 kur şoku ve 2020 pandemisiyle birlikte büyüme hızında tekrar sert dalgalanmalar yaşanırken işsizlik oranı yüksek seviyesini korumuş, son yıllarda gözlenen kısmi düşüşe rağmen 1990’ların başına kıyasla daha yüksek bir düzeyde kalmıştır. Okun Yasası’nı uzun dönemli verilerle test eden çalışmalar, büyümenin işsizliği azaltma esnekliğinin zaman içinde zayıfladığını ve ilişkiye asimetric bir karakter kazandığını ortaya koymaktadır (Akkoyunlu, 2024: 113-132; Coşar ve Yavuz, 2021: 59-69; Benli, 2024: 399-416).

Grafikteki eğilimler, Türkiye işgücü piyasasında histeri etkisi tartışmalarıyla birlikte ele alındığında daha berrak bir çerçeve sunmaktadır. Karakuş’un 2005-2023 döneminde bölgesel ve demografik dinamikler çerçevesinde uzun süreli ve genç işsizlik için yürüttüğü ampirik analiz, işsizliğin özellikle gençlerde ve belirli bölgelerde kalıcılaştığını; kriz dönemlerinde yükselen işsizlik oranlarının sonraki toparlanma dönemlerinde tam olarak geri dönmediğini göstermektedir (Karakuş, 2025: 1565-1588). Bu bulgular, grafikte gözlenen “dalgalı büyüme-kalıcı yüksek işsizlik” ikileminin yalnızca konjonktürel şoklardan ibaret olmadığını; işgücü piyasasında histeri etkisinin güçlü olduğu, dolayısıyla Türkiye’de büyüme ve istihdam politikalarının kriz dönemlerindeki kayıpları telafi etmeye

odaklanan, genç ve uzun süreli işsizliği hedef alan bütüncül bir perspektifle tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ekonomisi, dönemsel olarak yüksek büyüme oranlarına ulaşmasına rağmen, bu büyümenin toplumsal refahı yaygınlaştırma ve özellikle işsizlikle mücadele etme konularında sınırlı bir başarı sağladığı görülmektedir. Çalışma boyunca incelenen veriler ve literatür, ekonomik büyümenin her zaman istihdam artışına yol açmadığını; hatta bazı dönemlerde büyümenin işsizlik oranlarını düşürmede etkisiz kaldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye için giderek belirginleşen "istihdamsız büyüme" olgusunun yapısal bir gerçeklik hâline geldiğini göstermektedir.

Ekonomik büyümenin istihdam üzerindeki etkisi, Okun Yasası çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye’de bu ilişkinin giderek zayıfladığı ve zamanla asimetrik bir karakter kazandığı dikkat çekmektedir. Kriz dönemlerinde büyümede yaşanan daralmalar işsizlik oranlarını hızla artırırken, büyüme toparlandığında işsizlik oranları aynı hızla düşmemektedir. Bu asimetri, özellikle gençler ve uzun süreli işsizler üzerinde kalıcı etkiler bırakmakta; dolayısıyla işgücü piyasasında "histeri etkisi"nin varlığına işaret etmektedir. Geçmişte yaşanan işsizlik deneyiminin gelecekteki işsizlik olasılığını artırması, istihdam politikasının yalnızca konjonktürel değil, aynı zamanda yapısal çözümler gerektirdiğini göstermektedir.

Literatürde sıkça vurgulanan bir diğer nokta ise, ekonomik büyümenin sektörel ve mekânsal olarak homojen bir yapı arz etmediğidir. Bazı sektörlerde yaşanan büyüme yüksek verimlilik artışlarına rağmen istihdam yaratamazken; bazı bölgelerde ise işgücü piyasası gelişmelerden yeterince faydalanamamaktadır. Bu durum, Türkiye’de hem sektörel hem de bölgesel düzeyde işsizlikle mücadele stratejilerinin yeniden tasarlanması gerektiğini göstermektedir. Özellikle kadınların ve gençlerin işgücüne katılım oranlarının düşük seyretmesi, ekonomik büyümenin toplumsal kapsayıcılığını da sorgulatmaktadır.

Tüm bu bulgular ışığında, Türkiye’de işsizlikle mücadelede yalnızca büyüme odaklı bir yaklaşımın yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Büyümeyi istihdamla bütünleştiren, üretim yapısını niteliksel olarak dönüştüren ve işgücü piyasasının kurumsal altyapısını güçlendiren politika setlerine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda;

- **Aktif işgücü piyasası politikalarının** (mesleki eğitim, yeniden beceri kazandırma, girişimcilik destekleri vb.) yaygınlaştırılması,
- **Kayıt dışı istihdamla mücadelenin** güçlendirilmesi,
- **Kadın ve genç işsizliğini** hedef alan toplumsal cinsiyet duyarlı politikaların geliştirilmesi,
- **Bölgesel eşitsizlikleri** azaltacak yerel kalkınma odaklı stratejilerin hayata geçirilmesi,
- **Beşerî sermayeye yatırım** (eğitim, sağlık, Ar-Ge) yoluyla istihdam yaratma kapasitesinin artırılması,

gibi önlemler, ekonomik büyümenin istihdam üzerindeki etkisini artırmak için kritik önemdedir.

Sonuç olarak, büyümenin yalnızca makroekonomik göstergelerle ölçülmediği; aynı zamanda sosyal kapsayıcılık, gelir dağılımı, çevresel sürdürülebilirlik ve istihdam kalitesi gibi çok boyutlu göstergelerle değerlendirildiği bir yaklaşıma geçilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin uzun dönemli büyüme hedefleri, istihdam yaratma kapasitesi güçlü, eşitsizlikleri azaltıcı ve sosyal refahı önceleyen kalkınma politikalarıyla desteklenmelidir. Ancak bu şekilde, büyüme ile işsizlik arasındaki yapısal kopuş onarılabilir ve kapsayıcı bir ekonomik model inşa edilebilir.

Kaynaklar

- Akben, S. (2025a). Yeşil istihdam ve hemşirelik: Sağlık hizmetlerine etkiler. M. Karakuş (Ed.), *Makroekonomide geleceği okumak: İstihdamın yeni yüzü* içinde (ss. 55–70). Ekin Yayınevi.
- Akben, S., & Yaşar, H. (2025b). Sustainable nursing in chronic disease management: Approaches to reduce carbon footprint. *Current Issues in Nursing and Midwifery I* içinde (s. 115).
- Akın, F. (2025). Ticari Açıklık, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Yeni Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 186–203.
- Akkeçeci, Ş. (2024). Türkiye Tarım Sektöründe İstihdam Hususuna Genel Bir Bakış. M. Yılmaz (Ed.), *İstihdam, işsizlik, işgücü alanında güncel çalışmalar* içinde (s. 63). Eğitim Yayınevi.
- Akkeçeci, Ş. (2025). Türkiye Tarımında İstihdamın Değişen Yüzü: Mekanizasyon, Göç ve Yeni İş Gücü Dinamikleri. M. Karakuş (Ed.), *Makroekonomide Geleceği Okumak: İstihdamın Yeni Yüzü* (ss. 27–48). Ekin Yayınevi.
- Akkoyunlu, Ş. (2024). Testing Okun's law for Turkey (1923–2019). *Studies in Economics and Econometrics*, 48(2), 113–132. <https://doi.org/10.1080/03796205.2024.2329876>
- Akusta, E. (2025). Is jobless growth valid in Türkiye? A sectoral analysis of the relationship between unemployment and economic growth. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 469–486. <https://doi.org/10.17541/optimum.1640550>
- Akusta, E. (2025). Is jobless growth valid in Türkiye? A sectoral analysis of the relationship between unemployment and economic growth. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. <https://doi.org/10.17541/optimum.1640550>
- Alev, N. (2024). Maliye politikası uygulamalarının iktisadi büyümeye etkisinin ASEAN ülkeleri örneğinde incelenmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(54), 2219–2248. <https://doi.org/10.35408/comuybd.1461175>
- Alev, N., Erdemli, M., & Kayapalı, B. (2022). Phillips eğrisinin Türkiye ve gelişmiş ekonomiler açısından incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 255–269.
- Altınkaya, Z., Adli, K., & Şener, U. (2023). OECD ülkeleri örneğinde Türkiye'nin ihracat analizi: 1982Q1 ve 2021Q1. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1069–1094. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1247321>
- Altınkemer, M., & Ekinci, N. K. (1992). Capital account liberalization: The case of Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 8, 89–108. <https://doi.org/10.15184/S0896634600000637>
- Arslan İliklerden, Ş., & Alev, N. (2025). Türkiye'de yenilenebilir ve yenilemeyen enerji tüketiminin ekonomik büyümeye etkisi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari*
- Aydın, B., & Demiröz, M. D. (2023). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinin teorik ve ampirik literatürü. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 431–448. <https://doi.org/10.29106/fesa.1267542>
- Aydın, Y., & Dayıoğlu, T. (2021). Relationship between economic growth, unemployment, inflation and current account balance: Theory and case of Turkey. In M. K. Terzioğlu, G. Djurovic, & M. M. Bojaj (Eds.), *Linear and non-linear financial econometrics: Theory and practice*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.93833>
- Aytaç, A., Korkmaz, M., & Yücel, A. (2024). The impact of unemployment and inflation on economic growth in Turkey. *International Refereed Journal of Humanities and Academic Sciences*, 33(1), 1–11. <https://doi.org/10.17368/uhbab.2024.33.01>
- Bari, B., & Şıklar, İ. (2020). How Much Unemployment is Structural in Turkey? An Unobserved Components Approach. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 116–136. <https://doi.org/10.11611/yead.759465>

- Bayat, T., Üçler, G., & Karamelikli, H. (2020). Is unemployment hysteresis valid for Turkey? Evidence from Fourier unit root tests. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 5(7), 1–8.
- Benli, F. (2024). Assessing asymmetry in Okun's law: A nonlinear approach in the Turkish economy. *Fiscaoeconomia*, 8(2), 399–416. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1402966>
- Benlialper, A., & Cömert, H. (2016). Implicit asymmetric exchange rate peg under inflation targeting regimes: The case of Turkey. *Cambridge Journal of Economics*, 40(6), 1553–1580. <https://doi.org/10.1093/cje/bev073>
- Berdiyev, B., & Masharipov, S. (2024). The impact of inflation targeting monetary policy on macroeconomic performance of Turkey during 2002–2022. *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*, 2(9), 57–68. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss9-pp57-68>
- Boratav, K., Türel, O., & Yeldan, E. (1996). Dilemmas of structural adjustment and environmental policies under instability: Post-1980 Turkey. *World Development*, 24(2), 373–393. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(95\)00140-8](https://doi.org/10.1016/0305-750X(95)00140-8)
- Cizre, Ü., & Yeldan, E. (2005). The Turkish encounter with neo-liberalism: Economics and politics in the 2000/2001 crises. *Review of International Political Economy*, 12(3), 387–408. <https://doi.org/10.1080/09692290500170692>
- Cizre-Sakallıoğlu, U., & Yeldan, E. (2000). Politics, society and financial liberalization: Turkey in the 1990s. *Development and Change*, 31(2), 481–508. <https://doi.org/10.1111/1467-7660.00163>
- Coşar, E. E., & Yavuz, A. A. (2021). Okun's law under the demographic dynamics of the Turkish labor market. *Central Bank Review*, 21(2), 59–69. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2021.03.002>
- Çekin, S. E. (2018). Inflation targeting, fiscal policy, and the exchange rate regime. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54(9), 2093–2116. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2017.1358162>
- Çelik, H. (2019). İşsizlik histerisi geçerliliğinin Türkiye ve komşu ülkeleri için incelenmesi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(15), 41–68.
- Çelik, H., & Aytekin, İ. (2023). Küreselleşme ve iktisadi büyümenin gıda güvenliği üzerindeki etkisi: MIST ülkeleri için ampirik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 189–199. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1171163>
- Çevik, E. I., Atukeren, E., & Korkmaz, T. (2019). Trade openness and economic growth in Turkey: A rolling frequency domain analysis. *Economies*, 7(2), 41. <https://doi.org/10.3390/economies7020041>
- Çufadar, A. (2023). Türkiye'de yakın dönem merkez bankacılığı ve uygulanan politikaların sonuçları. *METU Studies in Development*, 50(1), 81–114. <https://doi.org/10.60165/metusd.v50i1.1285>
- Demir, M. A. (2025). Ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketiminin karbon emisyonları üzerine etkilerinin çok boyutlu panel veri modelleri ile analizi. *Fiscaoeconomia*, 9(1), 731–748. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1555319>
- Demir, M. A. (2025). Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ) üye ülkelerinde ekonomik büyüme, küreselleşme ve yenilenebilir enerji kullanımının ekolojik ayak izi üzerine etkileri. *Karadeniz Araştırmaları*, 22(85), 305–330.
- Demir, M. A., & Yakışık, H. (2025). Geçmişten günümüze küreselleşmenin tarihsel süreci ve boyutları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 726–746. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1532102>
- Demiral, E., & Çelem, A. S. (2020). Türkiye'de istihdam yaratmayan büyüme olgusunun dinamik analizi [Dynamic analysis of jobless growth in Turkey]. *Business and Economics Research Journal*, 11(1), 63–76. <https://doi.org/10.20409/berj.2020.235>

- Eroğlu, İ., Çınar, M., & Eroğlu, N. (2017). An evaluation of the effectiveness of an inflation targeting strategy in Turkey. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 1536–1552. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2017.1340172>
- Ersel, H., & Özatay, F. (2008). Fiscal dominance and inflation targeting: Lessons from Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, 44(6), 38–51. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X440603>
- Ertürkmen, G. (2025). Ne eğitimde ne de istihdamda olan (NEET) genç nüfus: Türkiye üzerine bir araştırma. M. Yılmaz (Ed.), *İstihdam, işsizlik, işgücü alanında güncel çalışmalar* içinde (ss. 133–146). Eğitim Yayınevi.
- Ertürkmen, G., & Çelik, H. (2023). Ekonomik büyüme, ticari dışa açıklık ve gıda güvenliği ilişkisi: Akdeniz havzası ülkeleri için ampirik bir analiz. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 1917–1929. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.23.08.2194>
- Ertürkmen, G., & İslah, S. E. (2025). İşsizlik kaygısı üzerinden genç işsizliğe bakış: Yükseköğretim öğrencilerine yönelik alan araştırması. *Turkish Studies – Economics, Finance, Politics*, 20(1).
- Ertürkmen, G., & Konuk, T. (2025). Genç işsizliğinde histeri ve doğal oran hipotezlerinin test edilmesi: OECD ülkeleri için bir uygulama. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 10(2), 317–337.
- Felek, Ş., Yayla, N., & Çevis, İ. (2021). Türkiye’de finansal gelişme ve finansal kırılganlık ilişkisi üzerine bir analiz: 2007–2019. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(63), 1164–1184. <https://doi.org/10.19168/jyasar.912290>
- Güler, M., Kabakçı, A., Koç, Ö., Eraslan, E., Derin, K., Güler, M., Ünlü, R., Türkan, Y., & Namli, E. (2024). Forecasting of the unemployment rate in Turkey: Comparison of the machine learning models. *Sustainability*, 16(15), 6509. <https://doi.org/10.3390/su16156509>
- Gündüz, M., Alakbarov, N., & Erkan, B. (2018). Türkiye’de ekonomik büyümenin belirleyicisi olarak toplam faktör verimliliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 253–270.
- Gürel, B. (2011). Agrarian change and labour supply in Turkey, 1950–1980. *Journal of Agrarian Change*, 11(2), 195–219. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0366.2010.00299.x>
- Güvercin, D. (2020). Boundaries on Turkish export-oriented industrialization. *Journal of Economic Structures*, 9, 54. <https://doi.org/10.1186/s40008-020-00221-5>
- Karaalp-Orhana, H. S. (2019). Structural transformation of the Turkish economy under the scope of sustainable development. *European Journal of Sustainable Development*, 8(5), 161–174. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2019.v8n5p161>
- Karahan, Ö. (2017). Exchange rate pass-through in Turkey before and after the adoption of inflation targeting regime. *Financial Assets and Investments*, 8(2), 37–48. <https://doi.org/10.5817/FAI2017-2-3>
- Karakuş, M. (2025). Türkiye’de Bölgesel ve Demografik Dinamikler Çerçevesinde Uzun Süreli ve Genç İşsizlikte Histeri Etkisinin Ampirik Analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 60(2), 1565–1588. <https://doi.org/10.63556/tisej.2025.1472>
- Karakuş, M. (2025). Türkiye’de bölgesel işgücüne katılım ve istihdam farklılıkları: Düzey 2 bölgeleri üzerine bir yakınsama analizi (2010–2023). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 23(57), 1781–1811.
- Kaya, A., & Çiçekçi, C. (2023). Structural transformation and sources of growth in Turkey. *WIDER Working Paper*, 2023/71. <https://doi.org/10.35188/unu-wider/2023/379-6>
- Kutlay, M. (2018). Political economy of Turkey (1980–2001). In *The political economies of Turkey and Greece: Crisis and change* (pp. 39–63). Palgrave Macmillan.
- Mihçı, H. (1998). Patterns of development approach and development patterns in the Turkish economy: 1950–1994. *Ekonomik Yaklaşım*, 9(31), 65–93. <https://doi.org/10.5455/ey.10283>
- Özçelik, Ö., & Erdem, C. (2020). The relationship between unemployment and economic output: An examination of the Okun law for Turkey. *Econder International Academic Journal*, 4(2), 326–341. <https://doi.org/10.35342/econder.739598>

- Özkurt, İ. C. (2024). Türkiye’de inovasyon faaliyetleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Nedensellik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 164–176. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1103377>
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2020). Türkiye’de yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 104–114.
- Pamuk, Ş. (2018). Economic development and institutional change, 1950–1980. In Ş. Pamuk, *Uneven centuries: Economic development of Turkey since 1820* (pp. 222–244). Princeton University Press. <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691166377.003.0010>
- Şahinli, M., Özçelik, A., & Güldal, H. (2020). Impact of 2008 global economic crisis on youth unemployment: An application to Turkey. *Turkish Journal of Agriculture – Food Science and Technology*, 8(11), 2334–2338. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v8i11.2334-2338.3407>
- Şenol, N., & Onaran, S. (2022). The relationship of economic growth and health, R&D expenditures, unemployment in Turkey. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 6(1), 141–155. <https://doi.org/10.29216/ueip.1086577>
- Taş, S., & Bozkaya, G. (2012). Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde Türkiye’de uygulanan istihdam politikaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 151–176.
- Taşar, İ. (2015). *İçsel büyüme modelleri çerçevesinde Türkiye’de ekonomik büyümenin yapısal dönüşümü* (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Tiryaki, A., & Khakimov, O. (2017). Cyclical output–unemployment relationship: Okun’s law parameter for Turkey. *Sakarya Üniversitesi İktisat Dergisi*, 6(1), 1–14.
- Tunali, H., Sönmezler, C., & Yıldız, B. (2021). An empirical analysis of the relationship between economic growth and unemployment: Case of selected developing countries. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 975–999. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2021.040>
- Turna, Y. (2025). Klasik İktisat Perspektifinden Ekonomik Büyüme: Kuramsal Temeller ve Varsayımlar. *Journal of Public Economy and Public Financial Management*, 5(2), 142–157. <https://doi.org/10.71284/jpepfm.202523>
- Ulucak, R. (2021). Do unemployment hysteresis and natural rate hypotheses hold in emerging economies? New evidence from nonlinear unit root tests. *Journal of Economic Studies*, 48(5), 989–1008.
- Ural, M. (2016). Finansal krizler ve Türkiye. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 11–29.
- Ünsal, E. M. (2013). *Makro iktisat* (10. bs.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yalçınkaya, H., & Salkım, A. (2023). Türkiye’de sürdürülebilir ekonomik büyüme ve orta gelir tuzağı ilişkisi üzerine literatür taraması. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 7(13), 183–203. <https://doi.org/10.55775/ijemi.1373922>
- Yıldırım, K., Karaman, D., & Taşdemir, M. (2014). *Makro ekonomi* (12. bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, S. (2022). Teknoloji, verimlilik ve ekonomik büyüme. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 8(43), 103–145.
- Yılmaz, D. (2024). From ‘civil marriage’ to ‘imam marriage’, the happy marriage of capitalism and patriarchy: Women’s employment in Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26(6), 889–904. <https://doi.org/10.1080/19448953.2024.2311954>
- Yurtkuran, S. (2022). Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1029–1044.
- URL-1: Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/> 17.10.2025

Dr. Tuğba Konuk

1988 yılında Gaziantep’te doğdu. Lisans, Yüksek lisans ve Doktora eğitimini Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde İktisat alanında tamamladı. Kahramanmaraş Sütçü İmam üniversitesinde doktora eğitim sürecini Göç Çalışmaları 100/2000 öncelikli alan yök bursiyeri olarak tamamladı. Şu anda Gaziantep Kent Konseyi Göç ve Sığınmacılar grubunda Aktif olarak yer almakta. Çalışma alanları makro iktisat, uluslararası iktisat, göç çalışmaları. Bu alanlarda birçok makale, kitap bölümü ve bildirisi bulunan yazar Gaziantep Kent konseyi göç ve sığınmacılar grubunun gerçekleştirdiği çalışma ve projelerde yer almaktadır.

DOKUZUNCU BÖLÜM: BÜTÇE VE KAMU BORÇLANMASI PROBLEMİ

Burcu Öztaş **

GİRİŞ

Kamu finansmanında uzun bir dönem boyunca yalnızca olağanüstü durumlarda başvurulmuş bir yöntem olarak değerlendirilen kamu borçlanması, değişen ekonomik yapı ve çağdaş finansal anlayışın etkisiyle günümüzde kamu kesimi için temel bir finansman aracı haline gelmiştir. Kamu harcamalarının çeşitli sosyal, ekonomik ve politik gerekçelerle sürekli artış göstermesi, bu harcamaların geleneksel gelir kaynakları ile finanse edilmesini güçleştirmekte ve borçlanmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bu çerçevede, modern finansal sistemlerde kamu borçlanmasını kolaylaştıran birçok mekanizmanın geliştiği görülmektedir. Bununla birlikte, bütçenin izlenip takip edilmesi hem makroekonomik dengelerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi hem de etkin para politikası yürütülmesi bakımından önem arz etmektedir. Tarihsel süreç incelendiğinde, kamu borçlarının hemen her ülke bakımından kaynak ihtiyacının karşılanmasında önemli bir araç olduğu görülmektedir. Geçtiğimiz 50 yılda küresel ölçekte görülen finansal dalgalanmalar, ekonomik durgunluklar ve krizler kamu borçlarının sürdürülebilirliğini uluslararası gündemin merkezine taşımıştır. Özellikle gelişmiş ekonomilerde, devletin üstlendiği görevlerin artması ve finansal yükümlülüklerin farklılaşması, borçlanmanın kapsamını genişletmiş hatta dünyanın gelişmiş yedi ekonomisi arasında yer alan G-7 ülkelerinin günümüzde yüksek kamu borcuna sahip ülkeler arasında yer aldıkları görülmüştür. Borçlanmanın geçmişte daha çok düşük gelirli ülkelere özgü kronik bir problem olarak görülmesine karşılık, Avrupa’da yaşanan borç krizi ile beraber gelişmiş ekonomilerin de borcun sürdürülebilirliği konusunda önemli sınavlardan geçtiği anlaşılmıştır.

Kamu borçlanmasına duyulan gereksinim, sadece gelir yetersizliği ile sınırlı kalmamıştır. Savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar ya da büyük ölçekli kamu yatırımları gibi olağanüstü harcamaların finanse edilmesi çoğunlukla borçlanma vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda,

** Dr., İktisat., sonmezoztasburcu@gmail.com, ORCID: orcid.org/ 0000-0002-8085-0915

ülkelerin borçlanma kapasiteleri; mali disiplin düzey, makroekonomik göstergelerin istikrarı, kredi derecelendirme notları, sermaye piyasalarının derinliği ve yatırımcı güveni farklı birçok unsurla yakından ilişkilidir. Kamu borcunun büyüklüğü ise para ve maliye politikalarının etkinliğini doğrudan etkileyerek makro ekonomik performans üzerinde hem kısa hem de uzun vadeli sonuçlar yaratabilmektedir. Bu sebeple, borçlanmanın hangi gerekçe ile yapıldığından bağımsız olarak, kamu borçlarının sürdürülebilirliği ekonomilerin tamamı için kritik bir politika alanı olarak öne çıkmaktadır. Türkiye ekonomisi için de tüm bu genel trendler geçerlidir. 1980’li yıllarda ağırlıklı olarak borçlanma yolunu tercih eden Türkiye ekonomisi, 1990’ların ilk yarısından itibaren iç borçlanmaya daha fazla ağırlık vermiş, 2000’li yıllarda ise kamu borç stokunun gerilemesine karşın özel sektör borçlanması belirgin bir artış göstermiştir. Özellikle özel sektörün dış piyasalardan kur riski üstlenerek borçlanması hem finansal anlamda kırılganlıkları arttırmış hem de borçlanma dinamiklerinin kompozisyonunda değişikliğe yol açmıştır. Bu bağlamda küresel sermaye hareketlerinin hızlanması ve uluslararası finansal araçların sayısının artması, dış borçlanmayı hem kamu hem de özel sektör bakımından cazip duruma getirmiştir. Aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla görülen döviz kuru oynaklığı, mali disiplinin tam anlamıyla sağlanamaması ve dış finansman ihtiyacının yüksek olması, bu ekonomileri dış şoklara karşı daha duyarlı hale getirmektedir. Nitekim Türkiye ekonomisinde de 2008 küresel krizinin etkileri, kamu kesiminden çok özel sektör kesiminde çok daha yoğun bir şekilde hissedilmiş; bu durum borçlanma yapısının risklerini gözler önüne sermiştir.

Günümüzde Türkiye’de kamu borçlanmasının önemli bir bölümü iç piyasadan sağlanmakta olup, iç borçların ciddi bir kısmı özel sektör kuruluşları ve yabancı yatırımcıların elinde bulunmaktadır. Bu durum, kamu finansmanının git gide küresel likidite şartlarına bağımlı duruma gelmesine ve ekonominin genelinde kırılganlıkların artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla hem kamu hem de özel sektörün borçlanma kompozisyonu Türkiye’de makroekonomik istikrar bakımından kritik bir role sahiptir. Bu çerçevede, kamu borçlanmasının sadece bütçe açıklarının finansmanı için kullanılan teknik bir araç olmadığı; aynı zamanda ekonomik büyüme, finansal istikrar ve mali disiplin üzerinde önemli etkiler yaratan stratejik bir politika alanı olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinin son yıllarda karşılaştığı problemler, kamu borç yönetiminin iç ve dış denge gözetilerek dikkatli bir şekilde tasarlanmasının zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada kamu borçlanmasının teorik temellerini ve küresel trendlerini

Türkiye'nin borçlanma yapısıyla ilişkilendirerek değerlendirmeyi amaçlamakta ve kamunun bütçe yapısı ve borçlanma yapısına bir perspektif sunmaktadır.

GELİR DAĞILIMI

Bir ülkede emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimci gibi üretim faktörleri kullanılarak yeni ürünlerin üretilerek bir değer elde edilmesi milli gelir olarak adlandırılmaktadır. Ülkede üretilen ürünlerin tamamından oluşan milli gelirin paylaşılmasına ise gelir dağılımı denmektedir (Boratav, 1972: 8; Karataş, 2019: 55). Sosyal refahın nasıl ve ne şekilde geliştiğinin belirlenebilmesi için milli gelirin nasıl dağıldığı ve yıllara göre bu dağılımın nasıl değiştiğinin bilinmesi gerekmektedir. Literatürde gelir dağılımı; fonksiyonel gelir dağılımı, sektörel gelir dağılımı, bölgesel gelir dağılımı ve kişisel gelir dağılımı olarak başlıca dört türe ayrılmaktadır (Bilan vd., 2020: 2). Bir ülke ekonomisinde belirli bir dönem içinde üretilen mal ve hizmetlerin, üretim faktörleri ve üretim faktörlerinin fonksiyonlarına göre yapılan dağılıma fonksiyonel gelir dağılımı denmektedir. Özetle, üretim faktörlerinin toplam gelirden ne oranda pay aldıklarını ifade etmektedir (Türk, 2001: 315). Farklı üretim sektörlerinin milli gelirden ne oranda pay aldıklarını ifade eden gelir dağılımına ise sektörel gelir dağılımı denmektedir. Bir ülkede farklı bölgelerde hayatını sürdüren yerleşiklerin milli gelirden hangi oranda pay aldıklarını gösteren gelir dağılımı ise coğrafi veya bölgesel gelir dağılımı olarak adlandırılmaktadır. Son olarak, bir ülkede bireylerin belirli zaman diliminde elde ettikleri gelir miktarını gösteren dağılıma kişisel gelir dağılımı denilmektedir. Ülke yerleşiklerinin kaçının ne kadar gelir sağladığını ortaya koyan bu dağılım türü ile tüketiciler arasındaki dengesizlikleri belirlemek mümkündür (Pekin, 1995: 16; Boratav, 1965: 70).

Gelir Dağılımına Teorik Bakış

Uzun yıllardan beri iktisatçıların tartışma konusu olan gelir dağılımı, literatürde çeşitli iktisadi doktrinler çerçevesinde incelenmiştir. 18. yy ikinci yarısında Fransa'da ortaya çıkan Fیزیokrasi, tarımın tek üretken sektör olduğunu iddia etmiştir (Kök, 1999: 67). Fیزیokratlar, tek verimli sektör olan tarım ile elde edilen gelir ve bu gelirin sektörler arasındaki bölüşümüne açıklama getirmeyi amaçlamışlardır (Bayrakçı, 2006: 24). Temelinin 1776'da Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği kitabıyla atılan Klasik görüşe göre; gelir dağılımını, emek karşılığında ücret, sermaye karşılığında faiz, toprak karşılığında rant olmak üzere üç faktörle incelemişlerdir. Klasik

iktisatçılardan olan Adam Smith, dağılımın nasıl gerçekleştiği konusuna birkaç açıklama getirse de tamamıyla bölüşüm kuramı yaratma iddiasında bulunmamıştır (Kazgan, 2000: 69). Klasik iktisatçılar içerisinde bölüşüm konusuna değinen ve gelirin ekonomik sınıflar arasında dağılımını önemseyen ilk iktisatçı David Ricardo olmuştur. Ricardo tarafından öne sürülen gelir dağılımı teorisinde ekonomi, tarım ve sanayi olarak iki kesime ayrılarak ekonominin gelişmesi için tarım sektörü öne çıkarılmaktadır. Gelir bölüşümü, D.Ricardo tarafından ücret, faiz ve rant olarak üç girdili bir modelle incelenmiş ve özellikle rant konusuna açıklık getirmeye çalışmıştır (Kazgan, 2000: 93). Karl Marx bölüşüm teorisini, mal veya hizmetin değerini o mal veya hizmetin üretilmesi için ihtiyaç duyulan emek miktarı olarak açıklamış ve buna emek-değer teorisi adını vermiştir (Uysal, 1997: 7). Gelir dağılımı konusunda Neoklasik yaklaşım ile sınıf düzeyinden birey düzeyine geçiş yapılmıştır (Gürsel vd., 2006: 14). Neoklasikler, üretimde kullanılan her faktörün ürüne yaptığı katkı ile eşit getiri sağladığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte belirli varsayımlar altında, toplam ürün tüm üretim faktörleri arasında paylaşıldığı takdirde artık ürün kalmayacağını ve toplam ürünün tükeneceğini gösteren bir bölüşüm teorisi sunmuşlardır (Kazgan, 2000: 145). Klasik ve Neoklasik yaklaşımın “kendiliğinden tam istihdam dengesi” anlayışının temellerini yıkan J.M. Keynes, devletin ekonomiye müdahalesini savunmuş, ancak sosyalist düşüncenin aksine bu müdahalenin sınırsız olmaması gerektiğini vurgulamıştır (Kazgan, 2000: 218). 1973 yılında petrol şoklarının yaşanması, stagflasyon, faiz hadleri ve döviz kurlarının değişken olması Keynesyen anlayışın yerinin Monetaristlere bırakılmasına neden olmuştur. Monetaristler, enflasyon probleminin yalnızca para arzına müdahalede bulunularak çözülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Arz yönlü bir yaklaşım olan Monetarizm, devletin ekonomi üzerindeki etkisinin azaltılması gerektiğini, yalnızca para arzını belirli oranlarda arttırmasının tek görevi olduğunu belirtmişlerdir (Kök, 1999: 287).

BÜTÇE

Toplumsal ihtiyaçları karşılayan devlet, kaynak bulmak, ihtiyaçları sıralamak ve bunlar arasında tercih yapmak durumundadır. Devlet, bu tercih ve denkleştirmeyi bütçe aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Sonsuz ihtiyaçları kıt kaynaklar ile karşılayan ülkeler, ihtiyaçlar ve kaynaklar arasında denge kurabilmek amacıyla bütçeyi araç kullanmaktadırlar (Kılıçer ve Peker, 2018: 79; Akça, 1998: 1). Günümüzdeki anlamıyla bütçe ilk kez 1787 yılında Amerika ve İngiltere’de düzenlenmiştir (Özbaşkan, 2019: 3). 1863-1864 döneminde uygulanmak üzere Osmanlı’da “Muvazene-i Defter

Nizamnamesi” adı ile ilk bütçe Islahatı Maliye Komisyonu tarafından hazırlanmıştır (Şener, 1990: 71; Özbilen, 2013: 26). 1876 Anayasası vasıtasıyla klasik bütçe anlayışı benimsenmiştir. Türkiye’de bütçeleme sistemi, 1927 yılında yürürlüğe giren 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile düzenlenerek yaklaşık 76 yıl boyunca yürürlükte kalmıştır (Gözübüyük ve Kili, 1982: 39’dan akt. Özbaşkan, 2019: 3). Aralık 2003 tarihinde yeni şartlara uygun olan bütçeleme sistemi için 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kabul edilmiştir (Bilici ve Bilici, 2017: 115). Bütçe kavramı dört temel ilkeye dayanmaktadır (Pehlivan, 2018: 25). İlk olarak bütçe, gelir giderlerin geleceğe ait bir tahmini niteliğindedir. Gelir ve giderlerin tahmini bir yıl süre için yapılmaktadır. Üçüncü olarak, bütçede gelir ve gider kısmının denk olmasıdır. Son olarak, bütçe yasama organının yürütme organına sunduğu ön izindir ve meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmektedir (Kalenderoğlu, 2012: 217).

Bütçe gelirleri bir diğer adıyla kamu gelirleri, merkezi yönetime dahil idarelerin gelirlerinden meydana gelmekte ve bu gelir kapsamına borçlanma yolu ile elde edilen gelirler, dış ülkelerden yapılan yardım ve bağışlar da dahil edilmektedir. Görevlerini yerine getirmek amacıyla anayasal bir çerçevede devletin başvurduğu ve değerlendirdiği çeşitli kaynaklardan elde ettiği gelirlerin bütünü kamu gelirleri olarak nitelendirilmektedir (Akdoğan, 2017: 105). Kamunun elde ettiği gelirler içerisinde en büyük paya vergi gelirleri sahiptir (Armağan, 2007: 228). Devletin ortak ihtiyaçların temin edilmesi adına mal ve hizmet satın alması ve harcama yapması bütçe giderleri olarak ifade edilmektedir. Bütçe giderleri bir başka deyişle kamu harcamaları, alt yapı, eğitim, sağlık gibi hükümet harcamaları, emekli, dul, yetim aylıkları ve burslar gibi transfer harcamaları ve net faiz ödemelerinin bütününden oluşmaktadır (Susam, 2016: 169). Ekonomide istikrarın sağlanabilmesi için yılın başında oluşturulan bütçenin yıl sonunda denk çıkması beklenmektedir.

$$\text{Bütçe Dengesi} = \text{Bütçe Gelirleri} - \text{Bütçe Giderleri} \quad (2.1)$$

$$\text{Bütçe Gelirleri} = \text{Vergi Gelirleri} + \text{Diğer Gelirler} \quad (2.2)$$

$$\text{Bütçe Giderleri} = \text{Faiz Dışı Giderler} + \text{Faiz Giderleri} \quad (2.3)$$

Yukarıda 2.1. numaralı denklemde verilen eşitlik sağlanamadığında bütçe hazırlandığı dönem için açık veya fazla verecektir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, hükümet harcamalarının vergi gelirlerini aştığı durumlarda bütçe açık verecektir. Vergi gelirlerinin, hükümet harcamalarını aştığı durumda ise bütçe fazla verecektir. Hükümet bu bütçe açık ve fazlasını; genişletici ya da daraltıcı maliye politikalarını uygulayarak

giderebilecektir (Alp, 1998: 299). Bütçenin denk olması, kamu giderleri ile kamu gelirlerinin birbirini karşılaması anlamına gelmektedir. Denk bütçe aslında, kamu harcamalarının, vergi gelirlerini aşmaması olarak ifade edilebilmektedir (Tüğen, 1991: 91).

Bütçe gelirlerini meydana getiren vergi gelirleri; gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergilerden ve katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, damga vergisi ve harçlar gibi kalemlerden alınan vergilerden oluşurken, diğer gelirler; devletin elde ettiği kira gelirleri, KİT'lerden alınan kar payları, trafik cezaları ve para cezalarından oluşan gelirlerdir. Bütçe giderleri ise faiz dışı giderler ve faiz giderlerinin toplamından meydana gelmektedir. Faiz dışı giderler; personel giderleri, diğer cari giderler, yatırım giderleri ve transfer giderleri olarak hesaplanırken, faiz giderleri ise devletin borçlanması durumunda karşılığında ödediği faizi ifade etmektedir. Bir ülke ekonomisinde bütçe gelirleri, temel bütçe giderlerini, bir başka ifadeyle faiz dışı giderleri karşılayamıyor ise faiz dışı açık verilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte o ülke ekonomisinde ciddi bir sorunun varlığına işaret etmektedir. Özetle, kamu sektörünün borçlanmadığı ve faiz ödemek zorunda kalmadığı durumda bile bütçe giderlerini karşılayabilecek kadar bütçe gelirine sahip olmadığı anlamına gelmektedir.

$$\text{Faiz Dışı Denge} = \text{Bütçe Gelirleri} - \text{Faiz Dışı Giderler} \quad (2.4)$$

Yukarıda 2.4. numaralı denklemde verilen faiz dışı denge eşitliğine göre bütçe gelirleri, faiz dışı giderlere eşitse faiz dışı denge sıfıra eşittir. Bütçe gelirleri faiz dışı giderlerden büyükse faiz dışı fazla verdiği anlamına gelmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bütçe gelirleri, faiz dışı giderlerden küçükse faiz dışı açık verildiğini göstermektedir.

KAMU BORÇLANMASI

Kamu hizmetleri yaparak kamu harcamalarına katlanmak zorunda olan devlet bu harcamaları vergi ve benzeri gelirlerle karşılamaktadır. Fakat, kamu gelirleri birçok nedenle artış gösteren kamu harcamalarını belirli dönemlerde karşılayamadığında, devlet borçlanmaya başvurabilmektedir. Borçlanma yolu ile devletin gelir elde etmesine kamu borçlanması denilmektedir. Kamu borçlanması, devletin belirli bir tarih aralığında, daha önce kararlaştırılan hakların alacaklarına anapara ve/veya faiz ödemesinin yapılmasına yönelik yasal yükümlülüğü olarak ifade edilmektedir. Kamunun borçlanma yolu ile kamu harcamalarını karşılaması düşüncesi sınırsız değildir (Koçak, 2025: 1998). Dünya borç krizinin yaşandığı 1980'lerde kamu borçlanmasına sınırlandırma getirilmesi fikri öne sürülmüştür. Avrupa

Birliği ise Maastricht Kriterleri ile borçlanmanın GSYİH'sinin %60'ı ile fiilen sınırlandırılması koşulunu getirmiştir. Kamu borçlanması, bir bütçe disiplinine ve yönetime gereksinim duymaktadır. Borç yönetimi ise bütçe açıklarını finanse etmenin ötesinde, devletin makroekonomik hedeflere ulaşabilmesi adına borç stokunun miktarı ve bileşimini düzenleyerek ekonomi politikalarının uygulanmasını mümkün kılmaktadır (Kayrakçı, 2006: 5).

Kamu kurum ve kuruluşlarınca alınan borçları ifade eden kamu borcu (public debt) ifadesi literatürde kamu kredisi, kamusal borç, kamusal kredi, devlet borcu ve devlet borçlanması gibi farklı ifadelerle de kullanılmaktadır (Bayraktar, 2010:4'dan akt. Baş, 2020: 7). Kamu borcu, kamu kesiminin borçlanma araçlarını elinde bulunduran kişi veya kurumlara, vade tarihinde anapara ve faiz ödemesi yapma yükümlülüğünü temsil eden devlet borçlanma kağıtlarının toplam değerini ifade etmektedir (Buchanan ve Wagner, 1967: 4). Genel olarak kamu borcu, vergiden elde edilen gelirlerin kamu harcamalarını karşılamada yetersiz kalması sonucunda devletin borçlanma yoluna gitmesi ile ortaya çıkmaktadır (Dornbusch vd., 1995: 471). Kamu borcunun ekonomideki büyüklüğü genellikle borç/GSYİH oranı ile ifade edilmektedir. Bu oran, borcun sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesinde temel göstergelerden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Borç/GSYİH oranının, yatırımcıların devletin borçlanımını geri ödemesini yapamayacağı yönünde kaygı duymasına neden olacak düzeylere ulaşması halinde borcun sürdürülebilirliği riske girecektir. Bu noktada, borcun ödenmemesi konusunda riskin artmasıyla birlikte yatırımcılar devlet tahvillerinden çekilmeye başlar, tahvil fiyatları düşer ve faiz oranları yükselir. Bu durumda, bütçe açıkları genişleyerek borç/GSYİH oranının daha fazla artmasına neden olur. Sürecin kontrol edilememesi durumunda ise ülke ekonomisinde ciddi istikrarsızlıklara yol açabilecektir (Mishkin, 2018: 436).

Önemli maliye politikası araçlarından bir tanesi olan kamu borçlanmasını, kaynağına göre iç ve dış borçlanma olarak sınıflandırmak mümkündür (Altıok ve Yamaçlı, 2021: 1271). İç borçlanma, kamu bütçesinden yararlanarak finanse edilmesi beklenen hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla yurt içi kaynaklardan sağlanan ve borcun alınması ya da geri ödenmesi halinde ülkenin toplam kaynak miktarında değişiklik yaratmayan kamu borçlanmasının türü olarak tanımlanmaktadır. Bu borçlanma biçimi, hükümetin ülke sınırları içerisinde bulunan kişi ve kurumlardan, milli para birimi cinsinden kaynak sağlaması biçiminde

gerçekleşmektedir. İç borçlanma ekonomik açıdan değerlendirildiğinde ise, borçlanma süreci özel kesim ile kamu kesimi arasında satın alma gücünün el değiştirmesi anlamına gelmektedir (Eker ve Meriç, 2000: 85). Bu borçlanma türünde alacaklı ve borçlu aynı ekonomi içerisinde yer almaktadır (Koçak, 2009: 72). İç borçlanma, milli ekonomi içinde bir fon aktarımı niteliği taşımakla birlikte, özellikle âtıl fonların üretim sürecine katılması ile ekonomik kalkınmayı hızlandırıcı ve makroekonomik dengeyi destekleyici etkiler yaratabilmektedir (İnce, 2001: 54). İç borçlanma; kişi ve kuruluşlar, sosyal güvenlik kuruluşları, ticari bankalar, sigorta şirketleri ve merkez bankalarından temin edilebilmektedir. Devlet, tasarruf sahiplerinin korunması ve belirli finansal kurumların likidite durumunun güçlendirilmesi amacıyla borçlanma senetlerinin satışını yasal bir yükümlülük haline getirebilir (Kayrakçı, 2006: 12). Vadeleri bir yılı geçen ve ödemeleri bir plana bağlanan uzun vadeli borçlar konsolide borçlar olarak adlandırılmaktadır. Devletler, uzun vadeli borçlara, uygulanan bütçenin gelir yetersizliğini gidermek ve bu kaynak açığını gelecek yıllara aktarmak amacıyla yönelmektedirler (Türk, 2001: 315).

Bütçe açığını finanse etmek amacıyla hazine, Devlet İç Borçlanma Senedi ihraç etmektedir. Devlet İç Borçlanma Senedi, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yurtiçi piyasalarda ihraç edilen devlet tahvili ve hazine bonolarına verilen ortak bir isimdir. Hazine bonoları, vadeleri bir yıldan kısa olan borçlanma enstrümanları iken devlet tahvilleri ise vadeleri bir yıldan daha uzun olan borçlanma enstrümanlarıdır. Devlet iç borçlanma senetleri olan hazine bonoları ve devlet tahvilleri, kuponlu veya kuponsuz olarak ihraç edilebilmektedirler. Kuponlu olarak ihraç edilen devlet iç borçlanma senetlerinin belirli dönemlerde kupon (faiz) ödemeleri gerçekleştirilmektedir. Kuponsuz olarak ihraç edilen devlet iç borçlanma senetlerinde ise yatırımcı, senedin net değerini ödemektedir. Yatırımcının elde ettiği faiz getirisi, senedin nominal değeri ile net değeri arasındaki fark olup anapara ve faiz ödemesi tek seferde vade tarihinde gerçekleşmektedir. Bir ülkenin tahvil piyasasında en fazla işlem gören ve belirli bir vadeye sahip devlet tahvillerinin faiz oranı, gösterge faiz oranı olarak adlandırılmaktadır. Gösterge faizi, devletin borçlanma maliyetlerini ve piyasanın risk algısını yansıtan temel bir göstergedir. Genellikle iki veya on yıllık devlet tahvillerinin faiz oranları, gösterge faiz oranı olarak kabul edilmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2025).

Kamu borçlanmasının bir diğer kaynağı olan dış borçlanma, ülkenin siyasi sınırları dışından ülke ekonomisinin siyasi sınırları içerisine dahil

edilen kaynak türüdür. Dış borçlanma kavramı, uluslararası finansman kaynaklarından borç temini, Hazine tarafından gerçekleştirilen borç üstlenimleri ve Hazine garantörlüğünde yapılan yükümlülükler sonucunda ortaya çıkan çeşitli ödeme ve finansman işlemlerini kapsamaktadır (Karataş, 2019: 86). Dış borçlanma, ülkeler arasında fon fazlasına sahip olan ülkeden fon açığı olan ülkelere yönelen kaynak transferi olarak adlandırılabilir (Bal, 2001: 14). Bu borçlanma biçimi dış borç veya dış yardım olarak yapılabilir. Ülkeler dış kaynaklardan aldıkları bu borç karşılığında anlaşmaya bağlı olarak yüksek veya düşük faize katlanır ya da hiç faiz ödemesi yapmazlar. Bununla birlikte, alınan borcun geri ödemesi kısa veya uzun vadeli olabilmekte iken bazı durumlarda ise geri ödeme bahse konu olmamaktadır. Literatürde dış yardım olarak da ifade edilen bu borçlanma şekli genel olarak gelişmekte olan ülkelere yapılan bağışlar ya da piyasa şartlarında daha makul olanaklar sunan krediler olarak ifade edilmektedir. Dış borç ise genel olarak uluslararası kuruluşların ya da gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere sundukları her türlü sermaye akımları olarak nitelendirilebilir. Burada yapılan yardımlar ya da verilen borçlar parasal nitelikte olmakla birlikte çeşitli mal ve hizmet niteliğinde de olabilmektedir. İç borçlanmanın aksine alınan dış borçlar, milli gelir seviyesinde bir değişikliğe neden olabilmektedir. Dış borçlanmaya başvuran ülkeler, borcun geri ödemesi esnasında milli gelirinin bir kısmını dışarıya transfer etmek zorunda kalmaktadır (Kayrakçı, 2006: 12-13).

Ülkeye dışarıdan bir kaynak girişi sağlayan dış borçlanma, ekonomi üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Borcun geri ödenmesi esnasında ise yukarıda da bahsedildiği gibi milli gelirin bir bölümü dışarıya transfer edildiğinden ekonomi üzerinde yarattığı olumsuz etki hissedilebilir. Bu durum da dış borçlanmanın, ekonominin dışsal etkilere olan hassasiyetinin arttığını göstermektedir (Koçak, 2009: 77). Dış borçlanma yöntemini tercih eden ülke ekonomisinde, faiz ve kur riski beklenmedik etkiler yaratabilir. Bu durum her ülke ekonomisinde doğal bir borçlanma limitinin bulunduğunu göstermektedir. Her ne sebeple yapılmış olursa olsun, doğal borçlanma limitinin aşılması halinde, borçlanmanın ilgili ülke bakımından fayda unsuru olmaktan çıkarak maliyet unsuruna dönüşeceği kabul edilmektedir. Bu sebeple, doğal dış borç limitinin sağlıklı bir şekilde belirlenebilmesi için dış borçlanmanın miktarı, vade yapısı, döviz kompozisyonu ve borç bileşenlerinin ayrıntılı şekilde analiz edilmesi gerekmektedir (Evgin, 2000: 16).

Kamu borçlanması Türkiye ekonomisindeki tarihsel sürecine geçmeden önce konunun daha net anlaşılabilmesi için açıklık getirilmesi gereken birkaç kavrama değinilmesi gerekmektedir. Bu kavramlardan ilki olan borç stoku kavramı, bir ülkenin herhangi bir dönemde almış olduğu iç ve dış borçlarının toplam miktarını ifade etmektedir. İç borç stoku, bir ülkenin belirli bir dönem için almış olduğu toplam iç borcunu, dış borç stoku ise bir ülkenin belirli bir dönem aralığında almış olduğu toplam dış borcunu göstermektedir. Önemli bir diğer kavram olan borç yükü ise bir ülkenin belirli bir dönemdeki toplam borç stokunun o ülkenin o dönemdeki GSMH'ye oranını ifade etmektedir. Borç stoku ve borç yükü kavramları sadece anapara yükümlülüklerini içermektedir. Bir diğer ifadeyle borç stoku ve borç yükü kavramlarına faizler dahil edilmemektedir. Bu durum, borçlanma faizlerinin gider kalemi olarak kabul edilmesi ilkesinden kaynaklanmaktadır. Borç servisi ise bir ülkenin veya kamu kurumunun almış olduğu iç ve dış borçların yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için gerekli olan toplam nakit miktarını ifade etmektedir. Borç servisi; kredi, tahvil veya diğer borç araçlarına yönelik faiz ve anapara ödemelerinin vadesinde gerçekleştirilmesini içermektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2025). Kamu kesimi borç stoku yukarıda verilen 2.5 numaralı denklemdeki gibi hesaplanmaktadır.

$$\begin{aligned} \text{Borç Stoku} = & \text{Merkezi Yönetim Borç Stoku} + \\ & \text{Yerel Yönetimler Borç Stoku} + \text{Sosyal Güvenlik Kurumları Borç Stoku} + \\ & \text{Ayarlama Kalemleri} \end{aligned} \quad (2.5)$$

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜTÇE VE KAMU BORÇLANMASI

Türkiye’de 1990 ve sonrasındaki yıllarda ortaya çıkan kamu finansman açıklarının temelinde, 1980’li yıllarda yürütülen maliye politikalarının etkisi belirleyici olmuştur. Bu dönemde kamu açıklarının finansmanında gelir arttırıcı politika tedbirleri yeteri kadar hesaplanmamış; bunun yerine tercihen Merkez Bankası kaynaklarından yararlanılmış ve borçlanma yoluna gidilmiştir. Planlı kalkınma döneminden itibaren Türkiye, ithal ikameci bir sanayileşme politikası benimsemiş olsa da bu yapı, 1970’li yılların ortasından itibaren sürdürülebilirliğini yitirmiş ve ekonomi 1978 yılında ciddi bir krize sürüklenmiştir. Krizin ardından, 24 Ocak 1980 tarihinde literatüre, “24 Ocak Kararları” olarak geçen ve kapsamlı yapısal dönüşümleri öngören bir ekonomi programı uygulanmaya başlanmıştır. Söz

konusu kararlar, uzun vadeli büyüme ve sanayileşme politikalarında köklü değişimleri hedeflemiştir (Hepaktan, 2008: 3). Bu dönemde, bütçe dışı fon uygulamalarında artış yaşanmış; başlangıçta bütçe açıklarında geçici bir azalma yaşansa da sonrasında açıklar hızla artış eğilimine girmiştir. Böylelikle kamu finansmanı üzerindeki baskı da artmıştır. 1980-84 yılları arasında artış gösteren bütçe açıklarının finansmanında daha çok Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kaynakları kullanılmış; 1985 yılından itibaren ise iç ve dış borçlanma yöntemleri ağırlık kazanmıştır (Çakır ve Ağcakaya, 2020: 107).

24 Ocak 1980 kararlarının ardından Türkiye, ithal ikameci sanayileşme modelini terk ederek ihracata dayalı ve dışa açık bir ekonomik yapıya yönelmiştir. Ancak bu dönüşüm sürecinin ilk aşamalarında, mevcut üretim kapasitesinin sınırlarına ulaşılması ve döviz kuru politikalarıyla sağlanan ihracat artışı 1994'den itibaren sürdürülemez bir hal almıştır. Üretime dayalı olmayan ekonomik yapı, ülkenin ciddi bir finansal krize sürüklenmesine yol açmıştır. Gittikçe artış gösteren kamu açıkları, iç ve dış borçlanma ile finanse edilmeye çalışılmış; fakat uygulanan kur politikaları, verimlilik ve kalite artışının sağlanamamasından dolayı ihracatta durgunluk yaşanırken ithalat hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Bu dönemde Merkez Bankası rezervlerinin büyük ölçüde kısa vadeli sermaye girişlerine (sıcak para) dayanması, ekonomik kırılganlığı artırmıştır. Kayıt dışı ekonominin büyümesi, enflasyon oranlarının yükselmesi ve hatalı döviz kuru politikaları sonucunda Türk Lirasına (TL) duyulan güven azalmış; döviz tevdiat hesaplarının hacmi TL hesaplarının iki katına ulaşmıştır. Enflasyon oranlarının üç haneli seviyelere ulaşmasıyla birlikte, ülke hem iç hem de dış borç yükü altında ağır bir mali baskı ile karşı karşıya kalmıştır (Kaya, 2013: 8-9).

1980-2000 döneminde Türkiye'de kamu kesimi açıklarının temel nedeni, mali dengeden çok ekonomik dengeye odaklanan bir ekonomi politikasının izlenmiş olmasıdır. Bu süreçte, konsolide bütçe açıkları ve Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) yalnızca bütçe harcamalarındaki artıştan kaynaklanmamış; aynı zamanda bütçe gelirlerinin çeşitli bütçe dışı fonlar aracılığıyla bütçe kapsamı dışına çıkarılması, yerel yönetimlerin dış borçlanma yönünde harcamalarını arttırması, sosyal güvenlik kurumlarının artan açıkları ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) zararlarının büyümesi önemli bir rol oynamıştır. GSYİH içindeki kamu açıklarının yükselmesine paralel olarak borç servisi yükü artmış, borçlanmanın finansmanında para arzı genişlemesine dayalı (monetizasyon) enflasyonist yöntemlerin

kullanılması mali istikrarsızlığı derinleştirmiştir. Ayrıca, KKBG'nin artması para piyasalarında reel faiz oranlarının yükselmesine yol açarak mali yapının bozulmasına katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla, 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik problemlerin temelinde kamu mali yönetiminde etkinliğin sağlanamaması yatmaktadır. Bu dönemde yürütülen maliye politikaları, kamu mali dengelerinin ciddi açıklar vermesine yol açmıştır. Kamu gelirlerinin yetersiz kalması, iç borç faiz oranlarının yüksekliği ve harcama disiplini eksikliği nedeniyle kamu kesimi açıkları sürekli bir artış eğilimi göstermiştir (Boratav, 2003: 148).

2000'li yılların başlarında Türkiye ekonomisinin ana makroekonomik problemlerinden biri haline gelen kamu borçlanması hızlı bir şekilde artmasına neden olan KKBG, 1980'lerin sonlarından itibaren gittikçe artan bir seyir izlemiştir. 1990'lı yıllar boyunca devam eden bu yükseliş eğilimi, 2000'lerin başına gelindiğinde önemli bir problem haline dönüşmüştür. Kamu kesiminin gelirleri ile harcamaları arasındaki fark, kamu kesimi dengesini belirleyen temel göstergedir. Türkiye'de KKBG, konsolide bütçe açığına; KİT'lerin finansman açıkları, bütçe dışı fonların açıkları, mahalli idarelerin finansman açıkları, Sosyal Güvenlik Kurumlarının (SGK) açıkları ve döner sermayeli kuruluşların finansman açıklarının eklenmesiyle hesaplanmaktadır. Bu toplamın GSMH'ye oranlanması sonucunda KKBG oranı elde edilmekte ve bu oran, kamu mali dengesinin sürdürülebilirliği bakımından temel bir gösterge olarak kullanılmaktadır (Eğilmez, 2004: 65).

Türkiye'de KKBG bazı dönemlerde düşüş eğilimine girse de genel anlamda yükselen bir trend izlediği görülmektedir. 1980'li yıllarda ortalama %3-5 arasında seyreden KKBG'nin GSMH'ye oranı, 1989'dan itibaren hızlı bir artış göstermiş ve 1993'de %10,1 düzeyine ulaşmıştır. Bu yükselişin temel nedeni, kamu harcamalarının kamu gelirlerine kıyasla daha hızlı bir şekilde artmasıdır. Ancak söz konusu artış yatırım harcamalarından kaynaklanmamış, büyük oranda kamu tüketim harcamalarındaki yükselişten kaynaklanmıştır (Soylu, 1997: 90). 1994 krizinin ardından uygulamaya konulan istikrar önlemleri ve daraltıcı maliye politikalarının etkisiyle, KKBG'nin GSMH'ye oranı %5 düzeyine inmiştir. Bununla birlikte, bu politikaların sürdürülememesi nedeniyle KKBG 1997 yılından itibaren yeniden artış eğilimine girmiş ve 1999 yılında %15,6 seviyesine ulaşmıştır. KKBG'deki asıl dikkat çeken sıçrama 2001 yılında gerçekleşmiştir. 2001 krizinin etkisiyle artan faiz oranları ve finansal maliyetler, KKBG'nin GSMH'ye oranının 2001 yılında %16,4'e yükselmesine yol açmıştır. Bu durum, kamu maliyesindeki yapısal sorunların kriz dönemlerinde çok daha

belirgin bir hal aldığını göstermektedir. KKBG'yi oluşturan açıklar; konsolide bütçe açıkları, sosyal güvenlik kuruluşlarının neden olduğu finansman açıkları, KİT açıkları ile fonlar ve yerel yönetimlerin finansman açıklarından meydana gelmektedir (Eker ve Meriç, 2000: 282). Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 2006 yılında yürürlüğe girmesi ile beraber konsolide bütçe uygulaması terk edilerek, "Merkezi Yönetim Bütçesi" kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

Faiz harcamalarının dahil edildiği durumda da edilmediği durumda da vergi gelirlerinin bütçe harcamalarını karşılama konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. 1990 yılı sonrasında kamu kesiminin artan borçlanma ihtiyacı, borçlanma vadelerinin kısılmasıyla birlikte fon ihtiyacını çok daha fazla artırmıştır. Dış finansman kaynaklarına erişim konusunda yaşanan güçlüklerden dolayı kamu kesimi bu fon ihtiyacını önemli ölçüde iç piyasalardan karşılamaya yönelmiştir. Bu çerçevede, kamu kesiminin sermaye piyasalarından fon temin etmeye çalışması, kamu kesimi sermaye piyasasını negatif bir şekilde etkilemiştir. Devlet İç Borçlanma Senetlerine (DİBS) uygulanan faiz oranlarının TL mevduat faiz oranlarının üzerinde gerçekleşmesi, Türkiye'de "dışlama etkisi" (crowding out) mekanizmasının çalıştığının açık bir göstergesi olmuştur. 1990-2000 dönemine ait veriler incelendiğinde, sermaye piyasalarında 1990 yılında %80,8'i kamu kesimince kullanılırken, bu oran 1995 yılında %96,8'e, 2001'de ise %98,8'e ulaşmıştır (Ünsal, 2003: 195).

2002 yılında vergilerin faiz dahil kamu harcamalarını karşılama oranı %51,5 seviyesinde gerçekleşirken; faiz dışı kamu harcamalarını karşılama oranı %93,4 olmuştur. 1990'lı yıllar süresince ve özellikle 2000-2001 kriz dönemlerinde faiz oranlarının oldukça yüksek seyretmesi, bu iki oran arasındaki belirgin farkın oluşmasına neden olmuştur. 2002 yılının ardından reel faizlerde görülen düşüşle beraber, daha önce yaklaşık %50 düzeylerinde bulunan faiz dahil karşılama oranı zaman içerisinde artarak %80 seviyesine ulaşmıştır. 2002-2009 döneminde Türkiye'de kamu kesimi borçlanması genel olarak azalan bir eğilim göstermiştir. Ancak 2009'dan itibaren bu trend tersine dönmüş ve kamu borçlanmasında yeniden artış süreci başlamıştır. Özellikle 2018-2019 yıllarında borçlanma artış hızının belirgin bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Bu nedenle, söz konusu dönemde kamu borçlanmasını etkileyen ekonomik, mali ve yapısal unsurların detaylı bir şekilde incelenmesi, borç dinamiklerinin sağlıklı bir şekilde analiz edilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Altıok ve Yamaçlı, 2021: 1271).

$$\begin{aligned} \text{Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı} = & \text{Merkezi Bütçe Nakit Dengesi} - \\ & \text{Net Borçlanma} + \text{Net Borç Verme} + \text{Özelleştirme Geliri} + \\ & \text{TMSF Gelir Fazlası} + \text{Kasa\Banka ve Diğer İşlemler} \end{aligned} \quad (2.6)$$

Tablo 1. Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi (Milyar TL)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
GELİR	389.7	425.4	482.8	554.1	630.5	758.0	875.3	1,028.4	1,402.0	2,800.1	5,207.6	8,670.9
GBG	375.6	408.7	464.2	533.2	607.1	729.1	847.7	999.1	1,364.1	2,738.8	5,097.3	8,439.0
VG.	326.2	352.5	407.8	459.0	536.6	621.5	673.9	833.3	1,165.0	2,353.4	4,501.1	7,304.9
DBGB	49.4	56.2	56.4	74.2	70.5	107.5	173.8	165.9	199.1	385.4	596.1	1,134.2
ÖBİG	11.4	13.5	15.1	17.0	19.1	23.8	20.9	21.5	29.0	48.4	85.1	187.9
DDKG	2.7	3.2	3.5	3.9	4.2	5.2	6.7	7.8	9.0	12.8	25.2	43.9
HAR-CAMA	408.2	448.8	506.3	584.1	678.3	830.8	1,000.0	1,203.7	1,603.5	2,942.7	6,588.0	10,777.0
FDH	358.2	398.8	453.3	533.8	621.6	756.8	900.1	1,069.8	1,422.7	2,631.8	5,913.4	9,506.6
FH	50.0	49.9	53.0	50.2	56.7	74.0	99.9	134.0	180.9	310.9	674.6	1,270.5
BD	-18.5	-23.4	23.5	-29.9	-47.8	-72.8	-	-	-	-	-	-
							124.7	175.3	201.5	142.7	1,380.4	2,106.1
FDBG	31.4	26.5	29.5	20.3	8.9	1.1	-24.8	-41.3	-20.7	168.2	-	-
											705.8	835.7

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2025.

Not: GBG: Genel Bütçe Gelirleri, VG: Vergi Gelirleri, DBGB: Diğer Genel Bütçe Gelirleri, ÖBİG: Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri, DDKG: Düzenleyici, Denetleyici Kurumların Gelirleri, FDH: Faiz Dışı Harcamalar, FH: Faiz Harcamaları, BD: Bütçe Dengesi, FDBG: Faiz Dışı Bütçe Dengesi.

Yukarıda 2.6 numaralı denklemde verilen merkezi yönetim bütçe finansmanı eşitliğinin 2013-2024 yılı verileri Tablo 1.'de milyar TL cinsinden sunulmuştur. Merkezi bütçe gelirleri 2024 yılında toplamda 8.671 milyar TL değerindedir. Bu merkezi bütçe gelirlerinin %97'si genel bütçe gelirlerinden meydana gelmektedir. Genel bütçe gelirlerini ise %87'lik bir oranla vergi gelirleri ve %13'lük oranla kira, satış ve cezalardan elde edilmektedir. 2024 yılı için toplam bütçe giderlerine bakıldığında toplam 10.777 milyar TL giderin %88'inin faiz dışı giderlerden, %12'sinin ise faiz giderlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Sonuç olarak, 2024 yılında merkezi yönetim bütçe dengesinin -2.106 milyar TL bütçe açığı verdiği görülmüştür. Bütçe konusunda oldukça önemli bir kavram olan faiz dışı denge hesabına baktığımızda faiz giderleri hariç tutularak hesaplama yapılmaktadır. Buna göre aşağıda Tablo 1'de faiz dışı dengenin 2024 yılında -835,7 milyar TL açık verdiği görülmüştür. Bununla birlikte faiz dışı dengenin 2019 yılından itibaren açık vermeye başladığı ve 2022 ile 2023 yıllarında ciddi sıçrayışlar yaptığı dikkat

çekmektedir. Bununla birlikte, aşağıda Tablo 2’de verilen merkezi yönetim bütçe finansmanının GSYİH’ye oranı verilerine baktığımızda 2024 yılında Kamu Gelirleri/GSYİH oranının %19,4 olduğu görülmektedir. Aynı yılın Kamu Harcamaları/GSYİH oranının ise %24.2 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 2. Merkezi Yönetim Bütçe Dengesinin GSYİH’ye Oranı (%)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
GELİR	21.3	20.6	20.5	21.1	20.0	19.9	19.9	20.0	18.9	18.3	19.2	19.4
GBG	20.5	19.8	19.7	20.3	19.3	19.2	19.3	19.4	18.4	17.9	18.8	18.9
VG	17.8	17.1	17.3	17.5	17.0	16.3	15.3	16.2	15.7	15.4	16.6	16.4
DGBG	2.7	2.7	2.4	2.8	2.2	2.8	3.9	3.2	2.7	2.5	2.2	2.5
ÖBİG	0.6	0.7	0.6	0.6	0.6	0.6	0.5	0.4	0.4	0.3	0.3	0.4
DDKG	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1
HAR-CAMA	22.3	21.8	21.5	22.2	21.5	21.8	22.7	23.4	21.6	19.2	24.3	24.2
FDH	19.6	19.3	19.3	20.3	19.7	19.9	20.4	20.8	19.1	17.2	21.8	21.3
FH	2.7	2.4	2.3	1.9	1.8	1.9	2.3	2.6	2.4	2.0	2.5	2.8
BD	-1.0	-1.1	-1.0	-1.1	-1.5	-1.9	-2.8	-3.4	-2.7	-0.9	-5.1	-4.7
FDBG	1.7	1.3	1.3	0.8	0.3	0.0	-0.6	-0.8	-0.3	1.1	-2.6	-1.9

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2025.

Not: GBG: Genel Bütçe Gelirleri, VG: Vergi Gelirleri, DGBG: Diğer Genel Bütçe Gelirleri, ÖBİG: Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri, DDKG: Düzenleyici, Denetleyici Kurumların Gelirleri, FDH: Faiz Dışı Harcamalar, FH: Faiz Harcamaları, BD: Bütçe Dengesi, FDBG: Faiz Dışı Bütçe Dengesi.

Türkiye özelinde bakıldığında, kamu borç stokunun GSYİH’ye oranı 2001 Ekonomik Krizi döneminde en yüksek düzeye ulaşıldığı görülmektedir. 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında ise bu oran düşüş eğilimine girmiş ve uzun bir süre nispeten istikrarlı bir seyir izlemiştir. Ancak Mart 2020 tarihinden itibaren, artan kamu harcamalarıyla birlikte enflasyon, reel faiz ve döviz kuru gibi temel makroekonomik göstergelerdeki yükselişin etkisiyle kamu borç stokunun GSYİH’ye oranı yeniden artış göstermeye başlamıştır. Buna karşın, son dönemde enflasyon oranlarındaki gerileme ve piyasalarda güvenin artmasıyla birlikte, bu oranda yeniden azalış eğiliminin başladığı ve ekonominin kademeli bir toparlanma sürecine girdiği görülmektedir (Altınok, 2025: 64-65).

Türkiye’de 1990 sonrasında iç borç stoku belirgin bir artış eğilimi göstermiştir. Dış borçlanma olanaklarının kısıtlı olması, vergilendirme alanında gerekli yapısal düzenlemelerin yapılmaması, iç borçlanmanın daha kolay ve hızlı bir finansman aracı olarak görülmesi gibi sebepler, iç borç stokundaki yükselişe hız kazandırmıştır. Nitekim verilere bakıldığında iç borç stokunun GSYİH’ye oranı 1990’da %10,8 iken 2000’de %21,9 düzeyine ulaşmıştır. Aynı dönemde dış borç stokunun GSYİH’ye oranı %14,4’ten %16,3’e yükselmiştir. Türkiye’de iç borçlanma politikalarında 1998 yılına kadar dikkate değer bir değişiklik yapılmamıştır. İlk önemli politika değişikliği, 1998’de hükümetin borçlanma yetkisinin bütçe gelir-

gider farkının %15 ile sınırlandırılması olmuştur. 1999'da yapılan ikinci düzenleme kapsamında faiz dışı fazla kavramının borçlanma politikasına dahil edilmesi ile birlikte, iç borçlanmanın temel bir finansman aracı olmaktan çıkarılması amaçlanmıştır. Ancak uygulamada, 1999'da uygulanmaya başlanan enflasyon ile mücadele programından beklenen sonuç alınamamış ve finansal sistemdeki yapısal problemler giderilememiştir. 1992-1999 yılları arasındaki dönemde ekonomik büyüme hızının düşük seyretmesi ve iç borç reel faiz oranlarının %32 seviyelerine kadar yükselmesi, borç-faiz-borç döngüsünü daha da derinleştirmiştir. Artan faiz yükü ve kırılgan mali yapı, sürecin sonunda Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin yaşanmasına zemin hazırlamıştır (Kolçak, 2014: 11).

2000'lerin ilk yarısının belirsizlik ortamında iktisadi politikaların elde ettiği kazanımlar ciddi bir başarı örneği niteliği taşımaktadır (Akkaya ve Gürkaynak, 2012: 96). 2002'den itibaren hem iç borç stokunun hem de dış borç stokunun GSYİH'ye oranında belirgin bir düşüş trendi gözlenmiştir. 2008 küresel krizi nedeniyle 2009 yılında kısa süreli artış yaşansa da bu trend genel olarak devam etmiştir. Nitekim iç borç stokunun GSYİH'ye oranı 2002 yılında %42,8 iken, 2014 yılında %23,7 düzeyine gerilemiştir. Benzer biçimde dış borç stokunun GSYİH'ye oranı 2002'de %26,5 düzeyinde iken 2014 yılında %11,3 düzeyine düşmüştür. Böylelikle 2002 yılında %69,2 gibi oldukça yüksek olan toplam borç stoku/GSYİH oranı, 2014 yılında %30'a kadar gerilemiştir. Bu olumlu gelişmenin temelini, kamu mali dengesindeki belirgin iyileşme oluşturmaktadır. Öyle ki KKBG/GSYİH oranı 2002'de %10 düzeyinde iken, 2014 yılına gelindiğinde %0,6'ya kadar düşmüştür. 2002 yılının ardından borç stokunda artış yaşanmasına rağmen, borç stokunun GSYİH'ye oranındaki gerilemenin temel nedeni, bu dönemde Türkiye ekonomisinde kaydedilen güçlü büyüme performansı ve dolayısıyla GSYİH'nin önemli oranda artış göstermesidir. 2002 yılında 129,6 milyar \$ olan toplam dış borç stoku, 2014 yılında 402,7 milyar \$ düzeyine yükselmiştir. Bununla birlikte aşağıda Tablo 3'de merkezi yönetim borç stoku faiz yapısı verileri 2013-2024 dönemi için milyar TL ve GSYİH'ye oran olarak gösterilmiştir. Buna göre 2024 yılında Türkiye'nin toplam borç stoku 9.251 milyar TL değerindedir. bu toplam borç stoğunu 4.960 milyar TL ile iç borç stoku, 4.291 milyar TL ile dış borç stoku oluşturmaktadır. Ancak borç stoğunun GSYİH'ye oranına baktığımızda, geçmiş yıllara kıyasla borç stokundaki artışa rağmen bir gerileme gözlenmiştir. 2024 yılında toplam borç stokunun GSYİH'ye oranı %20,7 düzeyine düşmüştür.

Tablo 3. Merkezi Yönetim Borç Stoku Faiz Yapısı (Milyar TL)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
TS	586.2	612.5	678.2	760.0	876.5	1,067.1	1,329.1	1,812.8	2,747.8	4,035.5	6,736.6	9,250.8
İBS	403.0	414.6	440.1	468.6	535.4	586.1	755.1	1,060.4	1,321.2	1,905.3	3,209.3	4,959.9
DBS	183.2	100.9	99.4	291.3	341.0	481.0	574.0	752.5	1426.6	2130.1	3,527.4	4,290.9
TL Stok	403.0	414.6	440.1	468.6	535.4	581.5	668.5	794.4	933.2	1392.1	2,408.7	4,059.5
DS	183.2	197.9	238.1	291.3	341.0	485.6	660.5	1,018.4	1,814.6	2,643.3	4,327.9	5,191.3
GSYH'ye Oranı (%)												
TS	32.0	29.7	28.8	28.9	27.8	28.0	30.2	35.3	37.0	26.3	24.9	20.7
İBS	22.0	20.1	18.7	17.8	17.0	15.4	17.2	20.6	17.8	12.4	11.8	11.1
DBS	10.0	4.9	4.2	11.1	10.8	12.6	13.0	14.6	19.2	13.9	13.0	9.6
TL Stok	22.0	20.1	18.7	17.8	17.0	15.3	15.2	15.5	12.6	9.1	8.9	9.1
DS	10.0	9.6	10.1	11.1	10.8	12.8	15.0	19.8	24.4	17.2	16.0	11.6

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2025.

Not: TS: Toplam Stok, İBS: İç Borç Stoku, DBS: Dış Borç Stoku, DS: Döviz Stok

2005 yılı sonrasında borç yükünün kamu kesiminden özel sektöre doğru kaydığı görülmüştür. Türkiye'nin 2008 Finansal Kriz sonrasında kamu kesimi dış borç stokuna baktığımızda 2009 yılında 83,5 milyar \$ değerinde gerçekleşmiş ve 2012 yılına kadar artarak devam etmiştir. Ancak nominal borç stokunun GSYİH'ye oranına baktığımızda borç yükünün %35-40 aralığında olduğu görülmüştür. Türkiye'nin, Maastricht kriterleri arasında yer alan kamu kesimi borç yükünün GSYİH'ye oranının %60'ı geçmemesi koşulunu sağladığı ifade edilebilmektedir. Ancak, birçok yükselen piyasa ekonomisinin borç yükü Türkiye'ye kıyasla daha düşük seyrettiğinden Türkiye'de de bu oranın daha fazla azaltılması gerekmektedir (Eğilmez, 2012). 2024 yılı kamu kesimi dış borç stoku 16.2 milyar \$, TCMB toplam dış borç stoku 2.6 milyar \$ ve özel sektör toplam dış borç stoku ise 19.3 milyar \$ değerindedir. Bu durum, özel sektör tarafından gerçekleştirilen dış borç stokunun kamu kesimince gerçekleştirilen dış borç stokundan daha fazla olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, dış borçlanma çoğunlukla özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tablo 4. Türkiye Brüt ve Net Dış Borç Stoku (Milyar Dolar)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
TBDBS	41.8	43.8	46.0	46.4	51.8	52.3	52.9	58.0	51.7	48.7	42.7	38.1
I+II+III												
KSTDBS	12.4	12.9	13.4	14.2	15.9	17.7	20.8	24.2	21.6	20.1	17.6	16.2
(I)												
KVB	2.1	2.2	2.0	2.0	2.2	2.6	3.0	3.4	2.8	3.2	3.1	3.2
UVB	10.3	10.7	11.5	12.3	13.6	15.1	17.7	20.9	18.9	16.9	14.5	13.0
TCMB	0.5	0.3	0.2	0.1	0.2	0.7	1.1	2.9	3.1	3.5	4.0	2.6
TDBS												
(II)												
ÖSTDBS	28.9	30.7	32.4	32.0	35.7	33.8	31.0	30.8	26.9	25.0	21.0	19.3
(III)												
TBDBS	41.8	43.8	46.0	46.4	51.8	52.3	52.9	58.0	51.7	48.7	42.7	38.1
BSHDBS	24.0	24.2	25.9	26.6	29.8	30.9	32.0	34.3	32.2	30.8	25.8	22.5
(I)												
PSNDV	0.0	-1.7	-2.5	-1.2	-2.3	0.1	4.2	1.8	6.4	6.7	3.8	3.1
(II)												
TNDBS	24.1	25.9	28.3	27.9	32.1	30.8	27.8	32.5	25.8	24.1	22.1	19.4
(I-II)												

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2025.

Not: TBDBS: Türkiye Brüt Dış Borç Stoku, KSTDBS: Kamu Sektörü Toplam Dış Borç Stoku, KVB: Kısa Vadeli Borçlar, UVB: Uzun Vadeli Borçlar, TCMB TDBS: TCMB Toplam Dış Borç Stoku, ÖSTDBS: Özel Sektör Toplam Dış Borç Stoku, BSHDBS: Bankacılık Sektörü Hariç Dış Borç Stoku, PSNDV: Parasal Sektör Net Dış Varlıkları, TNDBS: Türkiye Net Dış Borç Stoku

Özel sektör borçlarının artması, büyük ölçüde uygulanan faiz-kur politikalarıyla ilişkilendirilmiştir. Düşük kur politikasının etkisiyle özel tasarruflar zayıflarken, yurtiçi faiz oranlarının yüksek seyretmesi yatırımcıları daha düşük maliyetli finansman sağlamak için yurt dışından borçlanmaya yöneltmiştir. Bir başka ifadeyle, yüksek faiz-düşük kur bileşimine dayanan kamu politikası, yerli yatırımcıların görece düşük faizli döviz cinsi dış kaynaklara yönelmesini desteklemiştir.

Tablo 5. Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı (Milyar TL)

ND	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
	-12.4	-21.0	-19.5	-37.0	-54.8	-88.5	-125.6	-171.5	-128.6	-146.7	-633.2	-1.991.9
Finansman	12.4	21.0	19.5	37.0	54.8	88.5	125.6	171.5	128.6	146.7	633.2	1.991.9
DB, Net	8.0	8.2	-2.9	4.5	16.8	9.7	31.8	25.2	29.3	95.8	99.8	120.2
İB, Net	16.5	11.6	25.5	28.5	66.8	50.5	125.3	221.8	87.2	373.6	861.1	1.622.9
NBV (-)	-1.0	-1.2	-0.9	-0.9	-0.2	-0.9	-0.9	-0.8	-1.4	-2.9	-1.6	-0.2
ÖG	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
TMSF GF	0.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
KBDİ	-13.8	0.0	-4.0	3.2	-29.0	27.4	-32.3	-76.2	10.7	-325.6	-329.2	248.6
GSYİH'ye Oranı (%)												
ND	-0.7	-1.0	-0.8	-1.4	-1.7	-2.3	-2.9	-3.3	-1.7	-1.0	-2.3	-4.5
Finansman	0.7	1.0	0.8	1.4	1.7	2.3	2.9	3.3	1.7	1.0	2.3	4.5
DB, Net	0.4	0.4	-0.1	0.2	0.5	0.3	0.7	0.5	0.4	0.6	3.5	3.9
İB, Net	0.9	0.6	1.1	1.1	2.1	1.3	2.8	4.3	1.2	2.4	3.2	3.6
NBV (-)	-0.1	-0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
ÖG	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
TMSF GF	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
KBDİ	-0.8	0.0	-0.2	0.1	-0.9	0.7	-0.7	-1.5	0.1	-2.1	-1.3	0.6

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2025.

Not: ND: Nakit Dengesi, DB: Dış Borçlanma, İB: İç Borçlanma, NBV: Net Borç Verme, ÖG: Özelleştirme Geliri, TMSF GF: TMSF Gelir Fazlaları, KBDİ: Kasa/Banka ve Diğer İşlemler

Yukarıda Tablo 5’de merkezi yönetim bütçe finansmanının 2013-2024 dönemi verileri milyar TL cinsinden ve GSYİH’ye oranlanarak verilmiştir. Tabloya göre 2024 yılında nakit dengesi, 2023 yılının iki katına çıkarak, -1.991 milyar TL değerinde ciddi bir açık vermiştir. Bu açık, 120,2 milyar TL değerindeki dış borçlanma ve 1.623 milyar TL iç borçlanmanın toplamından, 0,2 milyar TL net borç verme kaleminin çıkarılması ile elde edilmiştir. Buna göre merkezi yönetim bütçe finansmanın büyük ölçüde iç borçlanma yolu ile sağlandığı görülmüştür. Merkezi yönetim bütçe finansmanının GSYİH’ye oranına baktığımızda net dış borçlanmanın 2023 yılında 2022 yılına kıyasla ciddi artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte 2024 yılında net dış borçlanmanın GSYİH’ye %3.9 iken aynı yıl iç borçlanmanın GSYİH’ye oranı %3.6 olarak birbirlerine yakın düzeylerde gerçekleşmişlerdir.

2014-2015 döneminden itibaren kamu borçlarındaki artış, dünya çapında birçok ülkenin temel ekonomik gündemlerinden biri haline gelmiştir. Gelişmiş ekonomilerde, 2008 Küresel Finans Krizi ve 2020 Covid-19 pandemisinin ardından, mali sistemi istikrara kavuşturmak amacıyla uygulanan genişletici maliye politikaları kamu borç stokunun hızla artmasına yol açmıştır. Bu politikaların neticesinde ortaya çıkan ekonomik daralma, büyüme oranları üzerinde negatif yönlü etkiler yaratmıştır (Cabral vd., 2022: 595). Söz konusu süreçlerin etkisiyle, borçlanma politikalarının yaygınlaşması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde kamu borç stoklarının artmasına yol açmıştır. Kamu borcunun sürdürülebilirliği ise

ekonomik büyümenin sağlanması ve uzun vadeli kalkınmanın devamlılığı açısından kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple, hükümetlerin temel sorumluluklarından bir tanesi, kamu borcunun sürdürülebilirliğini sağlayacak maliye politikalarını etkin ve istikrarlı bir şekilde yürütmektedir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde 1980 yılı sonrasında yaşanan dışa açılma süreci, kamunun borçlanma dinamiğinde önemli bir değişim ve dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönemde toplam kamu borcunun yapısında ilk olarak dış borçların ağırlığı dikkat çekerken, 1990'lı yılların ortalarından itibaren iç borçlanma daha fazla rol almaya başlamıştır. 2000'li yılların yarısına gelindiğinde ise iç borçlanmanın yapısında değişimler olmuş, devletin doğrudan borçlanması yerine piyasadaki aktörler üzerinden borçlanmanın yaygınlaşmaya başladığı yeni bir finansman düzeni gelişmiştir. Böylelikle, borçlanmanın kaynağı kamudan, piyasalara, piyasalardan özel sektöre doğru yönelmiştir. Bunun sonucunda özel sektör, kamu finansmanını dolaylı şekilde dış piyasalar üzerinden destekleyen bir konuma yerleşmiştir. Ancak nihai borç alıcısı tarafından bakıldığında ise bu süreç dış tasarruflara olan bağımlılığı azaltmamış, sadece borçlanmanın kurumsal görünümünde şekil değişikliğine yol açmıştır. 1990'lı yıllarda kamu kesimi açıklarının hızlı bir şekilde artış göstermesi, borçlanmanın ana finansman aracı olarak benimsenmesi ve finansal yönetimdeki etkinlik problemleri Türkiye ekonomisini önemli kırılganlıklarla yüz yüze getirmiştir. Artan iç borçlanma, yüksek faiz yükü ve verimsiz kamu harcamaları ekonomide dışlama (crowding out) etkisini güçlendirerek yatırımların gerilemesine yol açmıştır. Buna karşılık 2000'lerde uygulanan mali disiplin politikaları sayesinde KKBG'de önemli bir iyileşme görülmüş, borç stokunun GSYİH'ye oranında düşüş yaşanmıştır. Bu gelişmede özellikle bütçe disiplinine ilişkin sıkı yaklaşım ve borçlanma politikasındaki yeniden yapılanmanın belirleyici olduğu söylenebilmektedir.

Kamu maliyesi üzerindeki baskıların dozunun artmasındaki temel nedenler arasında bütçe dengelerindeki bozulma, yüksek enflasyon, işsizlik oranlarındaki dalgalanmalar, küresel faiz oranlarında yaşanan değişimler ve sermaye birikiminin yetersizliği gibi faktörler yer almaktadır. Bu faktörlerin bileşimi, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler arasında ayırım gözetmeksizin kamu borç stokunun sürdürülebilirliğini ciddi bir politika sorununa dönüştürmüştür. Özellikle Covid-19 pandemisinin ardından artan

kamu harcamaları ve makroekonomik göstergelerdeki bozulma, Türkiye'deki borç dinamiklerini yeniden tartışmaya açmıştır. 2001 yılında yaşanan krizin ardından önem kazanan mali disiplin anlayışı, pandemi döneminde ortaya çıkan ek maliyetler ve ekonomik durgunluk sebebiyle kritik bir duruma gelmiştir. Mali yapının sürdürülebilirliği için Türkiye'nin vergi sisteminde etkinliği artıran, kamu harcamalarında verimliliği öncelikli kılan ve dış kaynak girişlerini verimli yatırımlara doğru yönlendiren bir bakış açısına gereksinim duyduğu açıktır. Birçok ülkede anayasal ve yasal düzenlemelerle güvenceye alınan mali kurulların Türkiye'de hali hazırda kurumsal bir zemine kavuşturulmamış olması ciddi bir eksiklik olarak ifade edilmektedir. Bu sebeple oluşturulacak mali kural yapısının, Türkiye'nin büyüme ve kalkınma hedefleriyle çelişmeyecek, istihdamı ve yatırımı destekleyecek ve ekonomik döngülere uyumlu esnekliğe sahip bir mekanizma içermesi gerekmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de kamu borçlanması seyrine bakıldığında, borçlanma biçimlerinde süreç içerisinde önemli dönüşümle yaşansa da borçlanmanın nihai kaynağının büyük ölçüde dış tasarruflar olduğu gerçeği değişmemektedir. Bu durum borçlanma yapısında biçimsel farklılıklar olsa da yapısal sürekliliğin korunduğunu göstermektedir. Kamu finansmanının sürdürülebilirliği için mali disiplinin güçlendirilmesi, vergi ve harcama politikalarının rasyonel hale getirilmesi ve verimli yatırımları destekleyici bir mali yapının sağlanması kritik önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2017). Kamu Maliyesi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akça, Y. (1998). Bütçe ve Devlet Muhasebesi. İstanbul: Emek Matbaacılık.
- Akkaya, Y. ve Gürkaynak, R.S. (2012). Cari Açık, Bütçe Dengesi, Finansal İstikrar ve Para Politikası: Heyecanlı Bir Dönemin İzi. İktisat, İşletme ve Finans, 27(315), ss.93-119.
- Alp, Ö. (1998). Ekonomik İstikrarın Sağlanmasında Maliye Politikası. V. Serin (Editör), İktisat Politikası, (299-375). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Altınok, H. (2025). Türkiye Ekonomisinin Kamu Borç Stokunun Sistem Dinamiği ile Analizi. Kocatepe İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 27(1), ss.63-77.
- Altıok, Ş.B. ve Yamaçlı, D.S. (2021). Türkiye’de Kamu Borçlanması: 2002-2019 Dönemi için Dinamik Bir Analiz. Erciyes Akademi. 35(3), ss.1269-1285.
- Armağan, R. (2007). Türkiye’de Gelir ve Kurumlar Vergisi Oranlarında İndirimin Vergi Gelirleri Üzerine Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3), ss.227-252.
- Bal, H. (2001). Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Baş, S. (2020). Kamu Borçlanmasının Sürdürülebilirliğinin Analizi: G-7 Ülkelerine İlişkin Uygulamalı Bir Çalışma. Doktora Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Bayraktar, Y. (2010). Kamu Borçlanmasının Sürdürülebilirliği (Türkiye Örneği: 1989-2009). Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Bilan, Y., Mishchuk, H., Samoliuk, N. ve Yurchyk, H. (2020). Impact of Income Distribution on Social and Economic Well-Being of the State. Sustainability, 12(429), 15s.
- Bilici, N., ve Bilici, A. (2017). Kamu Maliyesi. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Boratav, K. (2003). Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (1972). 100 Soruda Gelir Dağılımı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (1965). Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:196-198, ss.69-74.
- Buchanan, J.M. ve Wagner, R.E. (1967). Public Debt in a Democratic Society. Washington D.C.: American Enterprise Institute.
- Cabral, R., Castillo, D.E. ve Hernandez, T.F. (2022). The Sustainability of Subnational Public Debt: Evidence from Mexican States. Regional and Federal Studies, 32(5), ss.593-615.
- Çakır, F., ve Ağcakaya, S. (2020). Türkiye’de Kamu Kesimi Açıkları ve Borçlanma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 20(39), ss.101-123.
- Dornbusch, R., Goldfajn, I. ve Valdes, R. (1995). Currency Crises and Collapses. Brooking Papers on Economic Activity, 26(2), ss.219-294.
- Eğilmez, M. (2004). Hazine. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2012). Kamu Borçlanması Dersi, <https://www.mahfiegilmez.com/2012/11/kamu-borclanmas-dersi.html>, (E.T.: 01.11.2025).
- Eker, A., ve Meriç, M. (2000). Devlet Borçları: Kamu Kredisi. İzmir: Anadolu Yayıncılık.
- Evgin, T. (2000). Düünden Bugüne Dış Borçlarımız. Ankara: Hazine Müsteşarlığı.
- Gürsel, S., Levent, H., Selim, R. ve Sarıca, Ö. (2006). Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk-Avrupa Birliği ile Karşılaştırma, TÜSİAD Yayınları, 191s.
- Hepaktan, E. (2008). Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları. 2. Ulusal İktisat Kongresi. (ss.1-22). İzmir: 20-22 Şubat 2008.
- İnce, M. 2001. Devlet Borçları ve Türkiye. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kalenderoğlu, M. (2012). Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma, Ankara: Agon Bilgi Akademi.
- Karataş, M. (2019). Gelir Dağılımının Teorik Yapısı. Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 8(21), ss.51-79.
- Kayrakçı, H.B. (2006). Türkiye’de Kamu Borçlanma Politikası ve Fonksiyonel Gelir Dağılımı İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kazgan, G. (2000). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıçer, E., ve Peker, İ. (2018). The Role of Government Accounting in The Management of Government Budget: Turkey Evaluation. F.S.Özdemir (Editör), (77-92). Ankara: Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi.
- Koçak, M. (2025). Tarihsel Açından Türkiye’de Kamu Borç Yönetimi Uygulamalarının İncelenmesi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 60(2), ss.1997-2010.

- Koçak, A. (2009). Küresel Dönemde Türkiye'nin Borç Yapısındaki Dönüşüm. *Maliye Dergisi*, 1(157), ss.65-84.
- Kolçak, M. (2014). Türkiye'de Devlet İç Borçlarının Yönetimi: 2000 Öncesi ve Sonrasının Karşılaştırılması. *Sayıştay Dergisi*, 25(93), ss.5-30.
- Kök, R. (1999). İktisadi Düşünce Kavramlarının Analitik Evrimi. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Mishkin, F.S. (2018). *Macroeconomics- Policy and Practice*, Nobel Akademik Yayıncılık, 808s.
- Özbaşkan, H. (2019). Bütçe Denetimi, Kamu Zararı ve Sonuçları. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Özbilen, Ş. (2013). Devlet Bütçesi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Pehlivan, O. (2018). Devlet Bütçesi. Trabzon: Celepler Matbaacılık Basım Yayın ve Dağıtım.
- Pekin, T. (1995). Ekonomiye Giriş, İzmir: Bilgehan Matbaası.
- Soylu, H. (1997). Türkiye'de Senyorej Gelirleri ve Kamu Açıkları, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 81.
- Susam, N. (2016). Kamu Maliyesi Temel Kavram ve Esaslar, Beta Basım Yayın, İstanbul, 338s.
- Tüğen, K. (1991). Bütçe Açıkları, Finansmanı ve Sonuçları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), ss.89-105.
- Türk, İ. (2001). Maliye Politikası, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Uysal, Y. (1997). Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Ünsal, H. (2003). Türkiye'de Finansal Serbestleşme Sürecinde İç Borçlanma ve Sermaye Piyasası Üzerindeki Etkileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), ss.191-205.

ÖZGEÇMİŞ

Burcu ÖZTAŞ, 1996 yılında Gaziantep'te doğmuştur. Lisans eğitimini 2017 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisat Bölümü'nde tamamlamıştır. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini 2020 yılında bitiren Öztaş, 2021 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda doktora programına başlamıştır. “Türkiye–Avrupa Birliği Dış Ticaretini Belirleyen Temel Dinamiklerin Analizi ve Geleceğe İlişkin Çevresel Düzenlemelerin Olası Etkileri” başlıklı doktora tezini 2025 yılında tamamlayarak mezun olmuştur.

ONUNCU BÖLÜM: MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI VE FİNANSAL PİYASALAR PROBLEMİ

Seçkin Kabak **, Ayşe Durgun Kaygısız ***

Giriş

Bir ekonomide istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir olması sadece para ve maliye politikaların teorik ve teknik uygulanabilirliği değil, aynı zamanda bu politikaları yürüten kurumların yapısal güçleri, bağımsızlık seviyeleri ve iç ve dış piyasalarla kurdukları güven ilişkisi ile yakından ilişkilidir. Bu noktada merkez bankaları, günümüz modern ekonomilerin fiyat ve finansal istikrar amaçları ile kritik öneme sahipler. Bu doğrultuda merkez bankalarının bağımsızlığı politikalarını yürütebilmesi ve piyasaya güven vermeleri açısından kurumsal bir zorunluluk teşkil etmektedir. Fakat 21. Yüzyılda ekonominin küreselleşmesiyle finansın serbestleşmesi ve sermaye hareketlerinin artması para politikası uygulamaları ile finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi oldukça karmaşık duruma getirmiştir. Bu nedenle döviz kuru oynaklığı, kredi genişlemesi, kısa vadeli sermaye akımları, faiz oranları, bilgi asimetrisinden kaynaklanan manipülasyon ve finansal derinlik kavramları merkez bankaları için bir yandan politika etkinliği sağlamaya yardımcı olurken bir yandan da politikaların uygulanmasına birer engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada amaç, merkez bankası bağımsızlığı ve finansal piyasalar problemi ilişkisini bütüncül bir bakış açısı ve genel hatları ile ele almaktır. Birinci kısımda merkez bankası bağımsızlığının kavramsal çerçevesi, türleri ve makroekonomik performansa etkileri ele alınmış olup merkez bankası bağımsızlık tartışmasının teorik temelleri ele alınacaktır. Sonrasında ikinci kısımda finansal piyasalarda yapısal kırılganlığa neden olan temel sorunlar incelenerek, Türk lirasında hareketlilik, kredi hacmi, kısa vadeli yabancı fonlar, faiz, finansal derinlik ve manipülasyon gibi etmenlerin ekonomiye etkileri ele alınacaktır.

**Arş. Gör. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, seckinkabak@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8197-4170>.

*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aysedurgun@sdu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8062-7473>.

1. MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bölümün ilk kısmını oluşturan merkez bankası bağımsızlığı kısmında merkez bankası bağımsızlığı ile ilgili temel kavramsal bilgilere yer verildikten sonra merkez bankası bağımsızlık türleri ve merkez bankası bağımsızlığının ekonomi üzerindeki etkileri incelenecektir.

1.1. Merkez Bankasının Bağımsızlığı

Merkez bankaları, ülkelerin para politikalarını belirleyen, finansal sistemi düzenleyen ve ekonomik istikrarı sağlamaya çalışan temel kurumlar arasında yer almaktadır. Günümüzde ekonomik istikrarın sağlanmasında en önemli unsurlardan biri, merkez bankalarının bağımsızlığıdır. Bağımsız bir merkez bankası, hükümetin kısa vadeli politik baskılarından uzak kalarak uzun vadeli hedeflere odaklanabilir. Özellikle fiyat istikrarı, sürdürülebilir büyüme ve yatırımcı güveni açısından bağımsızlık kritik bir öneme sahiptir.

Merkez bankalarının bağımsızlığı kavramını ilk kez 1824 yılında David Ricardo (1825) ele almıştır. 1970’li yıllarda yaşanan ve yüksek enflasyon oranlarıyla karakterize edilen ekonomik krizler ve bu krizlerin sonucunda şekillenen neoliberal dönüşüm sürecinde, merkez bankasının bağımsızlığı kriz yönetme stratejilerinden birisi olarak ortaya atılmıştır (Başarangil,2024: 46). Fynn Kydland ve Edward Prescott’un 1977 yılında yayımladıkları ve “zaman tutarsızlığı” (*time inconsistency*) kavramını literatüre kazandıran çalışmaları, merkez bankası bağımsızlığı anlayışının modern iktisat literatüründeki teorik temelini oluşturmuştur. Özellikle 1980 sonrası enflasyonun küresel ölçekte yaygınlaşması, ülkelerin bütçe açıklarının artması ve bu açıkların emisyon ile kapatılmaya çalışılması, iç ve dış borçların döndürülemez hale gelmesi vb. makro istikrarsızlıklar merkez bankasının bağımsızlığını gündeme getirmiştir (Alkinoğlu, 2000: 78). 1989 yılında Yeni Zelanda’nın enflasyon hedeflemesini benimsemesi ile birlikte merkez bankalarının bağımsızlığı yaygınlaşmaya başlamıştır (Dalziel, 2001; Coombs ve Thiemann, 2022).

Tarihteki ilk merkez bankası İsveç Merkez Bankası olarak bilinmesine rağmen, merkez bankası özelliğini tam olarak taşıyan ilk banka 1690’lı yıllarda kurulan İngiltere Merkez Bankasıdır (Öztürk ve Eşsiz, 2012: 7). Bu banka merkez bankası olma özelliğini zaman içerisinde kazanmıştır. İlk başlarda merkez bankalarının para basmak, devletin borçlanma ihtiyacını karşılamak ve son kredi merci olmak gibi görevleri bulunmaktadır.

Keynesyen dönemle birlikte para politikaları maliye politikalarıyla birlikte ekonomiyi dengeye getirmek amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak merkez bankalarının da görev alanı ekonomik büyümeyi sağlamak ve tam istihdamın desteklenmesi şeklinde genişlemiştir. Bu süreçte merkez bankaları sadece para basan kurum olmaktan çıkmış ekonomik istikrarın sağlanmasında aktif bir araç haline gelmiştir. 1970'ler de yaşanan yüksek enflasyon süreci ile birlikte bazı merkez bankaları enflasyon hedeflemesi politikalarına geçmiş ve birincil görevleri fiyat istikrarını korumak olmuştur. Zaman içerisinde sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, finansal krizlerin yaşanması ile birlikte merkez bankaları fiyat istikrarına ek olarak finansal istikrarı sağlama görevini de üstlenmişlerdir. 2008 krizi sonrası finansal istikrar, sistemik risklerin azaltılması ve makro ihtiyati politika araçlarının geliştirilmesi merkez bankalarının sorumluluğuna verilmiştir. Günümüzde ise iklim değişikliğinin küresel bir sorun olması, hem finansal hem de reel piyasalar üzerinde doğrudan ve dolaylı yollarla etkili olmaya başlaması, sürdürülebilirliği merkez bankaları boyutuna taşımıştır. Bu kapsamda yeşil merkez bankacılığı giderek yaygınlaşmaktadır.

Yukarıdan da anlaşılabacağı üzere merkez bankasının görevleri ekonomik büyüme, tam istihdamı sağlama, döviz kuru ve faiz oranlarında dengeyi sağlama en önemlisi de fiyat istikrarını ve finansal istikrarı sağlamak ve korumaktır. Merkez bankasının bu amaçları kısa vadede birbirleri ile çelişebilir. Örneğin ekonomik büyüme ve tam istihdamı sağlamak için uygulanan genişlemeci politikalar, yüksek enflasyona sebep olabilir. Ya da tam tersi enflasyonu düşürmek ve fiyat istikrarını sağlamak için uygulanan sıkı politikalar ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir. Fakat uzun dönemde bu amaçlar birbirini tamamlayan niteliktedir.

Sermaye hareketlerinin serbest kalması ile birlikte küreselleşen sermaye, merkez bankalarının önemini her geçen gün arttırmıştır. Ekonomik anlamda merkez bankalarının önem kazanması, bu kurumun bağımsızlığını da önemli hale getirmiştir. Bağımsızlık, merkez bankalarının güvenilirliğini artırarak para politikasının etkinliğini ve başarısını güçlendiren; bu sayede fiyat istikrarı hedeflerine daha sürdürülebilir biçimde ulaşmalarını sağlayan temel bir ön koşul olarak değerlendirilmektedir (Rogoff, 1985, 1175; Debelle ve Fischer, 1994, 200; Cukierman, 1992, 372). Genel anlamda merkez bankasının bağımsızlığı, devlete ve her türlü çıkar gruplarına karşı ve de özel baskı gruplarına karşı etkiden uzak olması şeklinde tanımlanabilir (Koç Yurtkur ve Arpağ, 2020: 3, Walsh, 2010: 21). Literatürde yer alan merkez

bankası bağımsızlığına ilişkin tanımlar, hükümetlerin ya da devletlerin para politikası süreçleri üzerindeki etkilerinin sınırlandırılması veya tamamen ortadan kaldırılması gerektiği yönünde ortak bir anlayışa sahiptir. Bu çerçevede merkez bankası bağımsızlığı, para otoritelerinin kurumsal, yönetsel, finansal ve para politikasına ilişkin kararlarını, siyasi ya da dışsal baskılardan etkilenmeksizin alabilme ve uygulayabilme kapasitesini ifade etmektedir (Cukierman, 1992; Alesina ve Summers, 1993; Grilli, Masciandaro ve Tabellini, 1991, TCMB, 2012:2). Bu bağımsızlık, merkez bankalarının karar alma süreçlerinde özgür olmasını, hükümetin kısa vadeli çıkarlarından ziyade uzun vadeli ekonomik hedeflere yönelmesini sağlar.

1.2. Merkez Bankası Bağımsızlık Türleri

Merkez bankasının bağımsızlığı yeni bir konu olmamakla birlikte halen güncel olarak çalışılan, üzerinde durulan bir konudur. Bunun nedeni ise merkez bankası bağımsızlığının başka makro değişkenlerden etkilendiği ve etkilediği gerekçesiyle birçok konu ile ilişkilendirilmiş olmasıdır. Merkez bankası bağımsızlığı literatüründe, bağımsızlık kavramı farklı yaklaşımlar çerçevesinde ve farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır. Merkez bankası bağımsızlığı, ülkelerin yönetim şekli, gelişmişlik düzeyi, uygulanan para politikası stratejisi, kurumlar arası resmi veya resmi olmayan ilişkiler, gelenekler; kısaca o ülkenin ekonomik, kültürel, politik, yasal ve kurumsal yapıları gibi çok değişik unsurlara göre değişebilmektedir (Akyazı, 2008: 82). Bu kapsamda; **yasal bağımsızlık, fiili bağımsızlık, finansal bağımsızlık, operasyonel bağımsızlık, kurumsal bağımsızlık, politik bağımsızlık, mülki bağımsızlık, amaç bağımsızlığı ve hedef bağımsızlığı** gibi çeşitli bağımsızlık türleri literatürde sıkça atıf yapılan kategoriler arasında yer almaktadır (Bölükbaş ve Topal, 2020: 1049). Kurumsal bağımsızlık, fonksiyonel bağımsızlık, amaç bağımsızlığı ve araç bağımsızlığı gibi tüm bağımsızlık türleri, merkez bankasının para politikası süreçlerinde hükümetin veya parlamentonun doğrudan talimat ve yönlendirmesine bağlı olmaksızın karar alabilmesini güvence altına almayı amaçlamaktadır (Aktan, 2023: 12). Bu bağımsızlık türlerinden bazıları birbirinin yerine kullanılabilir. Örneğin amaç bağımsızlığı yerine politik bağımsızlık, araç bağımsızlığı yerine ise ekonomik bağımsızlık kullanılabilir (Serdengeçti, 2003: 6).

- **Amaç bağımsızlığı:** Merkez bankasının amaç bağımsızlığı, hangi makroekonomik hedeflere ulaşacağını bağımsız olarak belirleyebilmesini ifade eder (Rogoff, 1985, 1175). Diğer bir deyişle merkez bankasının

uygulayacağı politikalarda esas aldığı temel amaçları veya hedefleri seçme konusunda bağımsız olması demektir (TCMB, 2012: 2). Fonksiyonel bağımsızlık olarak da bilinen bu bağımsızlık türü, Merkez bankasının yasal olarak tanımlanmış görevlerini ve politika uygulamalarını dış müdahalelerden bağımsız bir biçimde yürütebilme yeteneğini ifade etmektedir (Debelle ve Fischer, 1994, 202).

- **Araç bağımsızlığı:** Merkez bankasının araç bağımsızlığı, para politikası hedeflerine ulaşmak için hangi araçları kullanacağını bağımsız olarak seçebilme kapasitesini ifade eder (Cukierman, 1992, 373). Operasyonel bağımsızlık olarak da bilinen bu bağımsızlık türü, merkez bankasının nihai hedefine ulaşmak için para politikası araçlarını ve yöntemlerini, hükûmetin veya bir başka otoritenin onayına gerek duymadan serbestçe seçebilmesi ve bu araçları serbestçe kullanabilmesidir (TCMB, 2012: 2). Bu tür bağımsızlık merkez bankasının politika kararlarını bağımsız uzmanlar tarafından ekonomik verilere ve analitik değerlere dayandırılarak yapılmasına olanak sağlar. Bu durum, para politikası kararlarının daha tutarlı, öngörülebilir ve etkili bir biçimde uygulanmasını sağlar.

Merkez bankasının nihai hedefine giderken kullandığı politika aracı kısa vadeli faiz oranlarıdır. Bu nedenle merkez bankasının faiz oranlarını belirlerken önüne çıkan her engel aynı zamanda merkez bankasının bağımsızlığını da tehlike altına düşürmektedir. Örneğin hükûmet baskısı, siyasi müdahale, yasal sınırlamalar veya piyasa koşulları nedeniyle merkez bankası faiz oranlarını özgürce belirleyemiyorsa, bu durum **merkez bankası bağımsızlığının zedelenmesi** anlamına gelir. Aynı şekilde merkez bankası, devletin **bütçe açıklarını finanse etmek** (yani kamu harcamalarını karşılamak için para basmak veya borçlanmak) zorunda bırakılırsa, bu durum **fiyat istikrarını sağlamaya yönelik temel hedefiyle çelişir**. Çünkü bütçe açıklarının para basılarak finanse edilmesi, genellikle **enflasyonist baskılara** yol açar. Bu nedenle, merkez bankasının bu tür bir yükümlülük altına sokulması, onun **bağımsız hareket etme yeteneğini ortadan kaldırır** ve **bağımsızlığının ihlali** olarak kabul edilir.

- **Finansal bağımsızlık:** Merkez bankasının finansal bağımsızlığı, hedeflerini gerçekleştirebilmesi için gerekli mali kaynaklara sahip olmasını, mali kaynakların banka tarafından kontrol edilmesini ve hükûmet müdahalesinden bağımsız olarak kendi bütçesini bağımsız biçimde belirleyebilmesini ve kullanabilmesini ifade etmektedir (Debelle ve Fischer, 1994, 200). Bu bağlamda, merkez bankasının faaliyetlerini sürdürebilmesi

için yeterli finansal imkânlarının bulunması, bütçesinin onay sürecinde kurum dışı müdahalelerden uzak olması ve işlevsel harcamalarını serbestçe belirleyebilmesi finansal bağımsızlığın temel unsurları arasında yer almaktadır.

Merkez bankası ile hükümet arasında herhangi bir finansman ilişkisinin bulunmaması, ekonomik bağımsızlığın en yüksek düzeyine işaret etmektedir. Ancak bu tür bir ilişkinin engellenebilmesi, yalnızca açık ve bağlayıcı yasal düzenlemelerle güvence altına alınabilir. Bu nedenle, ekonomik bağımsızlığın derecesi değerlendirilirken, merkez bankasının kamu açıklarını veya hazineyi finanse edip etmediği temel bir ölçüt olarak dikkate alınmalıdır. Ekonomik bağımsızlık, siyasi otoriteler tarafından da içselleştirildiğinde, hükümetin merkez bankasından avans veya fonlama talebinde bulunması mümkün değildir. Bu çerçevede, **yasal bağımsızlık** kavramı ayrı bir önem taşımaktadır. Ancak demokratik olmayan ülkelerde, yasal bağımsızlık çoğu zaman yalnızca biçimsel düzeyde varlık gösterebilmekte ve gayri resmi mekanizmalar yoluyla ihlal edilebilmektedir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, yasal düzenlemeler açık biçimde ihlal edilerek merkez bankasının bağımsızlığı fiilen ortadan kaldırılabilmektedir (Barışık, 2004, 2-3).

- **Kurumsal bağımsızlık:** Merkez bankasının kurumsal bağımsızlığı, para politikasının uygulanmasında hükümetin doğrudan müdahalesini sınırlayan yasal ve yapısal çerçeveyi ifade etmektedir (Cukierman, 1992, 372). Merkez bankasının üst düzey yöneticilerinin atanma, görev süresi, çalışma koşulları ve görevden alınma süreçlerinin yasal çerçevede açık biçimde tanımlanması ve bu süreçlerin siyasi etkilerden bağımsız olarak yürütülmesi demektir. Ayrıca kurumsal bağımsızlık, merkez bankasının karar alma organlarında görev yapan üyelerin işlevsel bağımsızlıklarının ve sürekliliğinin güvence altına alınmasını, kurumun toplumla iletişiminde de siyasi baskılardan uzak bir yapı oluşturulmasını kapsamaktadır.

- **Yasal bağımsızlık:** Yasal bağımsızlık, merkez bankasının statüsünü, görev ve yetkilerini, karar alma süreçlerini ve hükümetle olan ilişkilerini belirleyen hukuki çerçevenin, siyasi otoriteden bağımsız biçimde düzenlenmiş olmasını ifade eder. Başka bir deyişle, merkez bankasının bağımsızlığının yasal temellerinin anayasa, kanun veya tüzüklerle açık biçimde tanımlanmasıdır.

Merkez bankası, yasal statüsünde yer alan düzenlemeler sayesinde, siyasi otoritenin olası baskılarına karşı koyabilme iradesine sahip olabilmektedir (Aydın ve Eren, 2013: 96). Yasal bağımsızlık düzeyi yüksek olan ülkelerde, hükümetin merkez bankası yönetimini görevden alma, kararlarına doğrudan müdahale etme veya banka politikalarını yönlendirme yetkisi sınırlandırılmıştır. Böylece para politikası kararları, kısa vadeli politik hedeflerden ziyade uzun vadeli fiyat istikrarı amacına odaklanabilmektedir (Grilli, Masciandaro ve Tabellini, 1991). Ancak, müdahale yöntemleri çeşitlendikçe, bu yasal sınırların güncellenmesi gerekebilir (Engin ve Özdemir, 2025: 99).

- **Fiili bağımsızlık:** Merkez bankasının uygulamada da gerçekten bağımsız olmasına denilmektedir. Fiili bağımsızlık ile yasal bağımsızlık birbiri ile bağlantılıdır. Nitekim bazı merkez bankalarının yasa ile bağımsızlıkları belirtilse bile uygulamada öyle olmayabilmektedir. Fiili bağımsızlık olarak bilinen bu durum yasal bağımsızlığın uygulama açısından ne ölçüde tamamlandığının göstergesidir. Yasal bağımsızlığın olması fiili bağımsızlığı sağlamada tek başına yeterli olmamaktadır (Gediz ve Sağın, 2015: 102).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanununun 4. maddesinde bankanın temel görevinin fiyat istikrarını sağlamak olduğu belirtilmektedir. Aynı maddenin devamında ise *“Banka, fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını doğrudan kendisi belirler”* hükmü yer almaktadır. Buna göre merkez bankasının amacı hükümet ve merkez bankası tarafından ortaklaşa belirlenmiş ve yasa ile tanımlanmıştır. Bu nedenle merkez bankalarının amaç bağımsızlığı bulunmamaktadır (TCMB, 2012:2). Merkez bankasının bağımsızlığı denildiği zaman anlaşılması gereken araç bağımsızlığıdır. Tablo 1 bağımsızlık türlerini ve özelliklerini göstermektedir.

Tablo 1. Merkez Bankasının Bağımsızlık Türleri (Yazarlar tarafından derlenmiştir)

Bağımsızlık Türü	Tanım	Özellikleri / Avantajları
Amaç Bağımsızlığı	Bankanın para politikası hedeflerini bağımsız olarak belirleyebilmesi.	- Hedef belirleme yetkisi- Siyasi müdahaleden bağımsızlık- Uzun vadeli politika odaklılık- Hesap verebilirlik
Araç Bağımsızlığı	Bankanın hedeflere ulaşmak için hangi araçları kullanacağını özgürce seçebilmesi.	- Araç seçimi yetkisi- Siyasi baskıya kapalı- Hedef odaklılık- Para politikası etkinliği

Finansal Bağımsızlık	Bankanın faaliyetlerini yürütmek ve politika araçlarını kullanmak için gerekli mali kaynaklara sahip olması.	- Bütçe otonomisi- Kâr/zarar yönetimi- Devlet etkisinin sınırlılığı- Sürdürülebilirlik
Kurumsal bağımsızlık	Üst düzey yönetim kadrolarının atanma, görev süresi ve görevden alınma süreçlerinin siyasi baskıdan bağımsız olarak yasalarla belirlenmesi.	- Bağımsız yönetim yapısı - Güvenceli görev süreleri - Karar alma süreçlerinde siyasi etkiden uzaklık - Güvenilirlik ve kurumsal istikrar
Yasal bağımsızlık	Merkez bankasının görev, yetki ve sorumluluklarının kanunla açık ve net şekilde tanımlanması; hükümet müdahalesinin hukuki olarak sınırlandırılması.	- Yetkilerin kanuni teminat altına alınması - Siyasi baskıya karşı yasal koruma - Hesap verebilir ve öngörülebilir çerçevede - Politika güvenilirliği
Fiili bağımsızlık	Bankanın kanunen bağımsız olmasa bile uygulamada siyasi müdahaleye maruz kalmadan politika uygulayabilmesi.	-Uygulamada özerklik - Siyasi baskının düşük olduğu ortam - Piyasalarda yüksek güven algısı - Bağımsız politika uygulama kapasitesi
Fonksiyonel Bağımsızlık	Bankanın ana görevlerini ve politikalarını yasal yetkiler çerçevesinde bağımsız olarak uygulayabilmesi.	- Görev ve yetki bağımsızlığı- Politika uygulama özgürlüğü- Kurumsal ve araç bağımsızlığı ile ilişkili- Hedeflerin gerçekleştirilmesi

Merkez bankasının bağımsızlığının sağlanabilmesi için şeffaflık, hesap verebilirlik ve denetim gibi tamamlayıcı unsurlar bulunmaktadır (Aydın ve Eren, 2013: 99). Hesap verebilirlik, bankanın bağımsız olarak aldığı kararların toplum, parlamento ve kamuoyu karşısında gerekçelendirilmesi, açıklanması ve denetlenebilmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle merkez bankasının tüm politikaları, uygulamaları ve kurumsal yönetiminden topluma karşı sorumlu olmasıdır. Yani merkez bankası “neden bu kararı aldığını”, “hangi veriye dayandığını” ve “bu kararın sonuçlarını” kamuya açıklamak zorundadır. Çünkü merkez bankası bağımsızlığı denildiğinde politik müdahaleden yoksun her istediğini yapabilen bir kurum anlaşılmamalıdır. Bağımsızlık aynı zamanda topluma karşı sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bağımsızlık madalyonunun öteki yüzü hesap verebilirliktir (Aydın ve Eren, 2013: 99). Hesap verilebilirlik şeffaflık ilkesini de gerekli kılmaktadır. Şeffaflık ilkesi ise merkez bankası tarafından, para politikasının stratejisinin, hedeflerinin ve

uygulamalarının kamuoyu tarafından açık ve anlaşılır bir biçimde takip edilebilmesini sağlayacak bilgilerin düzenli olarak paylaşılmasıdır. Merkez bankası hesap verebilirlik ve şeffaflık fonksiyonlarını, faaliyet raporları, para politikası raporları, finansal istikrar raporları, enflasyon raporları, faiz kararlarının gerekçeleri ve basın toplantıları merkez bankası başkanının mecliste yaptığı konuşmalar aracılığı ile gerçekleştirmektedir. Şeffaf ve hesap verebilir bir merkez bankası, kamuoyunun güvenini pekiştirerek beklenti yönetiminde daha etkin olur ve böylece para politikalarının hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol üstlenir.

1.3. Merkez Bankası Bağımsızlığının Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Merkez bankası bağımsızlığını gerekli kılan hususlar birden fazla boyutta ortaya çıkmaktadır (Akyazı, 2008: 87-88). İlk olarak, bağımsız bir merkez bankası, siyasetin kısa vadeli hedeflerinden kaynaklanan baskılara daha az maruz kalır. Özellikle seçim dönemlerinde hükümetlerin politik baskı gruplarının etkisiyle ekonomik büyümeyi potansiyelin üzerinde artırmaya yönelmesi yaygın bir olgudur. Bu tür uygulamalar kısa vadeli ekonomik canlılık sağlayabilse de uzun vadede yüksek enflasyon kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu nedenle karar alma süreçleri siyasi otoriteden ayrıştırılmış bir merkez bankası, uzun vadeli fiyat istikrarını koruyarak toplumun daha sürdürülebilir bir refah düzeyine ulaşmasına katkı sunar.

Merkez bankası bağımsızlığının ikinci boyutu, güvenilirliğin güçlendirilmesi ve beklentilerin yönetilmesidir. Modern ekonomilerde ekonomik birimlerin beklentileri fiyatlama, yatırım, üretim ve tüketim kararları üzerinde belirleyici bir rol oynar. Güvenilir ve bağımsız bir merkez bankası, hane halkları, firmalar, finansal piyasalar ve uluslararası kuruluşlar gibi geniş bir aktör yelpazesinin beklentilerini düşük ve istikrarlı enflasyon hedefi doğrultusunda şekillendirebilir. Beklentilerin bu doğrultuda çapa kazanması, para politikasının etkinliğini artırır. Ayrıca güvenilir para politikası sayesinde enflasyonu düşürme sürecinin maliyeti de azalır; yani üretim kaybı ve işsizlikteki artış gibi olumsuz etkiler daha sınırlı gerçekleşir. Merkez bankasının sahip olacağı bu güven duygusu enflasyon bekleyişlerinin de daha hızlı düşmesine neden olacaktır (Serdengeçti, 28.11.2002: 16-17).

Bağımsızlık aynı zamanda makroekonomik istikrarın güçlendirilmesine de katkıda bulunur. Güvenilir bir merkez bankası, piyasalara öngörülebilirlik sunarak risk primlerinin düşmesine yol açabilir. Bu durum reel faizleri aşağı çekerek yatırım kararlarını destekler. Ayrıca yüksek ve oynak enflasyonun

ekonomik performans üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlayarak uzun vadeli büyüme dinamiklerini iyileştirir.

Merkez bankası bağımsızlığının yatırımcı davranışları üzerindeki etkileri de önem taşımaktadır. Bağımsız ve şeffaf merkez bankaları, ekonomik verilerin daha güvenilir ve düşük maliyetle elde edilmesini sağlar. Bu durum hem yerli hem de uluslararası yatırımcıların belirsizliklerini azaltarak yatırım eğilimlerini artırır. Aynı zamanda fiyat istikrarının sağlanması, uzun vadeli faiz oranlarındaki enflasyon risk primini azaltarak faizlerin düşmesine; bu yolla yatırım hacminin genişlemesine ve ekonomik büyümenin desteklenmesine katkıda bulunur (Oktar, 2001: 22). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yapılan ampirik çalışmalar, merkez bankası bağımsızlığı ile yatırım hacmi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, bağımsızlık reformlarının neden özellikle gelişmekte olan ekonomilerde giderek yaygınlaştığını açıklamaktadır.

Ücret ve fiyat sözleşmeleri bağlamında da merkez bankası bağımsızlığı kritik rol oynamaktadır. Güvenilir bir merkez bankası, ekonomik aktörleri daha düşük enflasyon beklentileriyle uyumlu sözleşmeler yapmaya yöneltir. Bu etki iki mekanizma üzerinden işler (Franzese ve Hall, 2000:4-5):

- **Muhafazakârlık etkisi:** Bağımsız merkez bankası, sıkı para politikasıyla ücret ve fiyat sözleşmelerini disipline eder.
- **Güvenilirlik etkisi:** Piyasaların merkez bankasının düşük enflasyon hedefine bağlı kaldığına inanması, sözleşmelerin daha düşük nominal düzeyde yapılmasına yol açar. Bu süreç, fiyat istikrarına yönelik çabaların başarısını artırır ve enflasyonun kalıcı olarak düşmesine katkı sağlar.

Bağımsızlık ile düşük enflasyon arasındaki ilişki literatürde güçlü ampirik kanıtlarla desteklenmiştir (Yenipazarlı, 2014; Demirgil, 2011; Koç Yurtkur ve Arpağ, 2020; Doğru, 2011). Bağımsız merkez bankasına sahip ülkeler genellikle daha düşük ortalama enflasyon oranlarına sahip olup, bu başarıyı ekonomik büyüme ya da istihdam kaybı yaratmadan sürdürebilmektedir. Bu durum, fiyat istikrarı ile reel ekonomik performans arasında bir çelişki olmadığını; aksine bağımsız kurumların varlığının her iki hedefi de aynı anda destekleyebileceğini göstermektedir.

Son olarak, merkez bankası bağımsızlığı mali disiplin üzerinde de etkili olabilir. Para ve maliye politikaları arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır (Bölükbaş ve Topal, 2020; Kaya, 2009; Günaydın, 2012). Artan kamu borçlanmasının faiz oranları üzerindeki baskısı hükümetleri para basımı

yoluyla bütçe açıklarını kapatmaya yöneltebilir. Ancak bağımsız bir merkez bankası, hükümetin enflasyonist finansman yöntemlerine yönelme baskısına karşı daha dirençli olacaktır. Bu nedenle bağımsızlık, sürdürülemez borçlanma eğilimlerini frenleyerek mali disiplini teşvik edebilir. Her ne kadar bu konuda ampirik bulgular enflasyon konusundakiler kadar güçlü olmasa da, mevcut çalışmalar bağımsızlık ile bütçe açıkları arasında negatif bir ilişkiye işaret etmektedir.

2. FİNANSAL PİYASALAR PROBLEMİ

Bölümün ikinci kısmını oluşturan finansal piyasalar problemi kısmında finansal piyasaların işleyişini derinden etkileyen Türk Lirasındaki hareketler, kredi hacmi, kısa vadeli yabancı fonlar, faiz, finansal derinlik ve manipülasyon gibi etkenler yer alacaktır.

2.1. Türk Lirasındaki Hareketlilikler

Volatilité, finansal bir varlığın fiyatının belirli bir dönem aralığında ortalama fiyattan sapma şeklinde tanımlanır. Ortalama fiyattan sapmalar ne kadar büyükse ilgili finansal varlığın volatilitésinin o derece yüksek olduğu anlaşılr (Atçı, 2025). Döviz kurunun volatilitésini, uluslararası para akımları, uluslararası mal ve hizmet ticareti, yatırım ve üretim üzerinde önemli etkilere neden olabilmektedir (Yaman ve Koy, 2019: 119). Merkez Bankaları, döviz kuru piyasasındaki düzensiz hareketler sonucu ortaya çıkan volatilitéyi kontrol etmek için bir takım doğrudan ve dolaylı araçlarla müdahale etmektedir. Finansal piyasalarda başarılı olmanın temel koşullarından biri döviz kurundaki volatilitenin iyi tahmin edilmesidir. Böylece beklenmedik durumlara karşı önlem alınarak finansal varlıkların değeri korunmuş olur (Güloğlu ve Akman, 2007: 44).

Türkiye 2001 yılının Şubat ayına kadar sabit döviz kuru rejimi uygulamaktaydı. 2001 yılının Şubat ayına gelindiğinde ise döviz kuru serbest piyasada arz-talep koşullarına göre oluşmaya başlamıştır. Serbest döviz kuru sistemine geçildiğinden itibaren Türk Lirası iç ve dış şoklara karşı kırılgan olup bu kırılganlık devam etmektedir (Yaman ve Koy, 2019: 119).

2.2. Kredi Hacmi

Kredi, “bir bankanın yapacağı istihbarat sonucunda, gerçek veya tüzel kişilere yasalar, iç politikaları ve kendi kaynakları da göz önünde bulundurularak teminat karşılığı ve teminatsız olarak para, teminat veya

kefalet vermek şeklinde tanınmış olan olanak veya limit” şeklinde tanımlanır (Öztürk, 2015: 13). Diğer bir ifade ile, belirlenen bir vadenin sonunda faizi ile birlikte anaparanın geri ödenmek üzere bir paranın ödünç verilmesine kredi adı verilir. Kredi, tasarruf edilen paraların tüketim ve yatırım kanallarına akmasına imkan sağlar. Kredi güvene dayalı yapılıdır. Bu güven çoğu zaman teminat ile sağlanır (Seyidoğlu, 2002: 370). Kredi kendi içinde türlere ayrılmaktadır;

- Yöneltildikleri alanlara göre;
 - ✓ Tüketim kredileri,
 - ✓ Yatırım kredileri.
- Kullanıldıkları sektörlere göre;
 - ✓ Ticari krediler,
 - ✓ Tarımsal krediler,
 - ✓ Sınai krediler
 - ✓ Konut kredileri vb.
- Krediyi kullananların durumuna göre;
 - ✓ Özel sektör kredileri,
 - ✓ Kamu sektörü kredileri.
- Vadelerine durumlarına göre;
 - ✓ Kısa vadeli (süresi bir yıldan az),
 - ✓ Uzun vadeli (süresi bir yıldan fazla).

Şeklinde sınıflandırılmaktadır (Seyidoğlu, 2002: 370).

Kredi bir ülke ekonomisinde bir takım fonksiyonlara sahiptir. Kredi, paraya ek olarak bir tedavül aracı olarak kullanılmaktadır. Kredi sermayenin birikimini artırır. Dağınık ve atıl durumda olan tasarruflar kredi sistemi ile ekonomik faaliyetlere dahil edilmektedir. Ekonomik faaliyetlerin genişlemesi, firmaların faaliyetlerini sürdürmesi ve bireylerin refahının artması için fon ihtiyacı doğmaktadır. Bir ekonominin sürdürülebilir kalkınması ve ekonomik büyümesi için kredi kullanımı gereklilik arz etmektedir (Öztürk, 2015: 15).

2.3. Kısa Vadeli Yabancı Fonlar

Ulusal sınırları aşarak ülkeye gelen ya da ülkeden çıkan sermaye özel sermaye akımı ve resmi sermaye akımı olarak ikiye ayrılmaktadır. Özel sermaye akımı ticari amaçlı olup kısa veya uzun vadeli olabilir. Resmi sermaye akımı ise kalkınma yardımı niteliğinde olup genellikle uzun vadelidir. İhracatçı kredileri, yabancı ülkelere açtırılan banka mevduat hesapları, mevduat sertifikası alım satımları kısa vadeli fonlar iken, yabancı tahvil hisse senedi alım satımları ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları uzun vadeli sermaye fonlarına örnek olarak gösterilebilir. Süresi bir yıldan uzun olan fonlar uzun vadeli, bir yıldan kısa olan fonlar ise kısa vadeli fonlar olarak sınıflandırılmaktadır (Seyidoğlu, 2002: 669).

Finansal piyasalardaki sınırlandırmaların kaldırılması ve ülke ekonomilerinin uluslararası sermaye piyasalarına açılması sürecine finansal küreselleşme adı verilir. Finansal küreselleşmenin hız kazanmasıyla fon talep eden taraflar, fonları en düşük maliyetle elde edebilecekleri; fon arz edenler ise en yüksek getiriye elde edebilecekleri merkezlere akmıştır (Alp, 2002: 99).

Sermaye hareketleri;

- Makroekonomik faktörler,
- Döviz kuru politikası,
- Politik risk,
- Düzenleyici müdahaleler,
- Vergi teşvikleri ve
- Finansal piyasaların gelişim seviyesi

gibi faktörlerden oldukça etkilenmektedir (Erataş ve Öztekin, 2010: 58).

Kısa vadeli sermaye hareketleri, vadesi bir yıla kadar olan ve ülkenin dışına çıkan veya ülkeye gelen sermaye şeklinde ifade edilir. Kısa vadeli sermaye hareketleri, ülkeler arasındaki faiz-kur farklılıklarından dolayı hareket etmesi ve ülkelere ani giriş-çıkış yapabilmesinden dolayı **sıcak para** olarak adlandırılmaktadır. Kısa vadeli sermaye hareketliliğinin ülkeye giriş-çıkışı kolay olduğundan dolayı dış borç sorunu olan ülkelere cazip gelmektedir. Dış borç sorunu olan ülkeler faiz oranlarını yükselterek sermayenin döviz kurları üzerinde etkili olmasına yol açarlar. Ülkeler bu

şekilde, ülkeye fon girişini cazip hale getirirler (Aslan vd., 2014: 17) . Kısa vadeli sermaye hareketliliği temelde iki şekilde yapılır;

- **Spekülatif amaçlı yatırımlar:** fiyat-faiz oranlarındaki ve döviz kurundaki değişimlerden kar elde etmek amacıyla gerçekleştirilen yatırımlardır. Spekülatif amacıyla yapılan yatırımlar yatırımcının bireysel tahminine ya da genel piyasa beklentilerine göre gerçekleştirilir. Eğer yatırımcı, finansal varlığın fiyatının yükselmesini bekliyorsa finansal varlığı satın alır. Aynı şekilde finansal varlığın fiyatının düşmesini bekliyorsa finansal varlığı satar. Fiyatlarındaki volatilitesi yüksek, kolay taşınabilen ve bozulmadan saklanabilecek bütün mal ve ya finansal varlıklar spekülasyona konu olabilir (Seyidoğlu, 304).

- **Arbitraj amaçlı yatırımlar:** herhangi bir dövizin, malın veya menkul kıymetin bir piyasadan alınıp başka bir piyasada satılarak (değerleri birbirleriyle değiştirilerek) risksiz olarak kar edilmesi işlemi şeklinde tanımlanabilir. Dar kapsamıyla arbitraj, döviz piyasası için kullanılmakta olup kambiyo arbitrajı şeklinde ifade edilmektedir (Günay, 2007: 43). Arbitraj amaçlı yapılan yatırımlar piyasalar arasındaki fiyat farklılıklarını minimize eder. Yüzyılımızda iletişim kanallarının artması ve bilgiye erişme maliyetinin düşmesinden dolayı piyasalar arasında meydana gelen farklar anında ortadan kalkmaktadır (Aktan, 2021: 30-31).

Sıcak para, yerli para kaynaklarına ilave olarak parasal genişlemeye neden olur. Bu durum tasarrufların artmasına, dolayısıyla da yatırım ve istihdamın artmasına yardımcı olarak geldiği ülkeye avantaj sağlar. Sıcak para avantaj yarattığı gibi dezavantajlı durumlara da neden olabilir. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ekonomik istikrarsızlığa, ithalatın artmasına, yerli üretimin daralmasına ve cari işlemler açığının artmasına neden olarak ülkeye dezavantaj sağlayabilir. Bu olumsuz durumlar ülkenin ekonomik kalkınmasının zorlaşmasına neden olabilir (Gürol, 2007: 57).

2.4. Faiz

Faiz, Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olup üretim faktörlerinden sermayenin bedeli olarak tanımlanır. Diğer bir ifade ile mali varlıkları belli bir süreliğine kullanmanın karşılığı olarak yapılan ödemedir. Bireyler, firmalar ve hükümetler tüketim veya üretim için kullanmak adına mali fonları ödünç alarak bunun karşılığında faiz öderler (Seyidoğlu, 2002: 187). Faiz oranı kavramı kısa-uzun vadeli, basit-bileşik ve nominal-reel şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Bir yıldan az süreli fonlar **kısa vadeli**, bir yıldan uzun süreli fonlar ise **uzun vadeli** faiz oranı şeklinde tanımlanır. Normal koşullar altında kısa vadeli faiz oranları uzun vadeli faiz oranlarından daha düşük olmaktadır. Faiz oranlarının vade yapısını, diğer ekonomik değişkenlere yönelik beklentiler belirlemektedir. Örneğin, gelecek dönemlerde enflasyon oranının düşme beklentisi varsa kısa vadeli faiz oranı, uzun vadeli faiz oranından daha yüksek olabilmektedir (Yıldırım vd. 2009: 71).

Belli bir anapara üzerinden hesaplanarak vade sonunda tekrar aynı anapara üzerinden faiz işletilmesine **basit faiz** adı verilir. İlk dönem sonunda tahakkuk ettirilen faiz, dönem sonunda anaparaya eklenerek gelecek dönem için faizin bu tutar üzerinden hesaplanmasına **bileşik faiz** adı verilir.

Borç alan tarafın borç veren tarafa ödemeyi taahhüt ettiği nominal getiri oranına **nominal faiz oranı** denir. Sayısal bir örnek verecek olursak; bir A bankasının 1 yıllık mevduat faiz oranının %10 olduğunu kabul edelim. A bankasında 1000 liralık tasarruf hesabı açtıran bir yatırımcı 1 yılın sonunda 1000 lira anaparasının dışında banka 1000 lira $\times 0.10 = 100$ lira faiz ödemeyi taahhüt ettiği anlamına gelir. Nominal faiz oranı bir akım değişkendir. Nominal faiz oranı ekonomik dalgalanmanın genişleme döneminde yükselme eğilimindeyken, daralma döneminde ise düşme eğiliminde olur. Bir yatırım aracının vadesi arttıkça geri ödenmeme riski de arttığından dolayı faiz getirisi de artar (Ünsal, 2017: 137).

Reel faiz oranı gerçekleşen (ex post) ve beklenen (ex ante) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Gerçekleşen **reel faiz oranı**, borç alan tarafın borç veren tarafa ödediği reel getiri oranıdır. Gerçekleşen reel faiz oranı (r), nominal faiz oranı (i) ile gerçekleşen enflasyon oranı (π) arasındaki farkı ifade eder. Tanımı aşağıdaki gibi formülize edilebilir (Ünsal, 2017: 139);

Gerçekleşen Reel Faiz Oranı (r) = Nominal Faiz Oranı (i) – Gerçekleşen Enflasyon Oranı (π)

Sayısal bir örnek verecek olursak; bir ekonomide nominal faiz oranı %30, gerçekleşen enflasyon oranı %25 ise, gerçekleşen reel faiz oranı $\%30 - \%25 = \%5$ şeklinde meydana gelir. Eğer bir ekonomide nominal faiz oranı %40, gerçekleşen enflasyon oranı %50 ise, gerçekleşen reel faiz oranı $\%40 - \%50 = -\%10$ şeklinde meydana gelir. Enflasyonist ekonomilerde tasarruf sahiplerinin tasarruf iştahlarını arttırmak ve tasarrufu özendirmek için tasarruf sahiplerine gerçekleşen enflasyon oranından daha yüksek bir faiz geliri sağlanması gerekmektedir (Seyidoğlu, 2002: 522).

1936'ların önemli iktisatçıları arasında yer alan Irving Fisher nominal faiz oranının (i) enflasyon oranı (π) ve reel faiz oranının (r) toplamı olarak tanımlamıştır. Bir diğer ifade ile, Fisher denklemi;

$$i = r + \pi$$

şeklinde ifade edilmektedir. Fisher'a göre nominal faiz oranı (i), enflasyon oranı ile doğru orantılı olup bire bir değişir. Örneğin enflasyon oranı %5 artarsa (düşerse), nominal faiz oranı da %5 oranında artar (düşer) (Ünsal, 2017: 143).

Klasik faiz teorisine göre faiz, ödünç verilebilir fonları belli bir süre kullanmanın fiyatı olarak ifade edilirken Keynes'in Likidite Tercihi Teorisi'ne göre ise faiz, likiditeden vazgeçmenin karşılığı şeklinde ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2002: 187).

Faiz oranı özellikle firmaların yatırım kararlarında oldukça önemlidir. Faiz oranı ile yatırım harcamaları arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Faiz oranları arttıkça yatırımlar düşer, faiz oranları düştükçe de yatırımlar artar (Ünsal, 2017: 141-142). Buradan hareketle faiz oranlarında hareketlilik ne kadar az ise yatırım harcamaları da o kadar istikrarlı olacağı ifade edilebilir. Faiz oranı genel olarak finansal analizin en temel taşıını oluşturmaktadır. Makro analiz açısından ise yatırım ve tasarruf eşitliğini sağlamak açısından kilit öneme sahiptir (Seyrek ve Mızrak, 2009: 386).

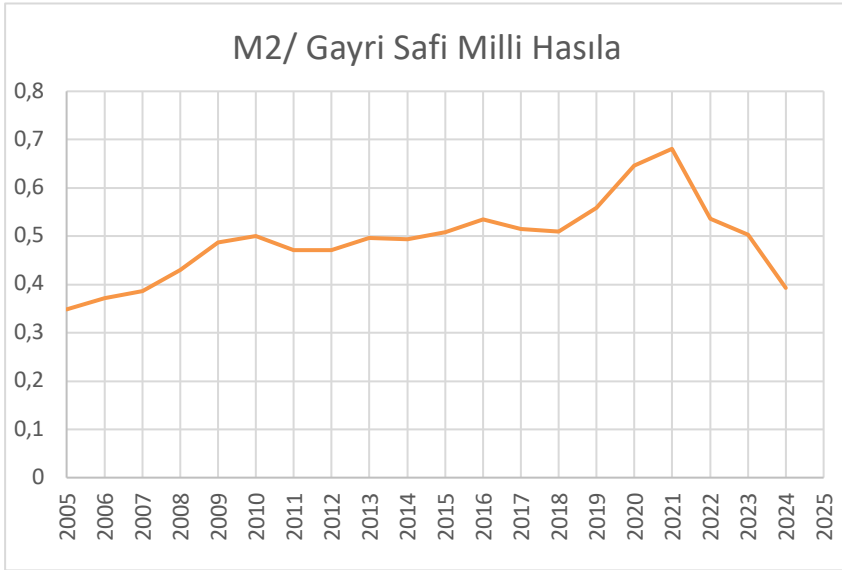
2.5. Finansal Derinlik

Finansal derinlik, piyasaların büyüklüğü ve likiditesini ifade eder. Piyasadaki verimlilik, piyasaya erişim ve finansal hizmetler düzeyinin bir birleşimi şeklinde tanımlanabilir (Erarslan vd., 2021: 239). Finansal piyasaların derinliği M_2 /Milli Gelir veya MVS (Mali Varlık Stoku)/Milli Gelir gibi oranlarla da tanımlanabilir. Bu oranın büyümesi, finansal derinliğin artması anlamına gelmektedir (Seyidoğlu, 2002: 199).

Dünya bankasına göre finansal derinliğin artması yatırımlarda verimlilik artışına yardımcı olur. Dünya bankası yatırımlarda verimin artmasının ise ekonomik büyümeye katkıda bulunacağını ileri sürmüştür (World Bank, 1989: 31). Buffie (1984), Taylor (1983) ve Wijnbergen (1983) tarafından geliştirilen görüşe göre, finansal derinleşmenin reel kredi arzı varlığının toplamını azaltmakta ve ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır. McKinnon (1991) ise M_3 /Milli Gelir oranının artması sonucu yurtiçi ödünç verilebilir

fonların yüksek oranda reel akış sergilemesiyle beraber yüksek ekonomik büyüme sağlayacağını öne sürmüştür (Doğan, 2002: 3).

Ekonomistler finansal gelişmenin bir göstergesi olan finansal derinleşme üzerinde ekonomik büyümeye katkı oranı, büyümeyle olan ilişkisi ve yönü açısından durmuşlardır (Doğan, 2002: 4). Finansal derinlik göstergesi olan M_2 /Milli Gelir oranının tasarruflarla pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğunu belirten Edwards (1995), ekonomilerin finansal derinlik düzeylerinin toplam tasarruf ve yatırım seviyelerini, buradan hareketle cari işlemler dengesini yakından etkilediğini ifade etmiştir.

Şekil 1. Türkiye’de Finansal Derinlik: 2005-2024. (TCMB, URL-3, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/archiveMarket/collapse_0/5875/DataGroup/turkish/bie_prarz/; TÜİK, URL-4, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=D%C3%B6nemsellik-Gayrisafi-Yurt-%C4%B0-C3%A7i-Has%C4%B1la-III.-%C3%87eyrek:-Temmuz-Eyl%C3%BCl,-2025-54161&dil=1,6.11.2025>)

Şekil 1’de 2005-2024 yılları arasını kapsayan dönem için Türkiye’de finansal derinleşme oranları yer almaktadır. Finansal derinleşme oranı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’ndan M_2 para arzı ve Türkiye İstatistik Kurumu’ndan harcama yöntemiyle gayri safi yurtiçi hasıla verileri oranlanarak elde edilmiştir. Finansal derinlik oranı 2007 yılından itibaren artmaya başlamıştır. Bu artış 2010 yılına kadar süreklilik göstermiş olup bu artışta 2008 küresel ekonomik krizle mücadele etmek için Amerika-Avrupa gibi gelişmiş ülke merkez bankalarının uyguladıkları genişletici para politikaları faiz oranlarının düşmesine yol açarak sermayenin aralarında

Türkiye'nin de yer aldığı gelişmekte olan ülkelere akması neden olmuştur. (Erarslan, 2021: 239).

Şekil 1'de görüldüğü üzere Türkiye'de finansal derinleşme 2008-2018 yılları arasında belirli bir trendde gerçekleşmiştir. 2018 yılından sonra artan finansal derinleşme incelenen dönem aralığında 2021 yılında zirveye ulaşmıştır.

2.6. Manipülasyon

Manipülasyon “döviz piyasasında veya menkul kıymet borsalarında yanlış bilgi yaymak, yanıltıcı davranışlarda bulunmak veya benzeri ahlak dışı yollarla piyasa fiyatlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme” şeklinde tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 2002: 407). Daha geniş bir ifade ile, manipülasyon, Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47. Maddesine göre, “yapay olarak, sermaye piyasası araçlarının, arz ve talebini etkilemek, aktif bir piyasanın varlığı izlenimini uyandırmak, fiyatlarını aynı seviyede tutmak, arttırmak veya azaltmak amacıyla alım ve satımını yapmak ve sermaye piyasası araçlarının değerini etkileyebilecek, yalan, yanlış, yanıltıcı, mesnetsiz bilgi vermek, haber yaymak, yorum yapmak ya da açıklamakla yükümlü olunan bilgileri açıklamamak” şeklinde ifade edilebilir.

Manipülasyon içeren işlemler, finansal piyasaların düzenli ve doğru bir biçimde işlemlerini ve piyasa fiyatının serbest piyasa koşullarına göre meydana gelmesine engel olduğundan, dolayısıyla da piyasaya duyulan güveni zedelediği için yatırımcıların piyasaya girmelerine engel teşkil etmekte ve bu nedenle de yasaklanmaktadır (Yüce, 2012: 366). Finansal bilgi manipülasyonunun gerçekleşmesi durumunda yatırımcıların firmalarla ilgili doğru ve faydalı bilgiler edinmesine engel olur. Bu durumda fonlar yanlış yatırımlara yönlendirilerek kıt kaynakların etkinsiz kullanılmasına neden olur (Canbulut, 2008: 19-20).

Tablo 2. Finansal Bilgi Manipülasyonun Nedenleri, Amaçları ve Yöntemleri (Yüce, 2012: 377-380)

Nedenleri	Amaçları	Yöntemleri
Firmaların güçlü olmayan yönetim yapıları	Hisse senedi fiyatlarını etkilemek	Firmanın gerçek finansal karını çarpıtarak istediği ekonomik sonucu elde etmeye çalıştığı kar yönetimi
Firma yöneticilerinin bireysel çıkarları	Firma performansının sonraki dönemlerde daha görünmesini sağlamak	Firmanın kar dağıtımını istikrarlı hale getirerek, firmanın diğer firmalara göre daha az riskli firma olduğu izlenimi vermesi yöntemi
Firmaların iç denetim mekanizmalarının zayıf olması	Firma karına istikrar kazandırmak	Finansal tablolardaki görünümü değiştirilmesine imkan veren yaratıcı muhasebe uygulamaları yöntemi
Firmaların muhasebe kayıtları için kullandıkları yöntemler	Sermaye artışı ve ya halka arz amacı ile fon sağlamak	

Finansal bilgi manipülasyonunun nedenleri, amaçları ve yapılma şekilleri tablo 2’de sıralanmıştır. Menkul kıymetler borsasında işlem yapılan hisse senetlerinin ait oldukları firmalarla ilgili bilgiler yatırımcılar açısından karar vermeleri açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda piyasaya sunulan bilgilerin, açık, net ve güvenilir olmaları gerekmektedir (Yüce, 2012, 366).

GENEL DEĞERLENDİRME

Merkez bankalarının bağımsızlığını ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların ortak görüşü para politikalarının başarısı için bağımsızlığın gerekli olduğudur. Enflasyon hedefi rejiminin başarılı olabilmesi için merkez bankasının bağımsızlığı önem arz etmektedir. Bağımsız bir merkez bankasının ekonomik büyüme sağlamak, kamu açıklarını finanse etmek gibi fiyat istikrarı ile çelişen görevleri olmaması enflasyon hedefini tutturması açısından kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca bağımsız bir merkez bankası politikalarına duyulan güvenin artması, ekonomik birimlerin beklentilerinin daha etkin bir biçimde yönetilmesini sağlamakta ve bu durum para politikası hedeflerine ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin çoğunda gerçek bağımsızlık ile yasal bağımsızlık arasında boşluk bulunmaktadır. Bu nedenle yasalarla merkez bankasının bağımsızlığı belirlenmiş olsa bile bazen bu durum fiili olarak gerçeği yansıtmayabilir.

Bağımsızlığın hem yasal hem de fiili olarak pekiştirilmesi, siyasiler ve toplum tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, merkez

bankası bağımsızlığı; fiyat istikrarının sağlanması, ekonomik aktörlerin beklentilerinin yönetilmesi, finansal piyasalarda güvenin tesis edilmesi ve uzun vadeli makroekonomik istikrarın oluşturulması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bağımsızlığın hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkeleriyle birlikte kurumsal bir çerçeveye oturtulması, merkez bankalarının politika etkinliğini artırarak sürdürülebilir ekonomik refaha katkı sağlamaktadır.

Finansal piyasalar açısından bakıldığında ise fiyat ve finansal istikrarı sağlamak için merkez bankasının bağımsızlığı tek başına yeterli olmamaktadır. Merkez bankasının uyguladığı para politikasının etkinliğini sınırlayan piyasa davranışları, yapısal kırılganlıklar ve bilgi kanalları da dikkate alınmalıdır. Türk Lirası'ndaki oynaklık, sıcak paranın ani giriş çıkışı, kredi genişlemeleri, faiz hareketleri, finansal derinlik kapasitesi ve bilgi asimetrisine neden olan manipülasyon hem politika aktarım mekanizmasının hem de makroekonomik istikrarın temel belirleyicileri olarak önem kazanmaktadır. Aralarında Türkiye'nin de yer aldığı gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kredi hacminin dalgalanmalara tepki vermesi, döviz kurlarının fiyatları etkilemesi ve sıcak paranın sermaye piyasalarını kırılgan hale getirmesi merkez bankasının uyguladığı para politikalarını ve bağımsızlığını zedeleyen unsurların temelini oluşturmaktadır. Buradan hareketle merkez bankası ile finansal piyasalar arasındaki ilişki özellikle uygulamada güven, yönetim ve koordinasyon gerektiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eksik denetim, piyasalarda yanlış beklentilerin meydana gelmesi, finansal bilgi manipülasyonu ve kurumsal bilgi asimetrisi yatırımcıların güvenini ve finansal derinleşmeyi oldukça olumsuz etkilemektedir. Piyasada güvenin zedelenmesi, fonların kısa vadeli ve spekülâtif amacıyla kullanılmasına, uzun vadeli yatırım performansının ise zayıflamasına neden olmaktadır. Bu yönden merkez bankası bağımsızlığı ile finansal piyasalar arasında karşılıklı bir bağımlılık mevcuttur. Şeffaf ve bağımsız bir merkez bankası finansal piyasalara güven verirken, disiplinli ve derinleşen finansal piyasalar da para politikası, yani merkez bankasının etkinliğini artırmaktadır. Sonuç olarak, fiyat ve finansal istikrarın sağlanması ve sürdürülebilirliği sadece bağımsız bir merkez bankası ile değil, aynı zamanda finansal piyasa altyapısının sağlamlaştırılması, manipülasyonun engellenmesi, fon ve kredi akışlarının sağlıklı bir şekilde işlemesi ve politika kanalında iletişimin güven inşa etmesiyle mümkün hale gelmektedir.

Kaynaklar

- Aktan, C. C. (2021). *Ekonomideki hastalıklar tanıdan tedaviye*. İzmir: Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği Yayını.
- Aktan, Ç.C. (2023). Paranın gözü kör olsun! Merkez bankası başkanı'nı "gözü kapalı" kura ile seçsek daha doğru olmaz mı? (Parasal Öngörülebilirlik ve Anayasal Para Kuralı) https://www.researchgate.net/publication/372289483_PARANIN_GOZU_KOR_OLSUN_MERKEZ_BANKASI_BASKANI'NI_GOZU_KAPALI_KURA_ILE_SECSEK_DAHDA_DOGRU_OLMAZ_MI_Parasal_Ongorulebilirlik_ve_Anayasal_Para_Kurali.
- Akyazı, H. (2008). Türkiye Cumhuriyet merkez bankası'nın (TCMB) önemsenmeyen bağımsızlığı. *Atatürk Üniversitesi İİBF dergisi*, 22(2), 81-99.
- Alesina, A., ve Summers, L. H. (1993). Central bank independence and macroeconomic performance: Some comparative evidence. *Journal of Money, Credit and Banking*, 25(2), 151-162.
- Alkinoğlu, L. (2000). Parasal istikrarı sağlamada merkez bankasının bağımsızlığı, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 75-86.
- Alp, A. (2002). *Uluslararası mali piyasalardaki gelişmeler ve Türkiye*. Ankara: İMKB Yayınları.
- Aslan, N., Terzi, N. ve Siampan, E. (2014). Türkiye'de kısa vadeli sermaye hareketlerinin ekonomik büyüme ve reel döviz kuru ile ilişkisi, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(10), 15-32.
- Aydın, H. İ., ve Eren, M. F. (2013). Merkez bankasının bağımsızlığı üzerine bir değerlendirme. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 91-106.
- Barışık, S. (2004). Merkez Bankası bağımsızlığı, makroekonomik etkileri ve 2001 tarihli TCMB kanununun yansımaları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59(3), 1-26.
- Başararngil, D. (2024). Eleştirel siyasi iktisat perspektifinden merkez bankası bağımsızlığı: 2008 finansal krizi sonrası değişen merkez bankacılığı ve Türkiye. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 51(Haziran), 43-73.
- Bölükbaş, M., ve Topal, M. H. (2020). Mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı ilişkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 1046-1068.
- Canbulut, G. (2008). *Finansal bilgi manipülasyonu ve örnek bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Coombs, N., ve Thiemann, M. (2022). Recentring central banks: Theorizing state-economy boundaries as central bank effects. *Economy and Society*, 51(4), 535-558.
- Cukierman, A. (1992). Central bank strategy, credibility, and independence: Theory and evidence. *MIT Press*.
- Dalziel, P. (2001). *Money, credit and price stability*. Routledge.
- Debelle, G., ve Fischer, S. (1994). How independent should a central bank be? J. C. Fuhrer (Ed.), *Goals, guidelines, and constraints facing monetary policymakers* içinde (ss. 195-221). Federal Reserve Bank of Boston.
- Demirgil, H. (2011). Merkez bankası bağımsızlığı ve makroekonomik performans: TCMB örneği. *Sosyoekonomi*, 16(16).
- Doğan, H. (2002). *Finansal derinleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği*. İktisat İşletme ve Finans Dergisi, 190, 60-71.
- Doğru, B. (2011). Merkez bankası bağımsızlığının dezenflasyonist etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1), 11-21.
- Edward, S. (1995). Why are saving rates so different across countries? An international comparative analysis. *NBER Çalışma Notları Serisi*, 5097s.
- Engin, C., ve Özdemir, A. F. (2025). Merkez bankacılığı, bağımsızlık ve Türkiye Cumhuriyet merkez bankası. *Journal of Economics and Research*, 6(1), 95-108.
- Erarslan, C., Pehlivanoğlu, F. ve Narman, Z. (2021). Türkiye'de finansal derinleşme ve cari açık ilişkisinin VAR modeli ile analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 238-251.
- Erataş, F. ve Öztekin, D. (2010). Kısa vadeli sermaye akımlarının belirleyicileri: Türkiye örneği, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 57-64.
- Franzese, R. J. Jr. ve Hall, P. A. (2000) Institutional Dimension of Coordinating Wage-Bargaining and Monetary Policy, T. Iversen, J. Pontusson ve D. Soskice (Ed.), *Unions, employers, and central banks: macroeconomic coordination and institutional change in social market economies* içinde (ss. 1-54). Cambridge University Press.
- Geniz, D. ve Sağın, A. (2015). Merkez bankası bağımsızlığı kavramı. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 95-112.

- Grilli, V., Masciandaro, D., ve Tabellini, G. (1991). Political and monetary institutions and public financial policies in the industrial countries. *Economic Policy*, 6(13), 341–392. <https://doi.org/10.2307/1344630>.
- Güloğlu, B. ve Akman, A. (2007). Türkiye’de döviz kuru oynaklığının SWARCH yöntemi ile analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 43-51.
- Günay, G. (2007). *Kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlere etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Günaydın, İ. (2012). Bağımsız maliye politikası kurulu uygulanabilir mi?, *Maliye Dergisi*, 163, 36-60.
- Kaya, Z. (2009) Türkiye Cumhuriyet merkez bankasının bağımsızlığı ve para politikası, *Dumlupınar Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 333-344.
- Koç Yurtkur, A., ve Arpağ, M. (2020). Merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasındaki ilişki: enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkeler üzerine bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 1–20.
- Kydland, F. E., ve Prescott, E. C. (1977). Rules rather than discretion: the inconsistency of optimal plans. *Journal of Political Economy*, 85(3), 473–491
- Oktar, S. (2001). Merkez bankacılığında gelişmeler. *Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Ocak, 38(1), 21-25.
- Öztürk, K. (2015). *Kredi politikası ve değerlendirmesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Öztürk, S. ve Eşsiz, P. (2012). Merkez bankacılığında bağımsızlık, şeffaflık ve hesap verebilirlik açısından üç merkez bankası: FED, ECB, TCMB. *KAÜ İİBF Dergisi*, 3:4/75.
- Ricardo, D. (1824). *Plan for the establishment of a national bank*. John Murray.
- Rogoff, K. (1985). The optimal degree of commitment to an intermediate monetary target. *Quarterly Journal of Economics*, 100(4), 1169–1189.
- Serdengeçti, S. (2003). Merkez bankası bağımsızlığı, finans kulüpte yapılan konuşma. <https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/a9b44b76-cbf3-43eb-9bdc-53028fbe1729/tcmbbagimsizlik.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-a9b44b76-cbf3-43eb-9bdc-53028fbe1729-m3fBeUz>
- Serdengeçti, S., (2002), “Fiyat İstikrarı” http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2002/fiyat_istikrar.pdf.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik terimler ansiklopedik sözlük*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyrek, İ. ve Mızrak, Z. (2009). Faiz teorileri üzerine bir inceleme: finansal istikrarsızlık hipotezinin temel dayanağı, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 383-394.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2012). *Merkez bankası bağımsızlığı: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve bağımsızlık*. <https://www.tcmb.gov.tr>
- URL-1: Seyfullah Atçı, <https://www.hurses.com.tr/volatilite-oynaklik> (E.T.: 03.09.2025).
- URL-2: Sermaye Piyasası Kurulu, <https://spk.gov.tr/> (E.T.: 08.10.2025).
- URL-3: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/archiveMarket/collapse_0/5875/DataGroup/turkish/bie_pr_arz/ (E.T.: 6.11.2025).
- URL-4: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=D%C3%B6nemselsel-Gayrisafi-Yurt-%C4%B0%C3%A7i-Has%C4%B1la-III.-%C3%87eyrek:-Temmuz-Eyl%C3%BCl,-2025-54161&dil=1> (E.T.: 6.11.2025).
- Ünsal, E. M. (2017). *Makro iktisat*. Ankara: Murat Yayınları.
- Walsh, C. E. (2010). Central bank independence. S. N. Durlauf ve L. E. Blume (Ed.), *Monetary economics: The New Palgrave economics collection* içinde (ss. 1–10). Palgrave Macmillan.
- World Bank (1989). *World development report*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Yaman, M. ve Koy, A. (2019). ABD Doları/ Türk Lirası döviz kuru volatilitésinin modellenmesi: 2001-2018 dönemi, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 118-129.
- Yenipazarlı, A. (2014), Merkez bankasının bağımsızlığı, yönetim, enflasyon ve ekonomik büyüme, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 1-15.
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2009). *Makroekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüce, A. A. (2012). Sermaye piyasasında manipülasyon. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 98, 363-388.

Prof. Dr. Ayşe DURGUN KAYGISIZ

1982 yılında Antalya’da doğdu. İlköğretim ve lise eğitimini Antalya’da tamamladı. Lisans eğitimini Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünde birincilik ile tamamladı. Lisansüstü eğitimini SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda tamamladı. 2003 yılında SDÜ İktisat Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak başladığı görevine 2019 yılında Doçent, 2025 yılında Profesör olarak devam etmektedir.

Arş. Gör. Seçkin KABAK

İlköğretimini Mardin’de, lise eğitimini Bilecik’te tamamladı. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü’nden mezun oldu. Lisansüstü eğitimine SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde devam etmektedir. SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü’nde Arş. Gör. olarak görev yapmaktadır.

ON BİRİNCİ BÖLÜM: ÖDEMELER DENGESİ PROBLEMİ

Oğuz Cığeroğlu**

Giriş

Ekonomilerin dışa açılmasıyla birlikte sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, ticaret hacmindeki hızlı artış ve finansal piyasaların derinleşmesi, ülkelerin dış dünya ile kurduğu ekonomik ilişkileri her zamankinden daha karmaşık bir hale getirmiştir. Ülkeler arasında ölçüm kriteri sağlayan ödemeler dengesi, yalnızca bir istatistik tablosu olmanın ötesine geçerek, bir ülkenin dışa açılma düzeyini, finansman yapısını ve dış şoklara karşı dayanıklılığını değerlendirmeye imkân veren temel bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde tekrarlayan dalgalanmalar, kur krizleri ve borç sorunları çoğu zaman ödemeler dengesi gelişmeleriyle yakından bağlantılıdır.

Ödemeler dengesindeki dengesizlikler, kısa vadede finansman bulunabildiği sürece yönetilebilir görünse de uzun dönemde büyümeyi, istihdamı, gelir dağılımını ve refah düzeyini doğrudan etkilemektedir. Cari işlemler açığı, sermaye hareketleri ve rezerv dinamikleri arasındaki ilişki bir ekonominin ne ölçüde dış tasarruflara bağımlı olduğunu ve bu bağımlılığın hangi kanallar üzerinden kırılabilirliğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında ödemeler dengesi problemi yalnızca dış ticaret açığına indirgenemeyecek ölçüde çok boyutlu makroekonomik politikalarla, üretim yapısıyla ve kurumlarla iç içe geçmiş bir olgudur.

Türkiye'deki 1980 sonrası dışa açılma süreci, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve finansal entegrasyon hem büyüme olanaklarını genişletmiş hem de cari işlemler dengesi üzerinden yeni riskleri beraberinde getirmiştir. Dış talep koşulları, döviz kuru politikaları, tasarruf yatırım dengesi, enerji bağımlılığı ve teknoloji düzeyi gibi unsurlar zaman içinde ödemeler dengesinde devamlılık arz eden sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu bölümde öncelikle ödemeler dengesinin kavramsal çerçevesi ve muhasebe yapısı ele alınmakta cari işlemler, sermaye ve finans hesapları ile

** Dr. Öğr. Üyesi., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ogcigerlioglu@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9639-5534>

rezerv hareketlerinin ekonomide üstlendiği roller açıklanmaktadır. Ardından Türkiye'nin 1980 sonrası dönemdeki dışa açılma deneyimi ve bu sürecin cari işlemler dengesi üzerindeki etkileri tarihsel bir perspektifle incelenmektedir. Sonraki kısımda ödemeler dengesi probleminin ardında yatan makroekonomik dinamikler, yapısal özellikler ve finansman koşulları değerlendirilmekte son bölümde ise genel değerlendirme ve politika önerilerine yer verilmektedir.

1. ÖDEMELER DENGESİ TANIMI VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde ödemeler dengesinin ne ifade ettiği ve bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerini analiz ederken nasıl bir çerçeve sunduğu ele alınmaktadır. Öncelikle kavramın tanımı yapılmakta ardından ekonomide üstlendiği işlev ve uygulama biçimi üzerinde durulmaktadır.

Ödemeler dengesi, bir ülkenin belirli bir zaman diliminde dış dünya ile yaptığı ekonomik ve mali işlemlerden doğan tüm gelir ve gider hareketlerini topluca gösteren bir hesaplar bütünüdür. Ödemeler dengesi hesaplarında, mal ve hizmet ticareti ile sermaye hareketleri sonucunda ülkeye giren gelirlerin, aynı dönemde dışarıya yapılan ödemeleri karşılayıp karşılamadığı izlenmektedir. Söz konusu tabloda görülen denge ya da dengesizlik, ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da zayıflamayı yansıtmaktadır (Seyidoğlu, 2015, 337).

Ödemeler dengesi, ödemeler bilançosu olarak da adlandırılmakta ve hesapların tutulduğu kayıt niteliği taşıdığından belirli özelliklere sahip olmaktadır. Ödemeler bilançosu bir stok düzeyini değil belirli bir dönem boyunca gerçekleşen işlemleri gösteren akım niteliğinde bir göstergedir. Ekonomik işlemleri kapsadığından mal ve hizmet ticareti, gelir ve transfer akımları ile finansal varlık ve yükümlülük hareketlerine ilişkin kayıtları içermektedir. Kayıtların hangi ülkeye ait olduğunu belirlenirken vatandaşlıktan çok, bir yıldan uzun süreyle bir ülkede devamlı ikamet etmeyi esas alan yerleşik olma ölçütü kullanılmaktadır. İşlemler dış dünyadan döviz girişine yol açıyorsa alacak, dış dünyaya ödeme gerektiriyorsa borç tarafına yazılmakta böylece alacaklı ve borçlu işlemler ayrımı yapılmaktadır. Uluslararası işlemler çift kayıtlı muhasebe sistemi uyarınca aynı anda hem alacak hem borç tarafına yansıtılmakta ve muhasebe anlamında toplamların eşit olması sağlanmaktadır. Ayrıca bazı kalemler ekonomik birimlerin kendi kararlarıyla ortaya çıkan otonom işlemler niteliği taşıırken, bu kalemlerin yarattığı açık veya fazlaların denkleştirici işlemler aracılığıyla, özellikle

resmi rezerv hareketleriyle giderildiği kabul edilmektedir (Uğur, 2022, 269-272).

Genel çerçeve ödemeler dengesinin yalnızca bir kayıt sistemi değil, aynı zamanda ekonomideki dış ilişkilerin yapısına ve bileşimine dair analitik bilgi sunan bir muhasebe yapısı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hem otonom hem de denkleştirici nitelikteki işlemlerin hangi hesaplarda izlendiğinin açıklanması amacıyla, ödemeler dengesinin ana hesap grupları incelenmelidir.

1.1. Ödemeler Dengesi Ana Hesap Grupları

Ödemeler bilançosundaki yapısal özelliklerin doğal bir sonucu olarak, benzer nitelik taşıyan işlem türleri cari işlemler, sermaye ve finans hesabı ile rezerv işlemleri hesabı olmak üzere temel başlıklar altında sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte kayıtlardaki eksiklikler, ölçüm hataları ya da zamanlama farklılıklarından kaynaklanabilecek uyumsuzlukların giderilmesi amacıyla net hata ve noksan adı verilen ek bir kalem daha kullanılmaktadır. Net hata ve noksan kalemi, cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı ile rezerv hareketleri toplamının bilançoda tam denklik sağlamadığı durumlarda, resmi rezervler hesabı aracılığıyla ortaya çıkan farkın istatistiksel olarak giderilmesi işlevini üstlenmektedir (Türkölmez, 2025, 4).

Bu kısımda ödemeler dengesinin ana hesap grupları açıklanmaktadır.

1.1.1. Cari İşlemler Hesabı

Bir ekonominin dış dünya ile mal ve hizmet alışverişine ilişkin akımları, ödemeler dengesinin cari hesap bölümünde izlenmektedir. Cari hesapta açık oluştuğunda dengesizliklerin, sermaye hareketleri ile resmi rezervlerdeki değişimler aracılığıyla finanse edilmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerdeki cari işlem açıkları, finansal sistemi kırılganlaştıran temel makroekonomik sorunlardan biri olarak görülmektedir (Türkmen, 2018, 531).

Ödemeler dengesinin cari hesap bölümü mal ticareti, hizmetler, gelirler ve cari transferler olmak üzere dört temel unsurdan oluşmaktadır. Literatürde mal ticareti kalemi çoğu zaman belirleyici bileşen olarak öne çıkmaktadır. Ancak mal ticaretinde fazla verilmesine rağmen cari hesapta açık oluşabildiği gibi, uzun süreli mal ticareti açığına karşın cari hatta toplam ödemeler dengesinde fazla gözlenmesi de mümkündür. Bu farklılaşma çoğu durumda hizmetler kalemindeki gelir-gider dengesinden kaynaklanmaktadır.

Cari işlemler hesabının bir diğer bileşeni, çalışan gelirleri ile doğrudan, portföy ve diğer yatırım kalemlerine ilişkin faiz, kâr payı vb. ödemeler ve tahsilatlardan oluşan gelir alt hesabıdır. Son ana unsur olan cari transferler ise karşılıksız resmi transferler (bağış, hibe vb.) ile işçi dövizleri ve benzeri tek taraflı transfer akımlarını içermektedir (Gülbahar, 2008, 157-158).

1.1.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Sermaye hesabı, bir ülkede yerleşiklerle yerleşik olmayanlar arasında gerçekleşen üretilmemiş, finansal olmayan varlık hareketleri ile sermaye transferlerine ait alacak ve borç kayıtlarını içermektedir. Bu hesapta arazi, imtiyaz, lisans gibi varlıkların el değiştirmesi ile yatırım amacı taşıyan ve doğrudan bir ekonomik karşılık içermeyen kaynak aktarımları izlenmektedir (IMF, 2009, 9).

Finans hesabı ise ekonominin dış dünya ile ilişkilerinde finansal varlık ve yükümlülük stoklarında meydana gelen değişimleri ve bunlara ait işlemleri göstermektedir. Finans hesabı kayıtları doğrudan sermaye yatırımları, portföy niteliğindeki menkul kıymet işlemleri, türev ürünlere ilişkin işlemler, kredi ve mevduat benzeri diğer finansal hareketler ile merkez bankasının rezerv varlıklarındaki değişimleri kapsamaktadır (Toprak ve Çatalbaş, 2019, 220).

1.1.3. Net Hata ve Noksan Hesabı

Net hata ve noksan hesabı bir ülkenin uluslararası ekonomiyle kurduğu ilişkilerde kaynağı tam olarak izlenemeyen ve istatistiklere doğrudan yansımayan işlem hareketlerini içermesi nedeniyle, ödemeler dengesi analizinde özel bir konuma sahiptir. Dönemler itibarıyla bu kalemden gözlenen yön değiştiren ve yüksek tutarlı dalgalanmalar, ödemeler dengesi verilerinin şeffaflığı ve güvenilirliği konusunda soru işaretlerine neden olmaktadır. Aynı zamanda ödemeler dengesi ile alt hesapların iktisadi açıdan tutarlı biçimde değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır (Keşap ve Sandalcılar, 2021, 151).

Net hata ve noksan kaleminin pozitif değer alması, dış ekonomik işlemlere ilişkin kayıtların gerçekte olduğundan daha fazla döviz girişi varmış izlenimi verecek şekilde bozulduğunu göstermektedir. Bunun nedeni sermaye girişleri ile mal ve hizmet ihracatı gibi alacakların eksik kaydedilmesi ya da sermaye çıkışları ile ithalat ve diğer borçların olduğundan yüksek yazılması sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Buna karşılık, net hata ve noksanın negatif değer alması, kayıtların bu kez gerçekte

olduğundan daha fazla döviz çıkışı varmış gibi yansıtıldığını başka bir ifadeyle dış varlıkların eksik, dış yükümlülüklerin ise fazla muhasebeleştirildiğine işaret etmektedir (Yılmaz, 2022, 47).

1.1.4. Rezerv Varlıklar Hesabı

Rezerv varlıklar, para otoritelerinin ödemeler dengesindeki dengesizlikleri finanse etmek, fazla likiditeyi çekmek ya da döviz kuru gelişmelerine müdahale etmek amacıyla kullanabildiği finansal araçlardan oluşmaktadır. Bu varlıkların temel işlevi ülke ile dış dünya arasındaki ödemeler dengesi uyum sürecinde gerekli uluslararası likiditeyi sağlamaktır. Ayrıca güven tesis etme, hukuki yükümlülükleri karşılama veya dış borçlanmada teminat oluşturma gibi amaçlarla da tutulabilmektedir (IMF, 1996, 129).

Rezerv varlıklar, merkez bankasının uluslararası likiditeyi yönetmek amacıyla tuttuğu parasal altın, döviz varlıkları, özel çekme hakları, Uluslararası Para Fonu nezdindeki rezerv pozisyonu ve benzeri dış alacaklardan oluşmaktadır (Ergün, 2021, 50).

Özetle, mal ve hizmet ticareti, gelir ve transfer akımları ile bunların finansmanı ve uyum sürecinde kullanılan rezerv varlıklar birlikte ele alındığında ödemeler dengesinin muhasebe yapısı tamamlanmaktadır. Rezerv varlıklar hesabı, ödemeler bilançosunda denkleştirme işlevi görerek dengesizliklerin nasıl finanse edildiğini izah etmektedir.

1.2. Cari İşlemler Dengesi, Dış Açık ve Dış Fazla

Cari işlemler dengesi, bir ekonominin tasarruf yatırım farkını, buna bağlı dış finansman gereğini ve dış şoklara karşı duyarlılığını yansıtmaları nedeniyle ödemeler dengesi çerçevesinde kilit bir gösterge niteliğindedir.

Özellikle cari işlemler hesabında ortaya çıkan ve süreklilik kazanan açıklar, bir yandan birikmiş dış borcun keskin bir makroekonomik uyum süreci yaşanmadan çevrilememesi riskini, diğer yandan sermaye girişlerinde tersine dönüş veya ani duruşlar yoluyla likidite sıkışıklığı yaşanması olasılığını artırmaktadır (Akkaya, 2022, 709). Cari açığın oluşumunda bütçe dengesindeki bozulma, reel döviz kuru ve faiz oranlarındaki artışlar, enflasyon dinamikleri, büyüme hızı, dış ticaret açığı, dış borç stokunun düzeyi, yetersiz yurtiçi tasarruflar, enerjide dışa bağımlılık ve enerji fiyatlarındaki artışlar belirleyici rol oynamaktadır. Bunlara ek olarak, para ve maliye politikalarının tasarlanması ile doğrudan ve portföy yatırımlarından

oluşan sermaye hareketlerinin bileşimi de cari açığın büyüklüğü ve sürdürülebilirliğini önemli ölçüde etkilemektedir (Konak, 2018, 168).

Cari işlemler hesabının açık vermesi, ekonomiden yurt dışına girenden daha fazla fon çıkışı olduğunu ve bu açığın dış borçlanma veya yerli varlıkların yabancılara satışıyla finanse edilmesi gerektiğini göstermektedir. Buna karşılık, cari işlemler fazlası oluştuğunda, yurt içi yerleşikler elde ettikleri fazla kaynakları yurt dışına sermaye ihracı ya da dış varlık edinimi şeklinde değerlendirmektedir (Şahin, 2011, 49). Dinamik bir makroekonomik değişken olarak ortaya çıkan açık ve fazlalar ülkenin dış dünya karşısındaki net borç ya da alacak pozisyonunu ve hanehalkı, firma ve kamu kesiminin dönemler arası gelir aktarımı tercihlerini yansıtmaktadır. Geleceğe yönelik beklentiler ve dönemler arası tercih yapısı cari dengesizliklerin oluşumunda belirleyici rol üstlenmektedir (Şit ve Alancıoğlu, 2016,7).

1.3. Tasarruf Açığı, Dış Finansman İhtiyacı ve Büyüme İlişki

Yurtiçi tasarruf oranlarının düşük seyretmesi, ekonomideki yatırım hacminin ülke içi kaynaklarla finanse edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum dış tasarruflara ve yabancı sermayeye bağımlılığı artırarak dış borç stokunu büyütmede ve ekonominin dış şoklara karşı kırılganlığını yükseltmektedir (Öztürk vd., 2023, 855). Yurtiçi tasarruf açığı ve buna bağlı artan dış finansman ihtiyacı, makroekonomik dengesizliklerin kamu maliyesi ve dış denge boyutlarıyla birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Yüksek ve kalıcı bütçe açıklarının cari işlemler açığı ile birlikte gözlenmesi, kamu maliyesindeki bozulma ile dış dengesizlik arasında bir bağ olabileceği düşüncesini güçlendirerek literatürde ikiz açık hipotezinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çerçeveye tasarruf yatırım açığının da eklenmesiyle geliştirilen üçüz açık hipotezi, özel kesim tasarruf yatırım dengesi ile kamu bütçe dengesinden oluşan iç dengenin açık verdiği durumlarda, söz konusu açığın cari işlemler dengesi üzerinden dış dengeye yansıtıldığı bir yapıyı ifade etmektedir. Üçüz açıktan söz edebilmek için bütçe açığı, tasarruf yatırım açığı ve cari açığın yalnızca eş zamanlı olarak ortaya çıkması değil, aynı zamanda birbirlerini olumsuz yönde besleyen bir etkileşim içinde bulunmaları beklenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları görece azalırken cari açıkların artış eğilimini sürdürmesi de bu yaklaşımın ortaya çıkışını ve önemini açıklayan temel gözlemlerden biridir (Kangal, 2023, 130).

Bu makroekonomik dengesizlik çerçevesi, mikro düzeyde firma davranışları ve finansal kırılganlıklar üzerinden ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir. Artan tasarruf yatırım açığı, ekonominin dış sermayeye bağımlılığını güçlendirerek firmaların dış finansmana erişimini zorlaştırmakta, yerli paranın değerlenmesi ve açık pozisyonların artması riskini yükseltmektedir. Bu süreç, yatırımların kısılmasına, kârlılık ve rekabet gücünün zayıflamasına, finansal kırılganlığın artmasına ve nihayetinde ekonomik büyüme performansının düşmesine yol açmaktadır (Göçer ve Akın, 2016, 199).

Kırılgan ekonomi olarak tanımlanan ülkelerde ise tasarruf açığı ve buna bağlı artan dış finansman ihtiyacı, sürdürülebilir büyümenin önündeki temel yapısal sorunlardan biri olarak görülmektedir. Kırılgan ekonomilerdeki altyapı yatırımlarının yetersizliği, kısa vadeli sermaye girişlerine bağımlılık, doğrudan yabancı yatırımların sınırlı kalması, zayıf finansal sistemler, hukukun üstünlüğünün tam yerleşmemesi ve siyasi istikrarsızlık gibi unsurlar, dış şoklara duyarlılığı artırarak büyüme dinamiklerini zayıflatmaktadır. Tasarruf açığı, dış finansman ve büyüme ilişkisinin değerlendirilmesinde, büyüme hızı, faiz ve enflasyon oranları, cari ve bütçe dengeleri ile döviz kuru oynaklığı gibi kırılganlık göstergelerinin birlikte ele alınması gerekmektedir (Kaya ve Şentürk, 2024, 237). Ayrıca cari açıkların uzun dönemde sürdürülebilirliğini değerlendirirken, bir yandan mal ve hizmet dengesinde gelecekte yaratılabilecek birincil fazla akımlarının mevcut dış borç stokunu karşılayıp karşılamadığı, diğer yandan da uluslararası yatırımcıların ülkeye borç vermeye devam etme isteği ile mevcut politika bileşiminin güvenilirliği birlikte dikkate alınmalıdır (Carranza, 2002, 105-106).

2. TÜRKİYE'DE ÖDEMELER DENGESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Önceki bölümde ödemeler dengesinin kuramsal çerçevesi, ana hesap grupları ile cari işlemler dengesi, tasarruf açığı, dış finansman ihtiyacı ve büyüme arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan dışa açılma ve liberalizasyon süreci, dış ticaret rejimi, sermaye hareketleri ve cari işlemler dengesinin yapısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu bölümde ise 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin dışa açılma süreci ile cari açık dinamikleri arasındaki ilişki değerlendirilmektedir.

Türkiye'de 24 Ocak 1980 sonrasında benimsenen dışa dönük kalkınma stratejisi çerçevesinde ulaştırma, haberleşme ve altyapı yatırımları hız

kazanmıştır. İhracat rejimi ise kur devalüasyonları, nakdî teşvikler ve 1984'te ithalat ve ihracat kotalarının kaldırılmasıyla ticaret ve mal akımlarının serbestleştirilmesi üzerinden desteklenmiştir (Özaslan, 2006, 271).

İhracata dayalı sanayileşme stratejisi, Türkiye'nin dış ticaret yapısında belirleyici olmuş ve özellikle 1980–1989 döneminde ihracat ve ithalat hacimlerinde hızlı artışlara yol açmıştır. İhracat 1980'de 2,9 milyar dolardan 1989'da 11,6 milyar dolara, ithalat ise aynı dönemde 7,9 milyar dolardan 15,7 milyar dolara yükselmiştir. İlk yıllarda ihracatın ithalattan daha hızlı artması sonucunda dış ticaret açığı 1980'de 5 milyar dolar düzeyinden 1988'de 2,7 milyar dolara gerilemiştir. Bu gelişmede, Orta Doğu ülkelerinin artan talebi, İran Irak savaşı, petrol fiyatlarındaki hareketler gibi dış konjonktürel unsurların yanı sıra, uygulanan mali teşvikler ve sanayi sektöründe atıl kapasitenin devreye alınması belirleyici olmuştur. Bununla birlikte, 1988 sonrasında ihracat artışı ivme kaybetmiştir. İthalat rejiminin giderek serbestleşmesi, hizmet gelirlerindeki artış, kredi şeklindeki yabancı sermaye girişleri ve dışa bağımlı üretim yapısı, ekonominin ithalata duyarlılığını güçlendirmiştir (Çetin ve Savrul, 2016, 519-520).

1989'da 32 sayılı Karar ile sermaye hesabının serbestleştirilmesi, Türkiye ekonomisini sadece dış ticarete değil, finansal hareketler bakımından da tam anlamıyla dışa açık bir yapıya dönüştürmüştür. Yapılan düzenleme sonrasında kısa vadeli ve spekülâtif nitelikli sermaye akımları, büyüme, birikim ve bölüşüm dinamiklerinin başlıca belirleyicilerinden biri hâline gelmiştir. Küresel likidite bolluğu koşullarında ekonominin iç gereklerinden bağımsız hareket edebilen sermaye girişleri, özellikle 1990'lar ve 2000'ler boyunca büyüme ve cari açık ilişkisinde yapısal bir kırılma yaratmıştır. 2001 sonrası dönemde yüksek reel faiz politikası ve kapsamlı özelleştirmeler, bir yandan büyüme için gerekli dış kaynağı sağlamıştır. Diğer yandan finans dışı kesimde hızla artan dış borç stoku, aşırı değerli reel döviz kuru ve ara malı ile sermaye mallarında ithalat bağımlılığının derinleşmesi üzerinden cari işlemler açığını kronik bir sorun hâline getirmiştir. Büyümenin giderek daha fazla cari açıkla finanse edildiği, kriz toparlanma döngülerinin sıklaştığı ve Türkiye'nin kırılgan ekonomiler arasında anıldığı bir yapı ortaya çıkmıştır (Taymaz ve Voyvoda, 2023, 31-34). Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonrasında Türkiye'ye yönelen net sermaye girişleri 1980'de 672 milyon ABD dolarından 1990'da 4 milyar dolara, 1996'da ise 5,5 milyar dolara yükselmiştir. Buna karşılık, 1991 Körfez Savaşı, 1994 yurt

İçerik kriz ve 1998 Asya-Rusya krizleri sırasında sırasıyla yaklaşık 2,5 milyar, 4,3 milyar ve 0,84 milyar ABD doları tutarında net sermaye çıkışı yaşanmıştır. 1999 ve 2000 yıllarında net girişler sırasıyla 4,9 ve 9,6 milyar dolar düzeyine ulaşırken, 2001 krizinde yaklaşık 13,9 milyar dolarlık sert bir çıkış söz konusu olmuştur (Kar ve Kara, 2003, 54).

Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım politikaları da 1980’den itibaren aşamalı olarak liberalleşmiş ve 1980, 1989, 2003 ve 2012 yıllarındaki yasal düzenlemelerin doğrudan yabancı yatırım girişlerinde belirgin kısımla noktaları oluşturmuştur. 1980-1987 döneminde yıllık ortalama 83 milyon dolar düzeyinde olan doğrudan yabancı yatırım girişleri, 1990’larda yaklaşık 800 milyon dolara yükselmiş, 2006-2008 arasında ise yıllık ortalama 20 milyar dolar civarına sçırarak tarihsel açıdan en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı da %0,08 düzeylerinden 2000’li yıllarda yaklaşık %2’lere kadar çıkmıştır. 2003-2021 yılları arasında Türkiye’nin toplam doğrudan yabancı yatırım girişi yaklaşık 238 milyar dolar olup, bu dönemde girişlerin büyük kısmı AB ülkelerinden kaynaklanmıştır. Sektörel olarak ise önce hizmetler (özellikle finans ve iletişim), ardından başta gayrimenkul olmak üzere enerji ve imalat sektörleri öne çıkmıştır (Çetin, 2024, 118, 122-123, 126).

Türkiye ekonomisi 1990-2020 döneminde genel olarak cari açık veren bir yapı sergilemekte, yalnızca 1991, 1994, 1998 ve 2019 yıllarında cari fazla kaydetmektedir. Aynı dönemde en yüksek cari fazla 2019’da en yüksek cari açık ise 2011 yılında gerçekleşmiştir (Karakız ve Baylan, 2023, 4-5). Literatürde cari işlemler dengesinin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı için genellikle %4-5 bandı kritik eşik olarak alınmaktadır. Oranın üzerine çıkılması, ilgili ülke açısından dış denge bakımından riskli bir görünüm olarak yorumlanmaktadır. Türkiye’nin 2002-2023 dönemine ait cari işlemler gayrisafi yurtiçi hasıla oranları incelendiğinde, özellikle 2005-2008, 2010-2014, 2017, 2020 ve 2022 yıllarında söz konusu eşiklerin aşıldığı ve bu yılların dış kırılganlık açısından görece riskli dönemler olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır (Tunç ve Karabulut, 2024, 136).

Özetle, 1980 sonrası dışa açılma süreci, Türkiye’de kronik cari açık veren, ithalata ve kısa vadeli sermaye hareketlerine giderek daha fazla bağımlı bir büyüme modeli ortaya çıkarmıştır. Cari işlemler dengesinin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranının sık sık kritik eşikleri aşması, ödemeler dengesi problemlerinin konjonktürel olmaktan çıkarak yapısal bir nitelik kazandığını göstermektedir.

3. TÜRKİYE’NİN ÖDEMELER DENGESİ PROBLEMLERİNİN NEDENLERİ

Türkiye’nin ödemeler dengesi görünümünde cari açık ve dış finansman ihtiyacının öne çıkması, sorunun ardındaki nedenlerin hem kısa ve orta dönemli makroekonomik gelişmeler hem de üretim yapısına ve finansman bileşimine ilişkin yapısal unsurlar çerçevesinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Ödemeler dengesinin sermaye ve finans hesabına ilişkin farklı sorun alanları da bulunmakla birlikte, bu bölümde ağırlıklı olarak cari işlemler dengesi ve bu dengeyi bozan temel unsurlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

3.1. Makro Ekonomik Dinamikler

Türkiye’de cari işlemler dengesindeki bozulma, büyük ölçüde büyüme, kur, tasarruf-yatırım dengesi ve enerji ithalatı gibi makro ekonomik değişkenlerde 2000’li yıllarla birlikte belirginleşen eğilimlerle bağlantılıdır.

Nitekim 2000’li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinde cari açığın hızla artmasında birkaç makro dinamik öne çıkmaktadır. Enflasyon hedeflemesi rejimi altında TL’nin uzun süre reel olarak değer kazanması, dış ticaret açığını derinleştirerek ithalat talebini güçlendirmiştir. Dahilde işleme rejimi çerçevesinde ihracatın yüksek oranlarda ithal girdi kullanılarak yapılması, üretim ve ihracatın ithalata bağımlılığını artırmıştır. Enerji tüketiminde giderek yükselen dışa bağımlılık ve Gümrük Birliği’nin zaman içinde belirginleşen etkileri de cari açığı besleyen diğer unsurlar olmuştur. Yerli yatırım ile tasarruf arasındaki fark biçiminde tanımlanan cari açığın ana belirleyicisi ise, düşme eğiliminde ve yetersiz kalan yurtiçi tasarruf oranlarıdır. Büyümenin giderek daha fazla yabancı tasarruflarla finanse edilmesi sonucunda üretim, tüketim ve ihracatın ithalat duyarlılığı artmıştır. 1990’larla benzer büyüme oranları 2000’li yıllarda çok daha yüksek cari açık gayrisafi yurtiçi hasıla oranlarıyla birlikte gerçekleşmiş ve cari açık, dönem dönem kriz dinamiklerini tetikleyen temel makroekonomik kırılganlık kaynağı hâline gelmiştir (Kaya, 2016, 58).

Türkiye’de cari işlemler açığının istikrarlı büyümenin önünde temel bir kısıt oluşturduğu, 2010 sonrasında cari açık gayrisafi yurtiçi hasıla oranı görece gerilese de yüksek seviyesini koruduğu ve bu görünümde özellikle düşük yurtiçi tasarruflar ile izlenen döviz kuru politikalarının belirleyici rol oynadığı vurgulanmaktadır (Yiğit ve Açıkalın, 2019, 323).

Genişletici nitelikteki para ve maliye politikaları da cari açığı besleyen makroekonomik unsurlar arasında yer almaktadır. Para politikası, döviz kuru ve faiz oranları üzerindeki belirleyici etkisi nedeniyle cari işlemler dengesiyle yakından ilişkilidir. Benzer biçimde maliye politikası da vergi ve kamu harcamaları kanalıyla iç talebi ve dolayısıyla dış dengeyi etkilemektedir. Özellikle yüksek büyüme hedefleyen genişletici maliye politikalarının uygulandığı dönemlerde iç talep hızla artmakta, bu durum ithalatı teşvik ederek cari açığı genişletmektedir. Cari açığın sürdürülebilirliğini güçlendirmek için para politikasındaki sıkılaştırmanın, maliye politikasıyla da desteklenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bütçe açıklarının iç faiz oranlarını yükselterek spekülasyon sermaye girişlerini ve reel kur değerlenmesini teşvik edeceği vurgulanmaktadır (Altunöz, 2021, 133).

3.2. Yapısal Unsurlar ve Finansman

Makroekonomik dalgalanmalar ve politika tercihlerinden bağımsız olarak, Türkiye'nin cari işlemler dengesindeki sorunlarda üretim ve dış ticaret yapısına ilişkin yapısal özellikler belirleyici bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede özellikle ithal ara ve sermaye mallarına bağımlılık, enerjide dışa bağımlılık, ihracatın teknoloji ve katma değer bileşimi ile tasarruf davranışına ilişkin kalıcı eğilimler öne çıkmaktadır.

Türkiye'de cari açık sorunda dış ticaretin bileşimi ve üretim yapısının ithal girdiye bağımlı karakteri önemli rol oynamaktadır. Genellikle ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli 1'in altında seyretmiştir. Toplam ithalatı sermaye ve ara malı ithalatı oluşturmaktadır. İthal mallarda petrol ve doğal gaz başta olmak üzere enerji hammaddeleri ön plana çıkmaktadır. İhracatçı firmaların da hem enerji hem de ara ve sermaye mallarında dışa bağımlılığının artması ithalat hacmi artmadan ihracatın kalıcı biçimde yükseltilmesini zorlaştırmaktadır. Kur değer kaybettiğinde ithal girdi maliyetleri yükseldiği için firmalar çoğu zaman rekabetçiliği korumak adına emek maliyetlerini baskılamaya yönelmektedir (Orhangazi, 2019, 124).

Cari işlemler açığı ihracatın teknoloji düzeyi ve rekabet gücüyle de yakından ilişkilidir. Eşiyok (2012), Türkiye'nin AB karşısında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğünün emek ve hammadde yoğun sektörlerde yoğunlaştığını, teknoloji yoğunluğu arttıkça rekabet gücünün zayıfladığını belirtmektedir. Duman ve Sivrikaya (2025), Türkiye'nin küresel değer zincirlerine entegrasyonuna rağmen ihracat sepetinin ağırlıklı olarak orta düşük teknoloji ürünlerden oluştuğunu, ürün karmaşıklığındaki sınırlı artışın dış ticaret dengesi üzerinde kalıcı bir iyileşme yaratmadığını

vurgulamaktadır. Ege ve Ege (2017) ise dış ticaret açığının uzun dönemde azaltılabilmesi için, yalnızca firma ölçeğinde Ar-Ge harcamalarının artırılmasının yeterli olmadığını, ulusal teknoloji altyapısını ve araştırmacı kapasitesini güçlendirecek bütüncül bir sanayi teknoloji politikasına ihtiyaç bulunduğunu belirtmektedir.

Türkiye’de cari açığın hangi tür sermaye akımlarıyla finanse edildiğine bakıldığında, 2008 küresel krizi öncesinde ağırlığın doğrudan yabancı yatırımlar ve görece uzun vadeli borçlanma kanallarında olduğu görülmektedir. Kriz sonrasındaki dönemde ise portföy girişleri ve kısa vadeli sermayenin payının belirgin biçimde artmıştır. Böylece, zamanla hem cari açığın düzeyi yükselmiş hem de bu açığın daha oynak ve kısa vadeli kaynaklarla karşılanması, makroekonomik göstergelerdeki dengesizlikleri derinleştirerek ekonominin dış şoklara karşı duyarlılığını artırmıştır (Irmak, 2022, 62).

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye’nin ödemeler dengesi problemine cari işlemler dengesi ekseninden bakılarak, sorunun sadece kısa vadeli finansman zorluklarından ibaret olmadığı büyüme modeli, üretim yapısı, teknolojik kapasite ve bölgesel kalkınma dinamikleriyle yakından ilişkili yapısal bir mesele olduğu görülmektedir. 1980 sonrası dışa açılma süreci, 32 sayılı Karar, 2001 sonrası sermaye hareketleri ve cari açık sorunları birlikte değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisinin uzun süredir dış tasarruflara ve ithalata dayalı, kırılgan bir büyüme politikasında seyrettiği görülmektedir.

Cari işlemler hesabındaki dengesizliklerin, yalnızca tasarruf açığı ve enerji ithalatı gibi klasik başlıklarla değil, aynı zamanda üretim ve ihracat yapısının teknoloji düzeyi ve rekabetçi niteliğiyle birlikte ele alınması gerektiği açıktır. İthal ara ve sermaye mallarına yüksek bağımlılık, enerji yoğun üretim yapısı ve düşük orta teknolojiye sıkışmış ihracat sepeti, cari açığın yapısal bileşenlerini güçlendirmektedir. Döviz kuru hareketlerine bağlı ya da konjonktürel talep yönetimi politikalarının tek başına kalıcı bir iyileşme meydana getirmesi zor görülmektedir. Sermaye girişlerinin bileşimi ve vadesi ise bu yapısal dengesizlikleri dış finansman kırılganlığına dönüştüren temel kanallardan biridir.

Günümüzde küresel rekabetçilik giderek bölgesel inovasyon kapasitesi, yeşil ve ikiz dönüşüm ve enerji verimliliği gibi ölçütler etrafında yeniden tanımlanmaktadır. Ödemeler dengesi problemini hafifletecek politikalara da

bu açıdan yaklaşmak gerekmektedir. Enerji maliyetlerini teknoloji ve verimlilik artışlarıyla aşağı çeken, orta, orta üst ve yüksek teknolojili üretimi ve ihracatı teşvik eden, karbon yoğunluğu düşük üretim süreçlerini destekleyen bir dönüşüm önemlidir. Belirtilen dönüşüm dış ticaret açığını azaltmanın yanı sıra büyüme cari açık ilişkisinin niteliğini de değiştirebilecek potansiyele sahiptir. Ancak süreç yalnızca ulusal düzeyde alınan makro kararlarla değil, yerel ve bölgesel ölçeklerde örgütlenen kümelenme girişimleri ve yenilik ekosistemlerinin etkinliğiyle yakından bağlantılıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin ödemeler dengesi sorununa yönelik politika çerçevesi bütüncül biçimde kurgulanmadıkça, kalıcı bir iyileşme beklemek güçtür. Uygulanacak politikalar makroekonomik istikrarın sağlanmasını, finansman kompozisyonunun niteliksel olarak güçlendirilmesini ve bölgesel temelli teknoloji yenilik stratejilerinin hayata geçirilmesini birlikte içermelidir. Aksi halde cari işlemler dengesindeki düzelmeler geçici kalacak, büyüme ile kırılganlık arasındaki döngüsel ilişki tekrarlanmaya devam edecektir.

Bölgesel kalkınma aktörlerini merkeze alan bir yaklaşım belirleyici önemdedir. Yeşil ve dijital dönüşümün üretim ve ihracat yapısının ana eksenine taşınması gerekmektedir. Yerel dinamiklerin küresel değer zincirlerinin daha üst segmentlerine yönlendirilmesi, ödemeler dengesi probleminin şiddetini azaltmaya katkı sağlayacaktır. Böyle bir perspektif aynı zamanda daha sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyüme politikasının oluşturulmasına imkân verecektir.

Kaynaklar

- Akkaya, M. (2022). Cari işlemler dengesini etkileyen faktörlerin analizi: Türkiye uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(4), 707-722.
- Altunöz, U. (2021). TÜRKİYE’NİN cari açık sorunu, nedenleri ve kredi genişlemesinin cari açık sorununa etkisi: sınır testi yaklaşımı. *Sayıştay Dergisi*, 32(122), 125-156.
- Carranza, L. (2002). Current Account Sustainability. In *Macroeconomic Management*. International Monetary Fund.
- Çetin, E., & Savrul, M. (2016). Türkiye’de 1980 sonrası liberalleşme sürecinde dış ticaretteki gelişmelerin Türkiye’nin cari açığına etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 511-532.
- Çetin, R. (2024). Analysis of foreign direct investment policies and of the performance of fdi flows into Türkiye. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 118-127.
- Duman, M. C., & Sivrikaya, A. (2025). Product Complexity and Export Competitiveness: Evidence from Türkiye. *Fiscaeconomia*, 9(2), 785-810.
- Ege, A., & Ege, A. Y. (2017). The Turkish economy and the challenge of technology: a trade perspective. *New Perspectives on Turkey*, 57, 31-60.
- Ergün, Y. (2021). Türkiye’de dış borçlanmanın sınırı ve sürdürülebilirliği. İçinde H. Ö. Sarıdoğan & F. Çelebi (Eds.), *İktisadi ve İdari Bilimlerden Seçkin Araştırmalar* (ss. 44–59). Duvar Yayınları.
- Eşiyok, B. A. (2014). Türkiye-AB arasında dış ticaretin teknolojik yapısı, rekabet gücü ve endüstri-içi ticaret: Ampirik bir değerlendirme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), 91–124.
- Göçer, İ., & Akın, T. (2016). Kırılgan beşlide tasarruf-yatırım açığının ekonomik büyümeye etkileri: yeni nesil bir ekonometrik analiz. *Ege Academic Review*, 16(2).
- Gülbahar, O. (2008). Turizmin Türkiye’de 1980 sonrası dönemde cari işlemler dengesine etkisi. *Journal of Qafqaz University*, (24), 154-168.
- IMF (Uluslararası Para Fonu), (1996). *Balance of payments textbook*. International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/978155775704.069>
- IMF, (2009). *Balance of payments and international investment position manual*, Sixth edition (BPM6), Washington D.C., 351s.
- İrmak, E. (2022). Türkiye’deki cari açık sorunu: Yapısal nedenleri ve çözüm önerileri. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9(1), 51-68.
- Kangal, N. (2023). Türkiye’de üçüz açık hipotezi bağlamında cari açık, bütçe açığı ve tasarruf açığı ilişkisi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 129-138.
- Kar, M., & Kara, M. A. (2003). Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler. *Dış Ticaret Dergisi*, 8(29), 46-80.
- Karakız, E., & Baylan, M. (2023). Para politikası ödemeler bilançosu ilişkisi: Türkiye örneği. *Journal of Economics and Research*, 4(2), 1-20.
- Kaya, M. (2016). Türkiye’de cari açık sorunu ve nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 51-75.
- Kaya, S., & Şentürk, C. (2024). Makroekonomik kırılganlık ve dış ticaret: ardl sınır testi ve todamamoto nedensellik analizinden kanıtlar. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Özel Sayı), 235-252.
- Keşap, D., & Sandalcılar, A. R. (2021). Net hata ve noksan hesabı belirleyicilerinin analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (32), 149-168.
- Konak, A. (2018). Türkiye’de cari işlemler açığının nedenleri ve cari işlemler açığı-dış ticaret açığı ilişkisi. *Econder International Academic Journal*, 2(2), 163-178.
- Orhangazi, Ö. (2019). Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları, finansal kırılganlıklar ve kriz dinamikleri. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 111-137.
- Özaslan, M. (2006). Türkiye’de Dışa Açılma Süreci ve Sanayinin Mekansal Dağılımında Değişimler. *IV Ulusal Coğrafya Sempozyumu: Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar*, 265-287.
- Öztürk, C., Çeviş, İ., & Bozkurt, H. (2023). Türkiye’de tasarruf yatırım açığı ve cari açık eşbütünleşik midir? dönemlerarası yaklaşım. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 10(2), 837-857.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

- Şahin, B. E. (2011). Türkiye'nin cari açık sorunu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 47-56.
- Şit, M., & Alancıoğlu, E. (2016). Türkiye'de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: var analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 3(5), 5-23.
- Taymaz, E., & Voyvoda, E. (2023). Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret, Cari Denge ve Yapısal Dönüşüm. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50 (Aralık), 2023, 29-54.
- Toprak, M., & Çatalbaş, D. (2019). Ödemeler dengesi, dış borçlar ve döviz piyasası, İçinde M. Toprak & D. Çatalbaş (Eds.), Türkiye Ekonomisi (ss. 219-251), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3860.
- Tunç, M., & Karabulut, K. (2024). 2002 Sonrası Türkiye Ekonomisi. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 154-174.
- Türkmen, N. C. (2018). Türkiye'nin cari işlemler hesabı açıkclarını belirleyen etmenlerin tespiti. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 530-543.
- Türkölmez, F. (2025). Turizmin ödemeler dengesine etkisi. *Annals of Gastronomy and Tourism Studies*, 2(2), 1-14.
- Uğur, B. (2022). Ödemeler dengesi ve Türkiye'nin ödemeler dengesinin analiz edilmesi. İçinde K. Ağın (Eds.), Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar IX (ss.267-286). Eğitim Yayınevi.
- Yılmaz., Ö. (2022). Türkiye'de net hata ve noksan hesabını etkileyen unsurlar, İçinde Ş. Karabulut (Eds.), Ampirik Yöntemlerle İktisadi ve Finansal Çözümler (ss.45-60), Gazi Kitabevi.
- Yiğit, H., & Açıkalın, S. (2019). Türkiye'de cari işlemler açığı: nedenler ve çözüm önerileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 323-340.

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Cigerlioğlu

Oğuz Cigerlioğlu, lisans eğitimini Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünde tamamlamıştır. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat bilim dalında yüksek lisans derecesini almıştır. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisat Anabilim Dalında “Teknoloji ve Yenilikçi Yapının Bölgesel Gelişime Katkısı: Türkiye Örneği” başlıklı çalışmasıyla doktora derecesini tamamlamıştır. 2006–2014 yılları arasında T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'de çalışmıştır. Hâlihazırda Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü'nde görev yapmakta ve eş zamanlı olarak Kahramanmaraş Teknoloji Geliştirme Bölgesi Genel Müdürü görevini sürdürmektedir.

ON İKİNCİ BÖLÜM: PANDEMİ VE RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDE KÜMÜLATİF VE GİRİFT ETKİLERİ

Ekrem Küçük**

Giriş

21. yüzyılın ilk çeyreği sona ererken, küresel ekonomik sistem, tarihsel ölçekte nadir görülen ardışık ve şiddetli dışsal şoklarla sarsılmıştır. 2019 yılının sonlarında Çin’de başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi ve hemen ardından, pandeminin yaraları henüz sarılmaya çalışılırken patlak veren Rusya-Ukrayna Savaşı, dünya ekonomisinde derin kırılmalara yol açmıştır. Bu iki olgu, salt kronolojik bir ardışıklık içinde gerçekleşen bağımsız olaylar değil; makroekonomik etkileri bakımından birbirini besleyen, sonuçları iç içe geçmiş (girift) ve küresel piyasaları eş zamanlı olarak dönüştüren bir "krizler sürekliliği"ni temsil etmektedir.

COVID-19 pandemisi, modern tarihin en büyük arz ve talep şoklarından birini yaratarak küresel tedarik zincirlerinde kopmalara, üretimde duraksamalara ve ardından genişlemeci para politikalarının tetiklediği küresel bir enflasyonist dalgaya neden olmuştur (Rogoff, 2021). Henüz piyasaların pandeminin yarattığı likidite bolluğu ve tedarik darboğazlarıyla mücadele ettiği bir evrede, Şubat 2022’de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, mevcut kırılğanlıkları yeni bir boyuta taşımıştır. Savaş, özellikle enerji ve gıda emtiaları üzerinden küresel fiyatlama mekanizmalarını bozmuş, pandeminin yarattığı enflasyonist baskıyı "maliyet itişli" bir yapıya dönüştürerek kalıcı hale getirmiştir.

Türkiye ekonomisi, yapısal özellikleri, jeopolitik konumu ve dış ticaretteki stratejik ortaklıkları nedeniyle bu iki küresel şokun tam merkezinde yer almıştır. Türkiye’nin hem Rusya hem de Ukrayna ile olan yoğun enerji, turizm ve tarımsal ticaret hacmi, savaşın etkilerini diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha doğrudan ve sert hissetmesine neden olmuştur. Pandemi sürecinde alınan önlemlerin bütçe üzerindeki yükü ile savaşın getirdiği enerji ithalat faturasındaki artış aynı zaman dilimine denk

** Uzman, TPAO Adıyaman İnsan Kaynakları Müdürlüğü, Adıyaman, ekkucuk@tpao.gov.tr, ORCID: orcid.org/0000-0002-8251-9927

gelmiş; bu durum döviz kurları, enflasyon ve dış ticaret dengesi üzerinde kümülatif bir baskı oluşturmuştur.

Bu çalışmanın temel motivasyonu, COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nı birbirinden yalıtılmış iki ayrı kriz olarak değil; Türkiye ekonomisi üzerinde bileşik etkiler yaratan tek bir "belirsizlik konjonktürü" olarak ele almaktır. Çalışmada, her iki sürecin makroekonomik göstergeler üzerindeki yansımaları incelenecek; arz zinciri kırılmaları ile enerji krizi arasındaki nedensellik bağları ve bu süreçlerin Türkiye'nin büyüme, istihdam ve fiyat istikrarı üzerindeki dönüştürücü etkileri yorumlanacaktır.

1. Teorik ve Kavramsal Çerçeve

Küresel ekonominin 2020 sonrası deneyimlediği ve etkileri halen devam eden türbülans, salt ampirik verilerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapı sergilemektedir. Giriş bölümünde ana hatları çizilen bu tarihsel kırılma anları, iktisat literatüründe yer alan geleneksel kriz modellerini zorlamakta ve olayların sağlam bir teorik zemine oturtulmasını zorunlu kılmaktadır (El-Erian, 2020). Yaşanan süreç, sadece geçici bir piyasa dengesizliği değil, yapısal parametrelerin değiştiği yeni bir belirsizlik rejimini işaret etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisini çevreleyen dışsal koşulları ve kırılmalıkları doğru analiz edebilmek amacıyla; öncelikle iktisadi "belirsizlik" ve "risk" kavramları arasındaki ayrım, ardından pandeminin tetiklediği arz şokları ve son olarak savaşla derinleşen "çoklu kriz" (polycrisis) teorisi ele alınacaktır. Oluşturulan bu kavramsal çerçeve, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yapılacak olan makroekonomik analizlerin ve politika çıkarımlarının teorik omurgasını teşkil etmektedir.

1.1. Belirsizlik Sarmalı ve Dışsal Şokların Ekonomi Politikası

İktisat literatüründe belirsizlik, risk kavramından keskin çizgilerle ayrılır. Frank Knight'ın (1921) Risk, Uncertainty and Profit eserinde ortaya koyduğu klasik ayrıma göre risk, olasılıkları hesaplanabilir durumları ifade ederken; belirsizlik, gelecekteki olayların olasılık dağılımının bilinemediği, ölçülemez durumları tanımlar. 2020 sonrası küresel konjonktür, Knightçı belirsizliğin (Knightian uncertainty) en uç örneklerinden birini teşkil etmektedir. Modern makroekonomide Nicholas Bloom (2014) tarafından geliştirilen belirsizlik şokları literatürü, belirsizliğin yatırımları ertelettiğini, istihdamı baskıladığını ve ekonomik aktivitede ani duruşlara (sudden stops) yol açtığını ampirik olarak kanıtlamıştır. Türkiye ekonomisi de bu dönemde, küresel belirsizlik endekslerinin (EPU) zirve yaptığı bir ortamda, dış

finansman koşullarının sıkılaşması ve risk iştahının azalmasıyla ciddi bir baskı altına girmiştir.

1.2. Yeni Bir Paradigma: "Çoklu Kriz" (Polycrisis) Teorisi

COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın eş zamanlı etkilerini açıklamakta geleneksel kriz modelleri yetersiz kalmaktadır. Bu noktada, çalışmanın teorik zeminini güçlendirmek adına "Çoklu Kriz" (Polycrisis) kavramına başvurulmaktadır. İlk olarak Edgar Morin ve Anne Brigitte Kern (1999) tarafından kullanılan, ancak yakın dönemde ekonomi tarihçisi Adam Tooze (2022) tarafından küresel ekonominin mevcut durumunu tanımlamak için popüler hale getirilen bu kavram; birden fazla krizin aynı anda gerçekleştiği ve bu krizlerin birbirleriyle etkileşime girerek, tek tek etkilerinin toplamından çok daha büyük ve yıkıcı bir sonuç doğurduğu durumu ifade eder.

Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) Global Risks Report 2023 raporunda da merkeze alınan Çoklu Kriz Teorisi'ne göre; pandemi kaynaklı tedarik zinciri krizinin, savaş kaynaklı enerji kriziyle birleşmesi tesadüfi bir ardışıklık değil, birbirini besleyen bir geri besleme döngüsüdür (World Economic Forum, 2023). Tooze'a göre, bu krizler yumağında bir sorunu çözmek için atılan adım (örneğin enflasyonu düşürmek için faiz artırmak), sistemin başka bir yerinde yeni bir krizi (örneğin gelişmekte olan ülkelerde borç krizi veya resesyon) tetikleyebilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalar için bu durum, politika yapıcıların hareket alanını daraltan bir "imkânsız üçleme" türevi yaratmaktadır (Mundell, 1963).

1.3. Pandemi Ekonomisi: Arz Şokları ve Kamçı Etkisi

COVID-19 pandemisi, Baldwin ve Weder di Mauro'nun (2020) Economics in the Time of COVID-19 çalışmasında vurguladığı üzere, modern iktisat tarihinde eşine az rastlanan bir "arz ve talep şoku" bileşimidir. Küresel Değer Zincirleri (Global Value Chains) üzerindeki kopmalar, üretimde kullanılan ara malların teminini zorlaştırmış ve literatürde "kamçı etkisi" (bullwhip effect) olarak bilinen, talep dalgalanmalarının tedarik zincirinde yukarıya doğru giderek büyüdüğü stok krizlerine yol açmıştır (Forrester, 1961; Lee vd., 1997). Uluslararası Para Fonu (IMF, 2021) raporlarında belirtildiği gibi, hükümetlerin pandeminin talep yönlü etkilerini hafifletmek için uyguladığı genişlemeci politikalar, arz kısıtlarıyla çarpışmış ve küresel enflasyonun ilk kıvılcımını yakmıştır.

1.4.Savaşın Dönüştürücü Etkisi: Enerji ve Gıda Emtialarında Maliyet Baskısı

Pandeminin yarattığı enflasyonist zemin henüz soğumamışken patlak veren Rusya-Ukrayna Savaşı, küresel piyasaları bir "emtia şoku" ile sarsmıştır. Dünya Bankası'nın (World Bank, 2022) Commodity Markets Outlook raporunda detaylandırıldığı üzere, savaş özellikle enerji ve gıda fiyatlarında 1970'lerden bu yana görülen en büyük artışlardan birine neden olmuştur. Bu durum, enflasyonun dinamiklerini "talep çekişli" yapıdan "maliyet itişli" (cost-push) yapıya dönüştürmüştür.

Enerji ithalatçısı ülkeler için bu süreç, dış ticaret hadlerinin (terms of trade) bozulması anlamına gelmektedir. Türkiye özelinde, enerji maliyetlerindeki artışın cari açık üzerindeki bozucu etkisi ve bunun döviz kurlarına yansımaları, enflasyonist baskıyı "ithal edilmiş enflasyon" (imported inflation) kanalıyla kalıcı hale getirmiştir (Özatay, 2022). Çoklu kriz perspektifinden bakıldığında; savaş sadece jeopolitik bir risk değil, pandeminin bozduğu makroekonomik dengeleri (fiyat istikrarı ve bütçe dengesi) tamamen rayından çıkaran tamamlayıcı bir şok unsuru olarak işlev görmüştür.

1.5.Küresel Krizlerin Kronolojik Seyri ve Türkiye Ekonomisine Yansımaları

Önceki bölümde, "çoklu kriz" (polycrisis) teorisi ve dışsal şokların teorik altyapısı detaylandırılmıştır. Ancak, Türkiye ekonomisinin 2020-2025 döneminde maruz kaldığı bu şokların kümülatif etkisini tam anlamıyla kavrayabilmek için, olayların kronolojik akışını ve her bir kırılma noktasının yarattığı zincirleme reaksiyonları göz önünde bulundurmamak elzemdir. Zira yaşanan süreç, birbirinden bağımsız olayların sıralanmasından ziyade; bir önceki fazın yarattığı hasarın, bir sonraki fazın tetikleyicisi olduğu organik bir süreçtir. Aşağıdaki tablo (Tablo 1), pandeminin başlangıcından günümüze kadar uzanan süreçte, küresel olaylar ile Türkiye ekonomisindeki yerel yansımalar arasındaki nedensellik bağlarını somutlaştırmak amacıyla hazırlanmıştır.

Tablo 1: Küresel Belirsizlik Sarmalının Kronolojisi ve Ekonomik Etki Analizi (2019-2024)

Dönem	Tetikleyici Olay (Dışsal Şok)	Küresel Etki (Uluslararası)	Türkiye Ekonomisine Yansıması (Yerel)	Etkilenen Sektör ve Makro Göstergeler
2019 Aralık - 2020 2.Ç	COVID-19'un Ortaya Çıkışı ve Büyük Kapanma	Küresel tedarik zincirlerinin kopması. Çin'de üretimin durması. Brent petrolün çöküşü.	İhracat pazarlarının kapanması. Turizm gelirlerinde ani duruş. Kısa Çalışma Ödeneği ve teşvikler.	Sektör: Lojistik, Turizm Gösterge: Arz Şoku, İşsizlik Riski, Bütçe Açığı
2020 3.Ç- 2021 4.Ç	Parasal Genişleme ve Aşılama Süreci	Merkez bankalarından rekor likidite enjeksiyonu. "Ertelenmiş talep" patlaması.	Kredi genişlemesi (KGF). İthalatın artması. Hızlı büyüme (%11,4) ancak artan cari açık riski.	Sektör: Perakende, Sanayi Gösterge: Talep Enflasyonu, Cari Açık
2021 4.Ç - 2022 Ocak	Tedarik Darboğazı ve Enerji Gerilimi	Navlun maliyetlerinin zirve yapması. Enerji fiyatlarında savaş öncesi artış.	Döviz kurunda yüksek volatilité. ÜFE-TÜFE makasının açılması. Sanayide enerji maliyeti baskısı.	Sektör: Otomotiv, Enerji Gösterge: Kur Geçişkenliği, Üretici Fiyatları (ÜFE)
2022 Şubat - 2022 3.Ç	Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Başlaması	Doğalgaz ve petrol fiyatlarında rekor. Gıda (tahıl) arz güvenliği krizi.	Enerji ithalat faturasının katlanması. Gıda enflasyonunda sert yükseliş. Ticaret dengesinde bozulma.	Sektör: Enerji, Tarım/Gıda Gösterge: Maliyet Enflasyonu, Dış Ticaret Hadleri
2022 4.Ç - 2023 Ortası	Küresel Sıkışma ve Tahıl Koridoru	FED/ECB faiz artışları. Stagflasyon endişesi. Tahıl Koridoru ile gıda fiyatlarında gevşeme.	Seçim ekonomisi ve genişlemeci politikalar. KKM stokunun artması. Deprem felaketinin bütçeye yükü.	Sektör: İnşaat, Bankacılık Gösterge: Kamu Borçlanması, Bütçe Dengesi
2023 3.Ç - 2024 Sonu	Politika Ayrışması ve De-Enflasyon	Küresel enflasyonun düşüşü. Çin'de yavaşlama. Jeopolitik risklerin devamı.	Ortodoks politikalara dönüş. İç talepte dengelenme çabası. Kredi sınırlamaları.	Sektör: Finans, İhracat Gösterge: Faiz Oranları, CDS Primi, Rezervler

Tablo 1'deki veriler ışığında, incelenen dönemin dinamiklerini üç temel çıkarım üzerinden okumak mümkündür. İlk olarak, küresel şokların yerel piyasalara yansımada belirgin bir **"gecikmeli etki" (lag effect)** gözlemlenmektedir. Örneğin, 2021 sonlarında küresel emtia fiyatlarında başlayan artış, Türkiye'deki üretici fiyat endeksine (ÜFE) anında yansımış olsa da, tüketici fiyatları (TÜFE) üzerindeki asıl yıkıcı etkisi stok maliyetleri ve kur geçişkenliği kanalıyla 2022 yılı boyunca hissedilmiştir.

İkinci olarak, krizin **"sektörel geçişkenliği"** dikkat çekicidir. 2022 yılında savaş kaynaklı enerji şoku, sadece ulaştırma ve sanayi üretim maliyetlerini artırmakla kalmamış; doğalgazın gübre üretimindeki kritik rolü nedeniyle tarımsal girdi maliyetlerini de yukarı çekmiştir. Bu durum, enerji krizinin gıda krizine evrilmesine neden olarak, krizin "girift" yapısını doğrulamaktadır.

Son olarak, **"politika ayrışması"** faktörü öne çıkmaktadır. 2022-2023 döneminde gelişmiş ülke merkez bankalarının parasal sıkılaşmaya gitmesine karşın, Türkiye'nin büyüme odaklı genişlemeci bir patika izlemesi, tablodaki makroekonomik göstergelerin (kur, enflasyon, cari açık) küresel ortalamalardan ayrışmasına neden olmuştur. Bu kronolojik ve yapısal zemin, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylandırılacak olan pandemi ve savaş dönemlerinin ayrı ayrı analiz edilmesi için gerekli bağlamı sağlamaktadır.

2. Pandeminin Türkiye Ekonomisinde Yarattığı İlk Kırılma: Arz ve Talep Şoklarının Eş Zamanlılığı (2020-2021)

Türkiye ekonomisi, 2018-2019 dönemindeki dengelenme sürecinin ardından 2020 yılına ılımlı bir toparlanma beklentisiyle girmişken; Mart ayı itibarıyla COVID-19 pandemisinin küresel ölçekte yayılmasıyla birlikte tarihsel bir şokla karşılaşmıştır. Bu dönem, iktisadi faaliyetlerin "kendi isteğiyle durdurulduğu" (voluntary shutdown) ve hem arz hem de talep cephesinde eş zamanlı daralmanın yaşandığı, literatürde örneğine az rastlanan bir konjonktürü işaret etmektedir. Pandeminin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri, alınan karantina önlemleri ve buna karşılık

geliştirilen genişlemeci politika seti ekseninde iki farklı fazda (şok ve toparlanma) incelenmelidir.

2.1. Büyüme, Enflasyon ve İstihdam Kıskaçında Makroekonomik Görünüm

Pandeminin Türkiye ekonomisi üzerindeki en sert ve anlık etkisi, GSYH verilerinde kendini göstermiştir. 2020 yılının ilk çeyreğinde henüz tam olarak hissedilmeyen pandemi etkisi, karantina önlemlerinin en yoğun uygulandığı ikinci çeyrekte (Nisan-Mayıs-Haziran) ekonomide "ani duruşa" neden olmuştur. TÜİK verilerine göre, Türkiye ekonomisi 2020 yılının ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre %10,3 oranında daralarak tarihi bir küçülme kaydetmiştir (TÜİK, 2021). Bu daralma, sanayi üretimindeki keskin düşüş ve hizmetler sektöründeki kapanmaların doğal bir sonucudur.

Ancak Türkiye ekonomisi, bu sert daralmaya rağmen yılın geri kalanında, küresel örneklerden ayrışan (decoupling) bir performans sergilemiştir. Ekonomi yönetiminin "Kredi Garanti Fonu" (KGF) destekli kredi genişlemesi stratejisi ve düşük faiz politikası, iç talebi canlı tutmuş ve ekonominin hızlı bir "V-tipi toparlanma" sürecine girmesini sağlamıştır (BDDK, 2020; TBB, 2021). Nitekim, dünya ekonomisinin %3,1 daraldığı 2020 yılında, Türkiye ekonomisi %1,8 oranında büyüme kaydederek, Çin ile birlikte yılı pozitif büyümeyle kapatan nadir G-20 ülkelerinden biri olmuştur (IMF, 2021). Bu büyüme tercihi, istihdam kayıplarını sınırlamış olsa da, makroekonomik dengeler üzerinde enflasyon ve cari açık baskısı gibi yan etkiler yaratmıştır.

Baz Etkisi ve Yüksek Büyüme Dönemi (2021): 2021 yılına gelindiğinde, aşılma çalışmalarının hızlanması ve küresel ticaretin yeniden açılmasıyla birlikte, bir önceki yılın düşük baz etkisi (base effect) devreye girmiştir. Ertelenmiş talebin piyasaya geri dönmesi ve ihracattaki güçlü artışın etkisiyle Türkiye ekonomisi, 2021 yılında %11,4 gibi rekor bir büyüme oranına ulaşmıştır (TÜİK, 2022). Ancak bu yüksek büyüme, "aşırı ısınma" emarelerini de beraberinde getirmiştir. Kapasite kullanım oranlarındaki artışa rağmen arzın talebe yetişememesi ve küresel emtia fiyatlarındaki (özellikle enerji ve endüstriyel metaller) yükseliş, enflasyonist baskıları tetiklemiştir.

Enflasyon Dinamiklerindeki Bozulma ve ÜFE-TÜFE Makası: Pandemi dönemi, Türkiye'de enflasyon dinamiklerinin yapısal bir dönüşüme uğradığı bir kırılma noktasıdır. 2020 yılında talep yönlü destekler ve kur geçişkenliği (pass-through) ile yükselişe geçen Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), 2021 yılı sonunda %36,08 seviyesine ulaşarak son 19 yılın zirvesini görmüştür (TCMB, 2022). Bu dönemde dikkat çeken en kritik gösterge ise Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) ile TÜFE arasındaki makasın rekor seviyede açılmasıdır. Küresel tedarik zincirlerindeki aksamalar ve artan navlun maliyetleri, üretici fiyatlarını %80'lere dayandırmış; bu durum, maliyet enflasyonunun tüketici fiyatları üzerinde kalıcı bir baskı unsuru olacağının (cost-push inflation) erken sinyallerini vermiştir.

İstihdam Piyasası ve Kamusal Destekler: Makroekonomik görünümün istihdam ayağında ise, pandeminin yıkıcı etkileri "Kısa Çalışma Ödeneği" ve "İşten Çıkarma Yasağı" gibi kamusal müdahalelerle maskelenmiştir. Bu dönemde manşet işsizlik oranlarında dramatik artışlar görülmesine de, "atıl işgücü" oranındaki yükseliş ve işgücüne katılım oranındaki düşüş, pandeminin işgücü piyasasında yarattığı tahribatın derinliğini ortaya koymaktadır. Özellikle hizmetler sektöründeki kapanmalar, genç işsizliği ve kayıt dışı çalışanlar üzerinde orantısız bir yük oluşturmuştur.

2.2. Sektörel Ayrışma: Hizmetler Sektöründe Çöküş ve Sanayide Direnç

COVID-19 pandemisi, sektörel bazda homojen bir etki yaratmamış; aksine temas yoğunluğuna (contact-intensive) dayalı hizmet sektörleri ile üretime dayalı sanayi sektörü arasında keskin bir ayrışmaya (divergence) neden olmuştur. Karantina önlemleri ve sosyal mesafe kuralları, hizmetler sektöründe faaliyetleri neredeyse durma noktasına getirirken; sanayi sektörü, başlangıçtaki arz şokunu atlattıktan sonra küresel talep artışına paralel olarak hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir.

Hizmetler Sektörü ve Turizmde "Ani Duruş" Türkiye ekonomisi için cari açığın finansmanında kritik bir role sahip olan turizm sektörü, pandemiden en ağır darbeyi alan alanların başında gelmektedir. Sınırların kapatılması ve uluslararası uçuş yasakları, 2020 yılında turist girişlerinde ve turizm gelirlerinde dramatik düşüşlere yol açmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, 2019 yılında 34,5 milyar dolar seviyesinde olan turizm gelirleri, 2020 yılında %65,1 oranında azalarak 12,1 milyar dolara

gerilemiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Bu durum, sadece turizm işletmelerini değil, bu sektörle bağlantılı gıda, ulaştırma ve hediyelik eşya gibi 50'den fazla alt sektörü de (çarpan etkisiyle) negatif etkilemiştir (Bahar & Çelik, 2020). Hizmetler sektöründeki bu daralma, özellikle kayıt dışı istihdamın yoğun olduğu bu alanda hanehalkı gelirlerinde ciddi bir erozyona neden olmuştur.

Sanayi Sektöründe "V-Tipi" Toparlanma ve Tedarik Zinciri Fırsatı Hizmetler sektöründeki karamsar tablonun aksine, sanayi sektörü pandeminin ilk şokunu (2020 Nisan-Mayıs) atlattıktan sonra beklenenden çok daha hızlı bir direnç göstermiştir. Çin merkezli tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalar, Avrupalı üreticileri "yakından tedarik" (nearshoring) arayışına itmiş; bu durum Türkiye'nin coğrafi avantajını ve esnek üretim kapasitesini ön plana çıkarmıştır (UNCTAD, 2021). İmalat Sanayi Satın Alma Yöneticileri Endeksi (PMI), 2020 yılının ikinci yarısından itibaren eşik değer olan 50'nin üzerine çıkarak sektördeki genişlemeyi teyit etmiştir (İSO, 2021). Özellikle otomotiv, tekstil ve beyaz eşya sektörleri, ertelenmiş iç talep ve ihracat pazarlarındaki toparlanmayla birlikte 2020 yılını pozitif bir ivmeyle kapatmıştır. Sanayi üretimindeki bu artış, 2020 yılı büyümesini pozitif bölgede tutan temel çapa (anchor) işlevi görmüştür (Taymaz, 2021).

Tarım ve Gıda Güvenliği: Stratejik Bir Zorunluluk Pandemi süreci, tarım sektörünü "geleneksel bir sektör" olmaktan çıkarıp "ulusal güvenlik meselesi" haline getirmiştir. Ülkelerin gıda ihracatına kısıtlamalar getirmesi ve küresel gıda fiyatlarındaki artış eğilimi, Türkiye'de tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini gündemin merkezine taşımıştır. Bu dönemde tarım sektörü, diğer sektörlerle kıyasla daha defansif bir yapı sergilese de, artan girdi maliyetleri (gübre, yem, ilaç) ve lojistik sorunlar, gıda enflasyonu üzerindeki baskıyı artırmıştır (Eğilmez, 2020).

3. Savaşın Gölgesinde Türkiye Ekonomisi: Enerji Krizi ve Maliyet Enflasyonu (2022-2023)

Pandeminin yarattığı arz yönlü darboğazlar henüz tam anlamıyla aşılanamışken, 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesiyle başlayan savaş, küresel ekonomide yeni ve çok daha şiddetli bir şok dalgası yaratmıştır. Türkiye ekonomisi, jeopolitik konumu ve her iki ülkeyle olan derin ticari ilişkileri (enerji, turizm, tahıl) nedeniyle, bu krizden en doğrudan etkilenen gelişmekte olan piyasaların

başında gelmektedir. Bu dönem, enflasyonun ana kaynağının talep baskısından ziyade, enerji maliyetleri kaynaklı "maliyet itişli" (cost-push) bir yapıya evrildiği ve dış ticaret dengesinin enerji faturasıyla bozulduğu bir fazı temsil etmektedir.

Enerji İthalat Faturası ve Dış Ticaret Şoku: Türkiye'nin enerji arz güvenliği açısından dışa bağımlı yapısı, savaşın ekonomik maliyetini artıran temel unsurdur. Savaşın başlamasıyla birlikte Brent petrolün varil fiyatının 130 dolar seviyelerini test etmesi ve Avrupa'daki doğal gaz fiyatlarının (TTF) rekor kırması, Türkiye'nin enerji ithalat faturasını sürdürülemez boyutlara taşımıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2021 yılında yaklaşık 50,7 milyar dolar olan enerji ithalatı, 2022 yılı sonunda %91'lik bir artışla 96,5 milyar dolara yükselerek Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştır (TÜİK, 2023).

Bu durum, "enerji hariç" bakıldığında cari fazla verme potansiyeli taşıyan Türkiye ekonomisinin, genel dengede yüksek cari açık vermesine neden olmuştur. Dünya Bankası'nın (World Bank, 2022) analizlerine göre, net enerji ithalatçısı ülkeler arasında Türkiye, GSYH'sine oranla enerji faturası en çok artan ülkelerden biri olmuştur. Bu dışsal şok, döviz talebini canlı tutarak kur üzerindeki baskıyı artırmış ve makrofinansal istikrarı zorlamıştır.

Enflasyonun Yapısal Dönüşümü: (Maliyet Baskısı ve ÜFE-TÜFE Ayrışması): Savaş dönemi enflasyon dinamikleri, pandemiden farklı bir karakter sergilemiştir. Enerji fiyatlarındaki artış, üretim ve lojistik maliyetlerini doğrudan yukarı çekmiş; bu durum Üretici Fiyat Endeksi'nin (Yİ-ÜFE) tarihi zirvelere ulaşmasına neden olmuştur. 2022 yılı içerisinde Yİ-ÜFE artışı %150 seviyelerini aşarak, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ile arasındaki makasın rekor seviyede (yaklaşık 70 puan) açılmasına yol açmıştır (TCMB, 2022).

Akademik literatürde bu durum, döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik (exchange rate pass-through) etkisinin, enerji fiyatlarından geçişkenlik ile birleşerek "kümülatif bir maliyet şoku" yarattığını göstermektedir (Kara, 2022). Sanayici, artan elektrik ve doğal gaz maliyetlerini nihai ürün fiyatlarına yansıttıkça, enflasyon ataleti (inertia) güçlenmiş ve fiyatlama davranışlarında bozulmalar meydana gelmiştir. Başkaya ve diğerlerinin (2023) çalışması, bu dönemde enflasyondaki yükselişin önemli bir kısmının küresel emtia fiyatlarındaki artış ve bunun yerel kur şoklarıyla etkileşiminden kaynaklandığını ampirik olarak ortaya koymaktadır.

Reel Sektör ve İhracat Pazarlarında Yavaşlama Riski: Savaşın bir diğer dolaylı etkisi ise Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olan Avrupa Birliği (AB) ekonomisindeki yavaşlamadır. Enerji krizi nedeniyle resesyon riskiyle karşı karşıya kalan Avrupa'da talebin zayıflaması (ECB, 2023), 2022'nin ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin ihracat siparişlerinde ivme kaybına neden olmuştur. İstanbul Sanayi Odası (İSO) İmalat PMI verileri, bu dönemde ihracat iklimindeki zayıflamayı teyit etmiş; sanayi sektörü, artan enerji maliyetleri ve daralan dış talep kıskacında kârlılık baskısı hissetmiştir (İSO, 2023).

3.1. Küresel Gıda Krizi ve Türkiye'nin Stratejik Rolü: Tahıl Koridoru

Rusya-Ukrayna Savaşı, enerji piyasalarında yarattığı şokun bir benzerini, hatta insani boyutları itibarıyla çok daha kritiğini, küresel gıda piyasalarında yaratmıştır. Her iki ülkenin "dünyanın tahıl ambarı" olarak nitelendirilmesi ve küresel buğday ihracatının yaklaşık %30'unu, ayçiçek yağı ihracatının ise %75'ini karşılamaları, savaşın etkilerini doğrudan hanehalkı sofralarına taşımıştır (FAO, 2022). Savaşın başlamasıyla Karadeniz limanlarının ticarete kapanması, küresel gıda fiyatları endeksini (FAO Food Price Index) tarihinin en yüksek seviyesine taşımış; bu durum özellikle gıda ithalatçısı gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir "gıda güvenliği" tehdidi oluşturmuştur.

Türkiye, bu süreçte hem gıda enflasyonundan en çok etkilenen ülkelerden biri olmuş hem de krizin çözümünde kilit bir diplomatik aktör olarak öne çıkmıştır. Ayçiçek yağı ve buğday ithalatında Rusya ve Ukrayna'ya olan yüksek bağımlılık, 2022 yılının ilk yarısında Türkiye iç piyasasında panik alımlarına ve fiyatlarda spekülasyon artışına neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin yürüttüğü yoğun diplomasi trafiği sonucunda, 22 Temmuz 2022'de İstanbul'da imzalanan "Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması", küresel arz zincirindeki tıkanıklığı açan bir dönüm noktası olmuştur.

Akademik çalışmalar, Tahıl Koridoru'nun açılmasının ardından küresel buğday fiyatlarında %20'ye varan bir geri çekilme yaşandığını ve bunun küresel gıda enflasyonunu dizginleyici bir etki yarattığını göstermektedir (Glauber & Laborde, 2023). Türkiye ekonomisi açısından bu girişim, sadece diplomatik bir prestij değil, aynı zamanda iç piyasadaki arz güvenliğini sağlama ve transit ticaret gelirlerini artırma noktasında "stratejik bir kaldıraç" işlevi görmüştür. Buna rağmen, küresel

fiyatlardaki düşüş, yurt içindeki yüksek tarımsal girdi maliyetleri (gübre, mazot) ve kur artışları nedeniyle Türkiye'deki gıda enflasyonuna sınırlı bir düşüş olarak yansımış; gıda fiyatları yapışkan (sticky) bir seyir izlemeye devam etmiştir (Tiryaki & Artukoğlu, 2023; Pamuk vd., 2022).

4. Genel Değerlendirme: Krizlerin Birikimli Etkileri ve Yeni Normal

COVID-19 pandemisi ile başlayan ve Rusya-Ukrayna Savaşı ile derinleşen küresel belirsizlik sarmalı, Türkiye ekonomisi için 2020-2025 dönemini, iktisat tarihine geçecek bir "yapısal stres testi"ne dönüştürmüştür. Çalışmanın önceki bölümlerinde incelenen 2020-2023 dönemi, krizlerin akut fazını ve bu krizlere verilen tepkisel (reaktif) politika yanıtlarını içerirken; 2024 ve 2025 yılları, bu tepkilerin yarattığı yan etkilerin tedavi edilmeye çalışıldığı bir "rasyonelleşme ve restorasyon" dönemi olarak kayıtlara geçmiştir.

Bu beş yıllık periyodun genel değerlendirmesi, Türkiye ekonomisinin dışsal şoklara karşı üretim tarafında yüksek bir dirence sahip olduğunu, ancak finansal istikrar ve fiyatlama davranışları konusunda ciddi bir kırılganlık taşıdığını ortaya koymaktadır.

4.1. 2024-2025 Görünümü: Ortodoks Dönüş ve "Acı Reçete"nin Sonuçları

2023 yılının ikinci yarısında ekonomi yönetiminde yaşanan paradigma değişimi ve geleneksel (ortodoks) politikalara dönüş, 2024 ve 2025 yıllarının ana temasını belirlemiştir. Bu dönemde politika yapıcılar, büyüme-enflasyon ödünleşiminde (trade-off) ibreyi, önceki yılların aksine "fiyat istikrarı" lehine çevirmiştir.

Enflasyonda Atalet (Inertia) ve Katılık: 2024 yılı boyunca uygulanan sıkı para politikası ve niceliksel sıkılaştırma adımları, manşet enflasyonun düşüş eğilimine girmesini sağlamışsa da; hizmetler sektöründeki fiyatlama davranışlarının bozulması ve beklenti kanallı "enflasyon ataleti", dezenflasyon sürecinin beklenenden daha yavaş ve maliyetli gerçekleşmesine neden olmuştur (TCMB, 2025).

Büyümede Yavaşlama ve İç Talep: 2020-2023 döneminin "kredi çekişli büyüme" modeli, 2024 ve 2025 yıllarında yerini iç talebin baskılandığı, büyüme kompozisyonunun ihracat lehine dönüştürülmeye çalışıldığı bir dengeye bırakmıştır. 2025 yıl sonu itibarıyla büyüme oranlarının potansiyel büyümenin altına gerilemesi, enflasyonla mücadelenin reel sektör üzerindeki "soğutucu" etkisini somutlaştırmıştır.

Cari Açık ve Rezerv Yönetimi: Enerji fiyatlarının 2025 yılında daha ılımlı bir seyir izlemesi ve uygulanan seçici kredi politikaları (selektif krediler), cari açığın sürdürülebilir seviyelere çekilmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, CDS primlerindeki düşüş ve gri listeden çıkış süreciyle birlikte dış finansmana erişimin kolaylaşması, Merkez Bankası rezervlerinin kalitesini artırmıştır.

Sonuç olarak 2025 yılı biterken Türkiye ekonomisi; hiperenflasyon riskini bertaraf etmiş, finansal piyasalardaki oynaklığı azaltmış ancak alım gücünde yaşanan erozyon ve reel sektördeki finansman maliyeti baskısı nedeniyle "yapısal yorgunluk" emareleri gösteren bir görünüm arz etmektedir.

4.2. Geleceğe Yönelik Politika Önergeleri ve Çıkarımlar

Yaşanan bu beş yıllık "Çoklu Kriz" (Polycrisis) deneyimi, Türkiye ekonomisinin gelecekteki benzer şoklara karşı makroekonomik bağışıklığını güçlendirebilmesi için, konjonktürel para politikası manevralarının ötesinde, yapısal bir zihniyet değişimine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Türkiye'nin üretim yapısı ve toplumsal dinamikleri gözetilerek, aşağıdaki politika setlerinin uygulanması elzemdir:

***Tarımda "Milli Güvenlik" Odaklı Teknoloji Hamlesi:** Pandemi ve savaş süreçleri, gıda güvenliğinin en az sınır güvenliği kadar kritik olduğunu kanıtlamıştır. Türkiye'nin gıda enflasyonunu kalıcı olarak düşürebilmesi için; tarımsal üretimi iklim krizine dirençli hale getiren akıllı tarım teknolojilerine (Tarım 4.0) geçişi hızlandırması ve tarımsal tedarik zincirindeki "aracı kârı" odaklı yapıyı, kooperatifçilik ve dijital pazarlar yoluyla sadeleştirmesi gerekmektedir (OECD, 2024).

***Enerji Bağımsızlığı İçin Hibrit Model:** Cari açığın ve maliyet enflasyonunun ana kaynağı olan enerji ithalatını azaltmak için, yenilenebilir enerji yatırımlarının (GES ve RES) payı artırılmalı, ancak "baz yük" (base load) ihtiyacı için nükleer enerji yatırımları stratejik bir öncelik olarak sürdürülmelidir. Enerji verimliliği, sanayi politikasının bir alt başlığı değil, "rekabetçilik şartı" olarak konumlandırılmalıdır.

****Seçici" İhracat Teşvikleri ve Verimlilik:** Döviz kurunun rekabetçilik aracı olarak kullanıldığı (rekabetçi kur) model, gelir dağılımını bozmakta ve enflasyonist baskı yaratmaktadır. Bunun yerine, ihracat teşviklerinin sadece "yüksek teknoloji" ve "markalı ihracat" yapan firmalara yönlendirildiği, verimlilik artışını hedefleyen seçici bir sanayi

politikasına geçilmelidir. Rodrik'in (2016) vurguladığı gibi, erken sanayisizleşme riskine karşı imalat sanayinin katma değeri artırılmalıdır.

***Beklenti Yönetimi ve Kurumsal İtibar:** 2020-2025 döneminin en büyük dersi, "güven" unsurunun iktisadi politikalardan daha belirleyici olduğudur. Politika önermelerinin başarısı, verilerin şeffaflığına, kurumların (TCMB, TÜİK) bağımsızlığına ve ekonomi yönetiminin öngörülebilirliğine bağlıdır. Belirsizlik primini düşürmenin en az maliyetli yolu, hukuk ve ekonomi yönetiminde kurallı piyasa ekonomisine tam bağlılıktır.

Nihayetinde, 2020'de pandemiyle başlayan ve savaşla devam eden bu fırtınalı dönem, Türkiye'ye "kendi kendine yetebilme"nin önemini acı tecrübelerle öğretmiştir. Önümüzdeki on yılın hikayesi, bu derslerin ne kadarının kalıcı yapısal reformlara dönüşebileceği ile yazılacaktır.

Kaynaklar

- Bahar, O. ve Çelik, N. (2020). Covid-19'un turizm sektörüne etkileri: Ekonomik bir değerlendirme. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, *13*(74), 48-61.
- Baldwin, R. ve Weder di Mauro, B. (2020). **Economics in the time of COVID-19**. London: CEPR Press.
- Başkaya, Y. S., Gürkaynak, R. ve Kalemli-Özcan, Ş. (2023). **Inflation dynamics in Turkey: The role of external shocks and domestic policies** (NBER Working Paper No. 30865). Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Bloom, N. (2014). Fluctuations in uncertainty. **Journal of Economic Perspectives**, *28*(2), 153-176.
- Eğilmez, M. (2020). **Korona ekonomisi ve sonrası: Türkiye ekonomisi üzerine notlar**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- El-Erian, M. A. (2020). The coming global economic collision. **Foreign Affairs**, *99*(4).
- Glauber, J. ve Laborde, D. (2023). **The Russia-Ukraine grain deal: What happens next?** (IFPRI Blog Issue Post). Washington, DC: International Food Policy Research Institute.
- Kara, H. (2022). Türkiye'de enflasyonun dinamikleri ve makroekonomik istikrar. **İktisat ve Toplum Dergisi**, *13*(152), 12-24.
- Lee, H. L., Padmanabhan, V. ve Whang, S. (1997). Information distortion in a supply chain: The bullwhip effect. **Management Science**, *43*(4), 546-558.
- Morin, E. ve Kern, A. B. (1999). **Homeland Earth: A manifesto for the new millennium**. Cresskill: Hampton Press.
- Mundell, R. A. (1963). Capital mobility and stabilization policy under fixed and flexible exchange rates. **Canadian Journal of Economics and Political Science**, *29*(4), 475-485.
- Özatay, F. (2022). Enflasyon, kur şoku ve politika tepkileri. **İktisat İşletme ve Finans**, *37*(432), 20-35.
- Pamuk, Ş. ve diğerleri. (2022). **Türkiye ekonomisinde gıda enflasyonu dinamikleri** (Politika Notu). Ankara: TEPAV.
- Rodrik, D. (2016). Premature deindustrialization. **Journal of Economic Growth**, *21*(1), 1-33.
- Rogoff, K. (2021). **The uncertain future of global inflation**. Project Syndicate.
- Taymaz, E. (2021). **COVID-19 pandemisi ve Türkiye sanayisi: Etkiler ve politika önerileri** (ERC Working Papers in Economics, 21/04). Ankara: ODTÜ.
- Tiryaki, A. ve Artukoğlu, M. (2023). Gıda fiyatlarında yapışkanlık ve tarımsal girdi maliyetleri analizi. **Tarım Ekonomisi Dergisi**, *29*(1), 45-58.

Kurumsal Raporlar

- BDDK. (2020). **Bankacılık sektörü kredi gelişmeleri raporu**. Ankara: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- ECB. (2023). **Economic bulletin issue 1, 2023**. Frankfurt: European Central Bank.
- FAO. (2022). **Food price index: World food commodity prices reach highest levels ever**. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- IMF. (2021). **World economic outlook: Managing divergent recoveries**. Washington, DC: International Monetary Fund.
- İSO. (2021). **İstanbul Sanayi Odası Türkiye imalat PMI raporu: Yıllık değerlendirme**. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası.
- İSO. (2023). **Türkiye ihracat iklimi endeksi: Enerji krizi ve Avrupa pazarı**. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası.
- OECD. (2024). **Agricultural policy monitoring and evaluation 2024: Turkey**. Paris: OECD Publishing.
- TBB. (2021). **Türkiye Bankalar Birliği 63. faaliyet raporu**. İstanbul: TBB Yayınları.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). **Turizm istatistikleri bülteni**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.
- TCMB. (2022). **Enflasyon raporu 2022-I**. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB. (2025). **Enflasyon raporu 2025-IV**. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Tooze, A. (2022, 28 Ekim). Welcome to the world of the polycrisis. **The Financial Times**.

- TÜİK. (2021). *Dönemsel gayrisafi yurt içi hasıla, IV. çeyrek: Ekim-Aralık, 2020* (Haber Bülteni). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2022). *Yıllık gayrisafi yurt içi hasıla, 2021* (Haber Bülteni). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2023). *Dış ticaret istatistikleri, Aralık 2022* (Haber Bülteni). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- UNCTAD. (2021). *Global investment trends monitor: The impact of the COVID-19 pandemic on trade and development*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
- World Bank. (2022). *Commodity markets outlook: The impact of the war in Ukraine on commodity markets*. Washington, DC: World Bank Group.
- World Economic Forum. (2023). *The global risks report 2023 (18th Edition)*. Geneva: World Economic Forum.

Uzman Ekrem KÜÇÜK

1987 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. Lisans eğitimini 2012 yılında Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat bölümünde tamamladı. Yüksek lisansını Amerika Birleşik Devletleri'nde Texas A&M Üniversitesinde İktisat alanında tamamladı. Çalışma alanları davranışsal ve deneysel iktisat, tarım ekonomisi, enerji ekonomisi, ve güncel ekonomik gelişmelerin ilgili alanlarla ilişkisinin ele alındığı hibrit konular olan Ekrem KÜÇÜK'ün, bu konular üzerinde çok sayıda ulusal, uluslararası bildiri ve kitap bölümleri yazarlığı bulunmaktadır. 2013 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisat bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan KÜÇÜK, 1416 sayılı kanun ile YLSY bursu alarak Amerika Birleşik Devletleri'nde lisansüstü çalışmaları için gitti. ABD dönüşünde ise 2021 yılında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı(TPAO) Genel Müdürlüğü İnsan Kaynakları Daire Başkanlığında Uzman Yardımcısı olarak çalışmaya başladı, halen TPAO Adıyaman İnsan Kaynakları Müdürlüğü'nde İnsan Kaynakları Uzmanı olarak görevini sürdürmektedir. Bir kız çocuk babasıdır.